

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԲԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

**ԲՅՈՒԶԵՏԱՅԻՆ ԶԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ՆՐԱ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

**ԲՅՈՒԶԵՏԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ՆՐԱ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Ե Ր Ե Վ Ա Ն 2 0 0 3

Հրատարակվում է կառավարման և տնտեսական բարեփոխումների
ինստիտուտի գիտական խորհրդի երաշխավորությամբ

ՀՏԴ 336.12(479.25)
ԳՄԴ 65.9(2Հ)261.3
Հ 422

Մասնագետ խմբագիր՝ տնտեսագիտության դոկտոր,
պրոֆեսոր Աշոտ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

Հարությունյան Վլադիմիր Լիպարիտի
Հ 422 ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾ-
ՄԱՆ ՀԻՄՆԱԶՐԱՅԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ./– Եր.:
«Զանգակ–97», 2003.– 120 էջ:

Պատմական կարճ ժամանակահատվածում ՀՀ բյուջետային քաղաքականության բնագավառում իրականացվել են որոշակի բարեփոխումներ, սակայն նրանում կուտակվել են բազմաթիվ իրենց լուծմանը սպասող հիմնահարցեր, որոնք վերաբերում են բյուջետային քաղաքականության կատարելագործմանը, ինչպես տեղական ինքնակառավարման, այնպես էլ պետական կառավարման մակարդակում: Ասվածը վերաբերում է համայնքի բյուջեի ձևավորման հրապարակայնության ու ֆինանսական ինքնուրույնության ապահովմանը, պետական բյուջեի դեֆիցիտի կրճատմանն ու պետական պարտքի արդյունավետ կառավարմանը, ինչպես նաև բյուջետային դասակարգման կատարելագործմանը, որոնց և նվիրված է հետազոտությունը:
Նախատեսված է ուսանողների, ասպիրանտների, հայցորդների, պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների աշխատողների, ինչպես նաև բոլոր նրանց համար, որոնց հետաքրքրում են բյուջետային քաղաքականությունը և նրա կատարելագործման հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում:

Հ 0605010204 2003
0003(01)–2003

ԳՄԴ 65.9(2Հ)261.3

ISBN 99930–2–806–1

© Հարությունյան Վ. Լ., 2003 թ.

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Բյուջետային քաղաքականության հիմնահարցերը մշտապես գտնվում են հայ ու արտասահմանյան տնտեսագետների, քաղաքական գործիչների ու քաղաքական կուսակցությունների ուշադրության կենտրոնում, ինչպես նաև յուրաքանչյուր տարի դառնում են օրենսդիր մարմնի քննարկման առարկա՝ երկրի պետական բյուջեն հաստատելու և դրանում փոփոխություններ ու լրացումներ կատարելու ժամանակ:

Բյուջետային քաղաքականության հիմնահարցերը առավել կարևորվում են անցումային տնտեսություն ունեցող երկրներում և, մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետությունում, որտեղ մշանակալի է պետական բյուջեի դեֆիցիտի ու արտաքին պետական պարտքի չափերը, հստակեցված ու մանրամասնեցված չեն բյուջեի եկամուտների ու ծախսերի դասակարգումը, իսկ համայնքի բյուջեի ֆինանսական լիարժեք ինքնուրույնության բացակայության պատճառով տեղական ինքնակառավարման ինստիտուտը հանրապետությունում չի կայանում և այլն: Մինչդեռ մինչ օրս Հայաստանի Հանրապետությունում վերոհիշյալ հիմնահարցերը հայ հեղինակների կողմից մեկ աշխատության մեջ ամբողջական և համալիր չեն ուսումնասիրվել: Սույն մենագրությունը արժեքավոր է ոչ միայն այդ հիմնահարցերի ամբողջական, խորը և փաստարկված վերլուծությամբ, այլև դրանց լուծման հիմնավոր առաջարկներով, որոնք ունեն ինչպես տեսական, այնպես էլ կիրառական նշանակություն: Ինչ վերաբերում է հեղինակին, ապա նա «գտարյուն» ֆինանսիստ է, քանի որ գերազանցությամբ ավարտելով Երևանի ժողովրդական տնտեսության ինստիտուտի «ֆինանսներ և վարկ» բաժինը՝ աշխատել է Երևանի քաղաքային խորհրդի գործադիր կոմիտեի սոցիալ-տնտեսական հետազոտությունների լաբորատորիայում, Երջաղխորդի գործադիր կոմիտեի ֆինանսական վարչության պետի պաշտոնում, եղել է ՀՀ հարկային տեսչության վարչության պետի տեղակալ, հանրա-

պետության չորս տարածքային հարկային տեսչության պետ, ՀՀ տրանսպորտի և կապի նախարարության ֆինանսատնտեսագիտական վարչության պետ, «ՀՀ երկաթուղու փոխադրումներ» և «Հայաստանի էլեկտրական ցանցեր» ՓԲԸ-ների ֆինանսական տնօրեն: Կարևոր պաշտոններ է զբաղեցրել «Հայագրո», «Հայարդշին» և «Հայխնայբանկ» բանկերում: Ներկայումս «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի ֆինանսական բաժնի պետն է:

Մասնագետ խմբագիր

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Բյուջեն հասարակական տնտեսական կյանքը կարգավորող կարևորագույն փաստաթղթերից է, որն ընկալվում է որպես պետության տնտեսական գործունեության իրավաբանական օրենք: Պատահական չէ, որ նրա քննարկումը տարբեր մակարդակներում բավական երկար է տևում և երբեմն կրում է ծայրահեղ սուր բնույթ: Թեպետ բյուջեների քննարկումը և ընդունումը տեղի է ունենում յուրաքանչյուր տարի, այնուամենայնիվ դրանում դեռևս պահպանվում են իրենց լուծումը պահանջող շատ հարցեր: Դրանք վերաբերում են ինչպես բյուջեի եկամուտների և, մասնավորապես, հարկերի հետ առնչվող, այնպես էլ բյուջեի ծախսերի, բյուջետային դեֆիցիտի ու դրանց ծածկման, բյուջետային ֆեդերալիզմի և միջբյուջետային հարաբերությունների հիմնահարցերին և այլն, որոնց լուծումը պայմանավորված է նաև երկրների պետական կառուցվածքների գործունեության արդյունավետությամբ:

ՀՀ-ում իրականացվող բյուջետային քաղաքականությունը հանրապետության անկախացման առաջին տարիներից ի վեր՝ մինչև 1996 թ., լիովին իր վրա էր կրում նախկին խորհրդային վարչահիստորիայական համակարգի բյուջետային քաղաքականության դրոշմը, քանի որ բյուջեների եկամուտների սահմանազատում կատարվում էր յուրաքանչյուր տարի ՀՀ Գերագույն խորհրդի կողմից պետական բյուջեի հաստատման ժամանակ, այն էլ միայն հանրապետական բյուջեի և շրջանների ու հանրապետական ենթակայության քաղաքների բյուջեների միջև: Ընդ որում, եկամուտների նման սահմանազատումը իշխանության ստորադաս մարմիններին զրկում էր սեփական բյուջեները ձևավորելու հնարավորություններից, սահմանափակում էր նրանց ինքնուրույնությունը բյուջետային միջոցների օգտագործման բնագավառում, քանի որ պետության կողմից պատվիրակված լիազորությունների (թոշակների, բժիշկների ու ուսուցիչների աշխատավարձի վճարում և այլն) իրականացման ֆինանսական անհրաժեշտ միջոցները երբեմն գերազանցում էր ՀՀ Գերագույն խորհրդի կողմից սահմանված չափաքանակներին, որի արդյունքում յուրաքանչյուր տարի համապատասխան խորհուրդների նստաշրջանների կողմից հաստատվող շրջանային ու քաղաքային բյուջեները ծանրաբեռնվում էին նախորդ տարիներից փոխանցվող

պարտքերի աճով, որոնց մասով բյուջեների եկամտային ու ծախսային մասերի «պարտադրված» հավասարակշռվածության ապահովման նպատակով իշխանության ստորադաս մարմինները եկամտային բազան համալրում էին ոչ իրական, իսկ երբեմն գործող օրենքների սողանցքներից բխող այնպիսի եկամտատեսակներով, ինչպիսիք էին կրպակների զբաղեցրած տարածքների հողօգտագործման իրավունքի, բենզինի ու գազի վաճառքի թույլտվությունների և այլ վճարները: Այդ տարիներին Հայաստանում տեղի էր ունենում տնտեսական անկում, սոցիալական հարաբերությունների սրում և այլ բացասական դրսևորումներ, որոնց վերացման կարևոր միջոց էր դիտարկվում շուկայական հարաբերությունների արմատավորումը: Սակայն բյուջետային քաղաքականության իրականացումը Հայաստանում ցանկալի արդյունք չտվեց և չէր էլ կարող տալ արտադրության ու բաշխման պետական մենաշնորհի գերակշռության պայմաններում: Բացի դրանից, կարևոր գործոններ էին նաև ներքին շուկայի սահմանափակվածությունը, կոոպերացման ցածր մակարդակը և արտաքին կապերից մեծ կախվածությունը:

Այս պայմաններում մակրոպահանջարկի ցանկացած ընդլայնում հանգեցնում է ներմուծման աճին՝ նպաստելով վճարային հաշվեկշռի դեֆիցիտի մեծացմանը: Ջանգվածային սեփականաշնորհումը և բաշխման ոլորտում պետություն և մասնավոր հատվածի հարաբերակցության փոփոխությունը հօգուտ վերջինիս, որոշ նախադրյալներ ստեղծեցին բյուջետային կարգավորման լծակի առավել ակտիվացման համար: Սակայն իրավիճակային այս փոփոխություններն էլ Հայաստանում ցանկալի արդյունք չտվեցին, քանի որ շարունակվող տնտեսական անկումը հետևանք էր ոչ այնքան մակրոպահանջարկի անբավարարության, որքան տնտեսական կապերի ու հարաբերությունների փլուզման ու դրանց չվերականգնման, տեխնոլոգիական հետամնացության ու դրանց չարդիականացման: Եկամտի շրջապտույտի քեյնսյան մոդելից հետևում է, որ Հայաստանի տնտեսական անկման հիմնական պատճառը հանդիսանում է խնայողությունների և ինվեստիցիաների խիստ անհավասարակշռվածությունը, քանի որ Հայաստանի բանկային համակարգում ներդրվող խնայողությունները նույնպես չէին ուղղվում ինվեստիցիաներին՝ պետական ծրագրերի ամրոթյունավետության պատճառով: Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ Քեյնսը իր հիմնական բանաձևերը և պոստուլատները ձևակերպել էր «փակ» տնտեսության համար՝ ելնելով, թերևս, այն դրույթից, որ արտաքին ազդեցությունը վճռորոշ նշանակություն ունենալ չի կարող կամ առնվազն չի խանգարի իրականացվող քաղաքականությանը: Սակայն Հայաստանի համար արտաքին կապերի գործոնը զգալի նշանակություն ունի, որը նշանակում է, որ ներ-

քին պահանջարկի մեծացումը հանգեցնում է ներմուծման աճին: Եվ պատահական չէ, որ Քեյնսյան այն կանոնը՝ «եթե կա պահանջարկ, կծնվի նաև առաջարկը», ՀՀ-ում չգործեց, քանի որ պահանջարկ ծնող դրամական զանգվածը միայն մասամբ էր զբաղված առաջարկի «ծննդաբերությամբ», այն էլ ոչ թե տեղական արտադրության, այլ ներմուծման հաշվին: Իրականում անկախության առաջին 5 տարիներին եկամուտները շրջանառվում էին՝ շրջանցելով ինվեստիցիոն գործունեությունը, որը կառավարությանը դրդում էր արտադրության աշխուժացմամբ առաջարկը մեծացնելու՝ դրամի էմիսիայի կամ արտաքին վարկերի միջոցով: Դրամի էմիսիան ու արտաքին պարտքերի աճը հանդիսանում էին այդ տարիների բյուջետային քաղաքականության առանձնահատկություններից մեկը:

ՀՀ անկախությունից հետո հանրապետության բյուջեն միշտ եղել է դեֆիցիտով: Սակայն պետք է փաստել, որ բյուջեի դեֆիցիտը պայմանավորված չէ ո՛չ ծախսերի կառուցվածքի (քանի որ այն պահպանում է նախկին խորհրդային Միությունից ժառանգված ծախսատեսակները, որը բնորոշ է նաև զարգացած երկրներին) և ո՛չ էլ ծախսերի ծավալների կտրուկ փոփոխությամբ: Այլ այն պայմանավորված է եկամուտների անբավարար հավաքագրմամբ, այսինքն՝ հանրապետությունում շարունակում է առկա մնալ բյուջեի «կառուցվածքային» դեֆիցիտը, որը վկայում է բյուջեի միջոցով մակրոպահանջարկը կառավարելու հնարավորությունների խիստ սահմանափակման մասին: Այլ կերպ ասած, բյուջետային քաղաքականության մյուս բնորոշ գիծը մշտական դեֆիցիտային բյուջեի առկայությունն է: Դրա հետ մեկտեղ բյուջեն զգայուն կերպով էր արծազանքում տարբեր պատճառներով տնտեսական կյանքում ի հայտ եկող բացասական երևույթներին՝ ֆինանսական կարգապահության անկմանը, ձեռնարկությունների դեբիտորական ու կրեդիտորական պարտքերի հսկայական աճին, ինվեստիցիոն ակտիվության նվազմանը և այլն:

ՀՀ բյուջետային քաղաքականությանը բնորոշ է նաև հստակ և ընդգրկուն օրենսդրական դաշտի բացակայությունը, որի չեզոքացման առաջին քայլն արվել է 1996 թ., երբ հանրապետության վարչատարածքային նոր բաժանման արդյունքում հանրապետության շրջանային բաժանումները փոխարինվեցին իշխանության մարզային մարմիններով, այսինքն մարզերում սահմանվեց պետական կառավարում, իսկ տեղական ինքնակառավարումը տարածվեց միայն համայնքների (գյուղեր, քաղաքներ, թաղեր) վրա, այսինքն՝ խորհրդային վարչակարգից փոխանցված բյուջետային երկաստիճան խոշորացված համակարգը փոխարինվեց բյուջետային երկաստիճան մանրացված համակարգով, որի օղակներ դարձան անզամամենափոքր բնակավայրերը: Սակայն տե-

ղական ինքնակառավարման մարմինների բյուջեներին չտրվեց ֆինանսական ինքնուրույնություն նույնիսկ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումից (30.06.1996 թ.) հետո, համաձայն որի տեղական բյուջեներին, որպես եկամտի աղբյուր, ամրագրվեցին պակաս արդյունավետ ու հարկման բազաները չճշտված գույքահարկը, հողի հարկը և այլն, իսկ բյուջեների եկամուտների ապահովման երկու կարևորագույն գործառույթները (հարկերի նկատմամբ վերահսկողության իրականացում և բյուջեների գանձապետական սպասարկում) «պահվեցին» իշխանության կառավարման հանրապետական մարմինների ձեռքում: Այսպիսի մոտեցումների արդյունքը եղավ այն, որ համայնքների բյուջեների եկամուտների նկատմամբ ծախսերի գերազանցման համատարած փաստերը տեղական ինքնակառավարման սկզբունքի ներդրման արշալույսին դրա զարգացման լուրջ խոչընդոտների վերածվեցին, որոնց բացասական ազդեցությունների մեղմացման, բայց ոչ վերացման քայլ հանդիսացավ «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը:

Փաստորեն 1996 թ. «Տեղական ինքնակառավարման մասին» և «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենքների ընդունմամբ դրվեց բյուջետային քաղաքականության բարեփոխումների սկիզբը, որին հաջորդեցին «Բյուջետային համակարգի մասին», «Գանձապետական համակարգի մասին», ինչպես նաև «Տեղական ինքնակառավարման մասին» (7.05.2002 թ.) ՀՀ օրենքների ընդունումը:

Բյուջետային քաղաքականության նշված և այլ բացթողումներ շարունակում են պահպանվել մինչև օրս, որոնք նոր իրավիճակներում այլ դրսևորումներ են ստանում և այդ ամենի համատեքստում բյուջետային քաղաքականության հիմնահարցերի դիտարկման անհրաժեշտությունը մղեց այս մեծագույն ստեղծմանը:

Գլուխ 1. ՀՀ ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱՅԱՐՑԵՐԸ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՒՄ

1.1. Համայնքի բյուջեի եկամուտների ձևավորման աղբյուրները և ծախսման ուղղությունները

Չարգացած երկրներում տեղական բյուջեների եկամուտների ձևավորման հիմք հանդիսացող հարկերն ու տուրքերը նախ, բավականին շատ են, որոնց տեսակների թիվը կազմում է. ճապոնիայում՝ մոտ 30, Իտալիայում և Ֆրանսիայում՝ համապատասխանաբար ավելի քան 30 և 50, Բելգիայում՝ մոտ 100 և այլն, երկրորդ՝ զարգացած երկրներում իշխանության ստորադաս մարմինների իրավասության տակ է գտնվում նաև իրենց բյուջեներին ամրակցված եկամուտների հավաքագրման գործառույթները և երրորդ՝ դրանք էական դեր են խաղում իշխանության ստորադաս մարմինների կառավարման և նրանց լիազորությունների իրականացման բնագավառում, քանի որ նրանց բյուջեներն ունեն ֆինանսական զգալի ինքնուրույնություն: Իրավիճակը այլ է ՀՀ համայնքային բյուջեների եկամուտների պարագայում: «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ նոր օրենքի (7.05.2002 թ.) համաձայն համայնքների բյուջեներին ամրակցված են (առանց պաշտոնական տրանսֆերտների ձևով ստացվող հատկացումների և դեֆիցիտի ֆինանսավորման աղբյուրների)¹:

Առաջին, գույքահարկը և հողի հարկը, ինչպես նաև շահութահարկի և բնապահպանական վճարների մասհանումները, որոնց տոկոսաչափերը սահմանվում են յուրաքանչյուր տարվա պետական բյուջեի մասին օրենքով: Իհարկե, գույքահարկը և հողի հարկը հարկային վարչարարության առումով պրոբլեմներ չեն ներկայացնում այն առումով, որ հարկատուների համար գրեթե անհնար է դրանց հարկման բազան ար-

¹ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը: Պաշտոնական տեղեկագիր N21(196), էջ21, 44

հետազոտողներն նվազեցնելը, ինչպես կատարվում է մնացած հարկատեսակների մասով: Սակայն բոլոր համայնքները հիմնախնդիրներ ունեն դրանց հավաքագրման ուղղությամբ, քանի որ դրանց հավաքագրման (գանձման) և վերահսկողության լիազորությունները իշխանության հանրապետական մարմիններից տեղական ինքնակառավարման մարմիններին է փոխանցվել ընդամենը 2003 թ. հունվարի 1–ից²: Մինչդեռ մինչև օրս համապատասխան փոփոխություններ չեն կատարվել «Հարկերի մասին» և «Ստուգումների կազմակերպման ու անցկացման մասին» ՀՀ օրենքներում, որոնք օրենսդրորեն հնարավորություններ կընձեռեն տեղական ինքնակառավարման մարմիններին համայնքային բյուջեներին հարկային պարտավորություններ ունեցող հարկատուների նկատմամբ իրականացնելու վերահսկողություն՝ դատական մարմիններին հայցեր ներկայացնելու և ստուգումներ անցկացնելու միջոցով: Արդյունքում ստացվել է այնպես, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինները իրականացնում են այդ հարկատեսակների միայն հաշվառումը, իսկ գանձումն ու վերահսկողությունը, օրենսդրական դաշտի բացակայության պատճառով, կատարվում է իշխանության հանրապետական մարմիններին դատական հայց ներկայացնելու միջոցառումների և այլ ձևերով: Դեռ ավելին, չափազանց ցածր են գույքահարկի ու հողի հարկի ոչ միայն հարկման բազաները, այլև հարկադրույքները, որոնց փոփոխության հարցում տեղական ինքնակառավարման մարմինները չունեն լիազորություններ: Այլ կերպ ասած գույքահարկի և հողի հարկի բնագավառում իշխանությունների կողմից էական դրական տեղաշարժեր չի արձանագրվել ոչ դրանց հաշվարկման մեթոդաբանության և ոչ էլ հարկման արդյունավետության ուղղությամբ, որոնց արդյունքում շարունակում են ցածր մնալ այս հարկատեսակների ինչպես ծավալները, այնպես էլ տեսակարար կշիռները համախառն ներքին արդյունքում: Այն դեպքում, երբ համայնքային բյուջեների գերակշիռ մասը դոտացիոն են, իսկ նրանց մուտքային կանխատեսումները, որպես կանոն, գերազանցում են փաստացի մուտքերին: Արդյունքում տեղական ինքնակառավարման մարմինները յուրաքանչյուր տարի օբյեկտիվ պատճառներով հայտնվում են ձևավորված ծրագրերի իրականացումը ձախողելու փաստի առջև:

Երկրորդ, տեղական տուրքերը, իսկ պետական տուրքերից քաղաքացիական կացության ակտեր գրանցելու, դրանց մասին քաղաքացիներին կրկնակի վկայականներ, քաղաքացիական կացության ակտերում

կատարված գրառումներում փոփոխություններ, լրացումներ, ուղղումներ կատարելու և վերականգնելու կապակցությամբ վկայականներ տալու, ինչպես նաև նոտարական գրասենյակների կողմից նոտարական ծառայություններ մատուցելու, նոտարական կարգով վավերացված փաստաթղթերի կրկնօրինակներ տալու, նշված մարմինների կողմից գործարքների նախագծեր և դիմումներ կազմելու, փաստաթղթերի պատճեններ հանելու և դրանցից քաղվածքներ տալու դիմաց գանձվող տուրքերը: Պետական տուրքերի նշված տեսակների եկամտային աղբյուրներից զրկված են գյուղական բոլոր, քաղաքային առանձին, ինչպես նաև Երևան քաղաքի Նուբարաշեն, Նորք Մարաշ ու Ավան թաղային համայնքները, քանի որ նրանց վարչական տարածքներում չկան քաղաքացիական կացության ակտեր գրանցող մարմիններ և նոտարական գրասենյակներ, իսկ սահմանված կարգի համաձայն նշված տուրքատեսակները մուտքագրվում են այն համայնքների բյուջեներ, որոնց վարչական տարածքում գտնվում են այդպիսի ծառայություններ մատուցող մարմինները: Ինչ վերաբերում է տեղական տուրքերին, ապա պետք է նշել, որ դրանք տիպական եկամտատեսակներ են (խաղատները, բաղնիքները, զվարճանքի օբյեկտները ժամը 24.00–ից հետո աշխատացնելու, արտաքին գովազդ տեղադրելու, օբյեկտները վերականգնելու, օբյեկտների արտաքին տեսքը փոփոխող այլ աշխատանքներ կատարելու, շենքերի շինարարության և այլ թույլտվություններ տալու համար) Երևան քաղաքի 12 համայնքների և հանրապետական նշանակության մի քանի քաղաքների բյուջեների համար, որոնք խիստ անհավասարաչափ են տեղաբաշխված նրանց միջև: Իսկ տեղական տուրքերի մասով, մնացած և, առավել ևս, գյուղական համայնքների բյուջեների եկամտի աղբյուրները, գործնականում, կարելի է ասել, բացակայում են, մինչդեռ հանրապետությունում առկա են 900–ից ավելի համայնքներ:

Երրորդ, ոչ հարկային եկամուտները, որոնց վերաբերում են. համայնքի սեփականությունը հանդիսացող հողերի և նրա վարչական տարածքում գտնվող պետական պահուստի հողերի վարձակալության ու օգտագործման վարձավճարները, համայնքի սեփականությունը համարվող գույքի վարձավճարները, համայնքի սեփականությունը համարվող ընկերությունների տրամադրման տակ մնացած շահույթից կատարվող մասհանումները, տեղական վճարները, համայնքի սեփականություն համարվող, այդ թվում՝ տիրազուրկ, ժառանգության իրավունքով կամ նվիրատվության ձևով համայնքի տնօրինմանն անցած գույքի օտարումից առաջացած եկամուտները:

Այսպիսով, «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» և «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքների գործողության դաշտը

2 «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը: Պաշտոնական տեղեկագիր N21(196), էջ21, 44

(գույքահարկի և պետական տուրքերի մասով) «սահմանափակվում է» հիմնականում երևան և, մասամբ հանրապետական նշանակության քաղաքների վարչական տարածքներով: Հետևաբար մնացած համայնքները նշված եկամտատեսակների մասով լուրջ մուտքային ակնկալիքներ չեն կարող ունենալ և իրականում չունեն, քանի որ այդ համայնքներում (բացի նշված եկամտատեսակների պակասից կամ բացակայությունից) առկա է քիչ ու ցածրարժեք գույք, ինչպես նաև հաշվարկային ցածր զուտ եկամուտ ունեցող հողեր և պակաս վճարունակ ազգաբնակչություն: Ինչ վերաբերում է համայնքների բյուջեների եկամտատեսակների երրորդ խումբ աղբյուրներին, ապա դրանց գերակշիռ մասը կամ ուղղակի բացակայում են կամ շատ աննշան են: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է համայնքի սեփականությունը համարվող գույքի օտարումից առաջացող (այդպիսի օբյեկտների շրջանակը խիստ սահմանափակ է), համայնքի սեփականությունը համարվող ընկերությունների շահույթներից մասհանվող (այդպիսի ընկերությունները հազվադեպ են շահույթ գոյացնում) և այլ եկամտատեսակներին:

Հետևաբար, ՀՀ-ում տեղական ինքնակառավարման մարմինների բյուջեներին ամրակցված եկամտատեսակները իրենց բնույթով ու տեսակներով նմանվում են զարգացած երկրների իշխանության ստորադաս մարմինների բյուջեներին ամրակցված եկամտատեսակներին: Սակայն էական տարբերություններ կան դրանց հաշվարկման, եկամտատեսակների թվաքանակի, դրանց մեծությունների ու հարկման իրավասությունների առումով, որոնց արդյունքում ՀՀ-ում տեղական ինքնակառավարման մարմինների բյուջեները ըստ էության ֆինանսական ինքնուրույնություն չունեն, որը վկայում է բյուջետային ֆեդերալիզմը և միջբյուջետային հարաբերությունները ՀՀ-ում կատարելագործելու անհրաժեշտության մասին:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից իրականացվող լիազորությունների և դրանց ֆինանսավորման համապատասխանության ապահովման անհրաժեշտությունից ելնելով համայնքային բյուջեները բաժանվում են վարչական և ֆոնդային մասերի: Ընդ որում, դրանցից յուրաքանչյուրի մասով դրված է հավասարակշռման պահանջը: Համայնքի բյուջեն, ըստ վարչական և ֆոնդային մասերի, ունի եկամտային և ծախսային մասեր:

Վարչական և ֆոնդային բյուջեներն ունեն եկամուտների ձևավորման տարբեր աղբյուրներ և ծախսերի իրականացման տարբեր ուղղություններ:

Համայնքների բյուջեների վարչական մասից ֆինանսավորվում են պարտադիր և կամավոր լիազորությունների իրականացման հետ կապ-

ված ընթացիկ, բյուջետային փոխատվությունների մարման և պետության պատվիրակած լիազորությունների կատարման ծախսերը, որոնք սխեմատիկ ձևով կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ (տես. աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Համայնքի բյուջեի վարչական մասի եկամուտների և ծախսերի կազմը*

ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԸ	ԾԱԽՍԵՐԸ
1. Հողի հարկը (համայնքի վարչական տարածքում գտնվող հողի մասով, բացառությամբ ՀՀ կառավարության որոշումներով սահմանված կարգով կենտրոնացված վճարողների) լրիվությամբ	1. Ընդհանուր բնույթի համայնքային ծառայություններ այլ թվում. ա) տեղական ինքնակառավարում բ) քաղաքի տնտեսական աջակցություն գ) ընտրություններ և հանրաքվեներ դ) ընդհանուր բնույթի համայնքային այլ ծառայություններ
2. Գույքահարկը (համայնքի վարչական տարածքում գտնվող գույքի մասով) լրիվությամբ	2. Պաշտպանություն այդ թվում ա) զորակոչից, զորահավաքներից, ուսումնալսալից հավաքներից աջակցություն, բ) քաղաքացիական պաշտպանության մարմինների գործունեության աջակցություն, գ) զինծառայությունից արժակվածների, պատերազմի վետերանների սոցիալական խնդիրների լուծման, զին. ծառայողների բնտանիքների սոցիալական պաշտպանվածության բարելավման աջակցություն դ) բնակչության ռազմահայրենասիրական դաստիարակության աջակցություն
3. Օրենքով պետական բյուջեին ամրագրվող եկամտահարկից, շահութահարկից և բնապահպանական վճարներից կատարվող մասհանումները (տոկոսաչափերը սահմանվում են յուրաքանչյուր տարվա պետական բյուջեի մասին օրենքով)	3. Հասարակական կարգի պահպանության և անվտանգության բնագավառում օրենքով վերապահված լիազորությունների իրականացում
4. Պետական տուրքերը քաղաքացիական կացության ավելորդ գրանցող մարմինների և նուտարական գրասենյակների կողմից մատուցվող մի խումբ ծառայությունների մասով;	4. Քաղաքաշինության և հողօգտագործման բնագավառում օրենքով վերապահված լիազորությունների իրականացում
5. Հողի հարկի և գույքահարկի գծով բնագավառում բացառությամբ հարկային օրենսդրության խախտումների համար հարկատու-ներից զանձվող տույժերը և տուգանքները	5. Կոմունալ տնտեսության և բարելավման բնագավառում այդ թվում ա) լրբահանություն և սան. մաքրում, բ) փողոցների, մայրերի ու հրապարակների ասֆալտապատում, գ) կանաչ տարածքների պահպանում, դ) արտաքին լուսավորության ապահովում, ե) այլ ծրագրերի ֆինանսավորում:
6. Տեղական տուրքերը, որոնք գանձվում են. ա) համայնքի տարածքում շինարարության, շենքերը, շինությունները և քաղաքաշինական այլ օբյեկտները ամրացնելու, վերականգնելու, արդիականացնելու (բացառությամբ ներքին ընթացիկ վերականգնման և հարդարման) և արտաքին տեսքը, փոփոխող այլ աշխատանքներ սկսելու թույլտվության համար, բ) համայնքի տարածքում շենքերը, շինությունները և քաղաքաշինական այլ օբյեկտներ քանդելու աշխատանքները սկսելու թույլտվության համար, գ) համայնքի տարածքում առևտրի համայնքային կանոններից (երևանում՝ համաքաղաքային կանոններից) համապատասխան ոգելից խմիչքների և (կամ) ծխախոտի արտադրանքի վաճառքի թույլտվության համար, դ) համայնքի տարածքում բացօթյա վաճառք կազմակերպելու (բացառությամբ շուկաներում, տոնավաճառոներում, հիմնական և ոչ հիմնական շինությունների վաճառքի) թույլտվության համար, ե) համայնքի տարածքում հասարակական սենյի և սպասարկման գործունեության համայնքային կանոններին (երևանում՝ համաքաղաքային կանոններին) համապատասխան խաղատներին, բաղնիքներին (սաունաներին), հանրային սենյի, գվարժանքի, շահումներով խաղեր կազմակերպող օբյեկտներին՝ ժամը 24.00-ից հետո աշխատելու թույլտվության համար,	

* “Տեղական ինքնակառավարման մասին” ՀՀ օրենք, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N21 (196), էջ 36

զ) համայնքային կանոններին համապատասխան երևան քաղաքի և քաղաքային համայնքների տարածքում ընտանի կենդանիների պահելու թույլտվության համար է) համայնքային կանոններին (երևանում՝ համաքաղաքային կանոններին) համապատասխան համայնքի տարածքում սրտային զովազդ տեղադրելու թույլտվության համար, ը) համայնքի արխիվից փաստաթղթերի պատճեններ և կրկնօրինակներ տրամադրելու համար, թ) համայնքի տարածքում (բացառությամբ քաղաքից համայնքների) մարդատար տաքսու (բացառությամբ երթուղային տաքսիների) ծառայություն իրականացնելու թույլտվության համար:

7. Ոչ հարկային եկամուտներից ա) համայնքի սեփականությունը համարվող հողերի, ինչպես նաև համայնքի վարչական տարածքում գտնվող պետական պահուստի հողերի վարձակալության և օգտագործման դիմաց գանձվող վարձավճարները, բ) համայնքի սեփականություն համարվող հիմնարկների հաշվեկշիռներում հաշվառվող զույթի վարձակալությունից առաջացող եկամուտները, գ) վարչական իրավախախտումների համար տեղական ինքնակառավարման մարմինների կիրառած պատժամիջոցներից առաջացած եկամուտները, դ) համայնքի սեփականությունը համարվող ընկերությունների տրամադրության տակ մնացած շահույթից համայնքի ավագանու որոշումներով կատարվող մասհանումները,

ե) տեղական և այլ վճարները, որոնց վերաբերում են.
— համայնքի տարածքում շինարարության կամ շինարարության արտաքին տեսքը փոփոխող վերակառուցման աշխատանքների կատարելու հետ կապված տեխնիկատնտեսական պայմաններ մշակելու և հաստատելու, շինարարության ավարտը փաստագրելու համար՝ տեղական ինքնակառավարման մարմնի մատուցած ծառայությունների դիմաց փոխհատուցման վճարը
— տեղական ինքնակառավարման մարմինների տնօրինության և օգտագործման տակ գտնվող հողերը հատկացնելու, հետ վերցնելու և վարձակալության տրամադրելու դեպքերում անհրաժեշտ չափազանց և այլ ման աշխատանքների համար՝ տեղական ինքնակառավարման մարմնի մատուցած ծառայությունների դիմաց փոխհատուցման վճարը,

— տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից մրցույթներ և աճուրդներ կազմակերպելու հետ կապված ծախսերի փոխհատուցման համար՝ մասնակիցների վճարը
— համայնքի բնակչության կենսապահովման խնդիրները լուծելու նպատակով մատուցվող ծառայությունների՝ ջրամատակարարման, ջրահեռացման, ոռոգման, ջեռուցման, աղբահանության, բազմաբնակարան շենքերի սպասարկման և այլ ծառայությունների իրականացման համար համայնքի ավագանու որոշմամբ սահմանված վճարները, եթե այդ ծառայություններն իրականացվում են համայնքի բյուջեից հիմնարկները: գ) պետության կողմից տեղական ինքնակառավարման մարմինների պատվիրակված լիազորությունների իրականացման համար համայնքների բյուջեներից ծախսերի ֆինանսավորման նպատակով պետական բյուջեից տրամադրվող հատկացումները:

8. Պաշտոնական տրանսֆերտների ձևով ստացվող հատկացումներից.

ա) պետական բյուջեից ֆինանսական համահարթեցման սկզբունքով տրամադրվող դոտացիաները,

բ) այլ աղբյուրներից ստացվող պաշտոնական տրանսֆերտները

7. Առևտրի և սպասարկման ու գյուղատնտեսության բնագավառ՝ օրենքով վերապահված լիազորությունների իրականացում

8. Բնության և շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառ՝ օրենքով վերապահված լիազորությունների իրականացում

9. Առողջապահության, ֆիզկուլտուրայի և սպորտի բնագավառ՝ օրենքով վերապահված լիազորությունների իրականացում

10. Աշխատանքի և սոցիալական ծառայության բնագավառ՝ օրենքով վերապահված լիազորությունների իրականացում

11. Կրթության, մշակույթի և երիտասարդության հետ տարվող աշխատանքների բնագավառում այդ թվում. ա) նախադպրոցական կրթություն բ) արտադպրոցական դաստիարակություն գ) այլ ծրագրեր, որոնք մտնում են օրենքով վերապահված լիազորությունների մեջ

12. Պահուստային ֆոնդ

Համայնքային բյուջեների ծախսային ուղղությունների ուսումնասիրությունները ու վերլուծությունները վկայում են, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների պարտադիր, կամավոր ու պատվիրակված լիազորություններով պայմանավորված ընթացիկ ծախսերի շրջանակները բավականին լայն են: Դրան հակառակ, բավականին նեղ են այդ ծախսերի իրականացման ֆինանսական հնարավորությունները՝ հատկապես երևան քաղաքից դուրս գտնվող և, առավել ևս, գյուղական համայնքների մասով: Ռեսուրս, անհրաժեշտ է ֆինանսական ապահովածություն չունեցող ծախսային լիազորությունների մասը տեղական ինքնակառավարման մարմիններից օրենսդրորեն փոխանցել իշխանության կառավարման հանրապետական մարմիններին կամ համայնքների բյուջեներին ամրագրել եկամտի առավել ռեալ և ընդգրկուն աղբյուրներ: Հակառակ դեպքում տեղական ինքնակառավարման մարմինները, օրենքի լիարժեք գործողության պայմաններում, կարող են դառնալ հարվածի ու քննադատությունների թիրախ՝ նամանավանդ, որ գնվող ծառայությունների մեծ մասի (սանձաքրում, ասֆալտապատում, աղբահանություն և այլն) գծով ոչ օրենսդիր և ոչ գործադիր մարմնի մակարդակով սահմանված և (կամ) հաստատված չեն գնվող ծառայությունների միավորի բնեղեն ու արժեքային նորմաները:

Համայնքի վարչական բյուջեն կարող է նաև օգտագործվել բյուջեով չնախատեսված ծախսերի կամ նախատեսված ծախսերի լրացուցիչ ֆինանսավորման համար, որի նպատակով վարչական բյուջեի ծախսային մասում ձևավորվում է պահուստային ֆոնդ՝ բյուջեի վարչական մասի եկամուտների 5—ից 20 տոկոսի չափով: Ի դեպ, վարչական մասի պահուստային ֆոնդից կարող են ֆինանսական միջոցներ ուղղվել ֆոնդային մաս, իսկ հակառակը օրենսդրորեն արգելված է: Բյուջեով չկանխատեսված ծախսերի կամ նախատեսված ծախսերի լրացուցիչ ֆինանսավորմանը կարող է ուղղվել նաև նախորդ տարվա բյուջեի կատարման ընթացքում իրականացված ծախսերի նկատմամբ մուտքերի գերազանցումը, այսինքն՝ տվյալ տարվա բյուջեի միջոցների տարեսկզբի ազատ մնացորդը: Այն ուղղվում է նախորդ բյուջեի տարվա վարչական մասից ֆինանսավորման ենթակա, սակայն չֆինանսավորված առկա պարտավորությունների մարմանը, իսկ նշված պարտավորությունները մարելուց հետո առաջացած միջոցների մնացորդը ուղղվում է համայնքի բյուջեի ֆոնդային մաս՝ համայնքի ավագանու որոշմամբ սահմանված ծախսերի ֆինանսավորման նպատակով:

Համայնքի բյուջեի ֆոնդային մասից ֆինանսավորվում են պարտադիր և կամավոր լիազորությունների իրականացման հետ կապված կապիտալ և ստացված վարկերի մարման ծախսերը: Ինչպես վարչական,

այնպես էլ ֆոնդային բյուջեում կարող է ձևավորվել պահուստային ֆոնդ, որը չի կարող գերազանցել բյուջեի ֆոնդային մասի եկամուտների 30 տոկոսը: Ինչպես վարչական, այնպես էլ ֆոնդային մասի պահուստային ֆոնդերը կարող են օգտագործվել միայն համայնքի ավագանու որոշմամբ, որը, մեր կարծիքով, խոչընդոտում է բյուջեով չկանխատեսված ծախսերի կամ նախատեսված ծախսերի լրացուցիչ ֆինանսավորման օպերատիվ իրականացմանը: Ուստի առաջարկվում է պահուստային ֆոնդերի ծախսման ուղղությունների որոշման իրավասությունը օրենսդրության վերապահել համայնքի ղեկավարին՝ համապատասխան փոփոխություն կատարելով «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքում:

Ֆոնդային բյուջեի եկամուտների ու ծախսերի կազմը սխեմատիկ ձևով կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ (տես աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2

Համայնքի բյուջեի ֆոնդային մասի եկամուտների և ծախսերի կազմը*

ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԸ	ԾԱՄՍԵՐԸ
1. Պետական բյուջեից կապիտալ ծախսերի ֆինանսավորման նպատակային հատկացումներ (սուբվենցիա)	1. Կապիտալ շինարարություն
2. Կապիտալի ծախսերի ֆինանսավորման այլ աղբյուրներից նպատակային հատկացումներ	2. Կապիտալ վերանորոգում
3. Համայնքային սեփականություն համարվող, այդ թվում՝ տիրազուրկ, ժառանգության իրավունքով կամ նվիրատվության ձևով համայնքի տնօրինման անցած գույքի օտարումից ստացված եկամուտներ	3. Վարկերի և ներգրավված այլ փոխառու միջոցների մարում
4. Վարկերի և փոխառությունների ձևով ներգրավված միջոցներ, այդ թվում՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների թողարկած պարտատոմսերի տեղաբաշխումից ստացված եկամուտներ	4. Պահուստային ֆոնդ
5. Պետական սեփականություն համարվող անշարժ գույքի (բացառությամբ հող), այդ թվում, անավարտ շինարարության օբյեկտների մասնավորեցումից ստացված միջոցներ, որոնք ուղղվում են: – Երևան քաղաքի համաքաղաքային կապիտալ բնույթի ծախսերի ֆինանսավորմանը՝ Երևան քաղաքի վարչական տարածքում տեղաբաշխված անշարժ գույքի մասնավորեցումից ստացվող մուտքերի 30% չափով – ՀՀ մարզերում՝ տեղական ինքնակառավարման համապատասխան մարմնի պարտադիր լիազորությունների ֆինանսավորմանը՝ անշարժ գույքի, այդ թվում՝ անավարտ շինարարության օբյեկտների մասնավորեցումից ստացվող մուտքերի 30% չափով	
6. Վարչական բյուջեից (պահուստային ֆոնդից) կատարվող հատկացումներ	
7. Լեռնդված ղեպրոգրամների դիմաց դիվիդենդների ձևով ստացվող եկամուտներ	
8. Կապիտալի գործառնություններից եկամուտներ, համայնքային սեփականության օտարումից ստացվող միջոցներ	

Հարկ է նշել, որ համայնքների բյուջեների ֆոնդային մասի եկամուտները իրական չեն, քանի որ. ա) համայնքային բյուջեներում ղեպրոգրամների ձևով ստացվող եկամուտները, բացակայում են, բ) համայնքները գործնականում վարկ չեն վերցնում և պարտատոմսեր չեն թողարկում, գ) Կապիտալ ծախսերի ֆինանսավորման սուբվենցիաներ, որպես կանոն, չեն հատկացվում, դ) համայնքային սեփականության օտարումից ստացվող միջոցները նվազման միտում ունեն:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների բյուջեների սահմանափակ ու ծավալներով քիչ եկամտատեսակների և օրենսդրորեն ամրագրված հսկայածավալ պարտադիր, կամավոր ու պատվիրակած լիազորությունների պայմաններում համայնքի բյուջեի ինչպես վարչական, այնպես էլ ֆոնդային մասի նկատմամբ ներկայացվող հիմնական պահանջն այն է, որ նախատեսված հաշվարկա-դրամարկղային ելքերը չգերազանցեն տվյալ տարվա բյուջեի համապատասխան մասերում նախատեսված հաշվարկա-դրամարկղային մուտքերին: Ինչ վերաբերում է բյուջեի եկամուտների նկատմամբ ծախսերի գերազանցմանը, այսինքն՝ բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուրներ հանդիսացող փոխառու և պետական սեփականություն համարվող անշարժ գույքի օտարումից համայնքային բյուջեներ մասհանել միջոցների ընդհանուր գումարի չափով, որը միանգամայն հասկանալի է: Բայց մյուս կողմից բյուջեի պակասուրդի թուլատրելի չափը օրենսդրորեն նախ նվազեցնում է բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուր դիտարկվող պետական սեփականություն համարվող անշարժ գույքի օտարումից համայնքային բյուջեներ մասհանվող գումարի չափով, իսկ այնուհետև բյուջեի պակասուրդի արդեն նվազեցված թուլատրելի չափը սահմանափակվում է տվյալ տարվան նախորդող վերջին երկրորդ և երրորդ բյուջետային տարիների համայնքի բյուջեի ֆոնդային մասում փաստացի ստացված եկամուտների (որտեղ չեն հաշվառվում պաշտոնական տրանսֆերտների գումարները և վարչական բյուջեով նախատեսված պահուստային ֆոնդից ֆոնդային մաս փոխանցված միջոցները) միջին տարեկանի 30%–ի չափով³: Փաստորեն նշված սահմանափակման, նվազեցման ինչպես նաև բյուջեի ֆոնդային մասի եկամուտների նվազման միտման պայմաններում բյուջեի պակասուրդի թուլատրելի փոքր սահմանաչափը ոչ նպատակահարմար է դարձնում համայնքային բյուջեների պակասուրդով պլանավորումը՝ նամանավանդ, որ համայնքի

* Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N21 (196), էջ 36

3 «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը: ՀՀ Պաշտոնական տեղեկագիր, N 21 (196), 2002, էջ 32

բյուջեի պակասուրդային լինելու դեպքում պետական լիազորված մարմնի (Երևանում՝ Երևանի քաղաքապետարանը, իսկ մարզերում՝ մարզպետարանները) կողմից բյուջեի կատարման նկատմամբ իրականացվող իրավական վերահսկողությանը զուեմարվում է նաև վարկային պարտքը մարելու ծրագրի վերահսկողությունը: Դրա պատճառով սահմանափակվում է ինչպես տեղական ինքնակառավարման մարմինների շուկայական հարաբերությունների գործուն սուբյեկտ դառնալու, այնպես էլ նրանց կողմից բյուջետային ծախսեր իրականացնելու հնարավորությունները:

Համայնքային բյուջեների ծախսային մասը որոշվում է տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների շրջանակով և ներառում է տեղական նշանակության հարցերի լուծման, տարածքի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերի իրականացման ծախսերը: Այսինքն, օրենսդրորեն առկա են այն բոլոր լիազորությունները, որոնք համայնքի ավագանուն և ղեկավարին հնարավորություն են տալիս իրենց լիազորությունների սահմաններում որոշել և իրականացնել համայնքի կարիքներով պայմանավորված բյուջեի ծախսման ուղղությունները: Սակայն այստեղ պետք է կատարել որոշակի վերապահում, այն է, որ այդ ամենը իրականացվում է եռաստիճան կտրվածքով:

Առաջին աստիճանը՝ բյուջետային միջոցների օգտագործման և ծախսման ուղղությունները որոշելու լիարժեք իրավասությունը կարող է վերաբերել միայն կամավոր լիազորություններին, որի դեպքում համայնքի ավագանին և ղեկավարը հնարավորություն ունեն ֆինանսական առկա միջոցների շրջանակներում բյուջետային ծախս կատարել ցանկացած ուղղություններով և չափերով:

Երկրորդ, միջին աստիճանին, կարելի է վերագրել պարտադիր լիազորությունների իրականացումը, որոնք օրենքով սահմանված կարգով ենթակա են պարտադիր ֆինանսավորման: Այս դեպքում տեղական ինքնակառավարման մարմինների ազատության աստիճանը պայմանավորում է պարտադիր լիազորությունների իրականացման համար նախատեսված ֆինանսական հոսքերի միջև որոշակի ժամկետում և չափաբաժիններով վերաբաշխումներ կատարելու հնարավորություններով:

Երրորդ աստիճանը, որը վերաբերում է պատվիրակված լիազորությունների իրականացման ծախսերին, միանշանակ բնորոշվում է ծախսերի ուղղությունների խիստ նպատակային կողմնորոշմամբ և այս բնագավառում տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավասությունները կապված են լիազորությունների իրականացման ընթացքում օպերատիվ գործողություններով պայմանավորված ֆինանսական հոսքերի ծախսման կանոնակարգմամբ:

Սակայն պետք է նշել, որ «Հայաստանի Հանրապետությունում բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված համայնքային բյուջեների կառուցվածքի ներկայիս խիստ կանոնակարգվածության և եկամուտների ու ծախսերի հաշվեկշռվածության օրենսդրական պահանջի առկայության պայմաններում որոշակի ղվարություններ են առաջանում տնտեսական օպերատիվ զարգացման այս կամ այն հարցը լուծելու համար անհրաժեշտ սեփական ֆինանսական միջոցների ինքնուրույն նպատակային ծախսման բնագավառում: Համայնքային բյուջեների կատարման դեռևս խիստ կարճատև պրակտիկական վկայում է այնպիսի իրավիճակների առկայության հնարավորությունը, երբ պետական կամ տարածքային կառավարման մարմինների որոշումների կատարման արդյունքում համայնքի բյուջեներից իրականացվում են չնախատեսված ծախսումներ կամ նվազում են բյուջեների եկամուտները: Այդ դեպքերում պետք է ապահովել համայնքի ինքնուրույն տնտեսական զարգացման համար անհրաժեշտ նախադրյալի գործողությունը և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին նման դեպքերում տրամադրել այդ որոշումների արդյունքում առաջացած լրացուցիչ ծախսերի դիմաց փոխհատուցում ստանալու իրավունք: Այլ հարց է, որ հարկ է օրենսդրորեն ընդհանրապես արգելել նման որոշումների կայացման հնարավորությունը, սակայն հանրապետությունում ներկայումս ընթացող տնտեսական բարեփոխումները և օպտիմալ կառավարման տարբերակների տեսական փնտրտուքը չեն բացառում «հիմնավորված» նպատակներով այդպիսի որոշումների ընդունման անխուսափելիությունը:

1.2. Համայնքի բյուջեի ձևավորման հրապարակայնության սկզբունքի ապահովման ուղիները

Տեղական ինքնակառավարման մակարդակով ՀՀ-ում իրականացվող բյուջետային քաղաքականությունը ընդհանրություններ ունի զարգացած երկրների (Ֆրանսիա, Իսպանիա և այլն) բյուջետային քաղաքականության հետ, որոնք վերաբերում են ոչ միայն տեղական բյուջեների ձևավորման աղբյուր հանդիսացող եկամտատեսակներին, դրանց կառուցվածքին, ծախսային ուղղություններին ու դրանց ծախսման կարգին, այլև բյուջեների ձևավորման սկզբունքներին: Սակայն համայնքների բյուջեների ձևավորման հռչակված սկզբունքները ՀՀ-ում հիմնականում անտեսվում են, բացառությամբ բյուջեի հաշվեկշռվածության սկզբունքի, որը իշխանության հանրապետական մարմինների

կողմից իրականացվող հստակ վերահսկողության արդյունք է: Մինչդեռ նույնը չի կարելի ասել, օրինակ. ա) համայնքի զարգացման եռամյա ծրագրի հիման վրա համայնքային նշանակության հիմնախնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների պլանավորմանը: Բանը նրանում է, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ընթացքում, նախապես եռամյա ծրագրեր չներկայացնելով համայնքի ազգաբնակչությանը ընտրված թաղապետերն ու համայնքապետերը մոռացության են տալիս այն, երբ ստանձնում են օրենքի պաշտպանի ու այն կիրառողի լիազորությունները: Դա պայմանավորված է նրանով, որ հասարակության մեջ պահանջարկ չկա այդպիսի ծրագրերի նկատմամբ: Բայց անհասկանալի է, որ իշխանության կառավարման հանրապետական և տեղական մարմինների մակարդակով աշխատանքներ չեն տարվում այդպիսի պահանջարկ ձևավորելու, դրա կատարման նկատմամբ վերահսկողության իրականացնելու խնդիրների շուրջ՝ այն դեպքում, երբ դրա անհրաժեշտությունը բխում է համայնքի ազգաբնակչության և պետության շահերից:

Մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է նախ իշխանության կառավարման բոլոր մակարդակներում աշխատանքներ տանել հասարակության շրջանում համայնքների զարգացման եռամյա ծրագրերի նկատմամբ պահանջարկ ձևավորելու խնդրի շուրջ և երկրորդ՝ դրան զուգահեռ թաղապետերի և համայնքապետերի ընտրվելուց հետո նրանց առջև դնել համայնքի զարգացման եռամյա ծրագիրը (ըստ տարիների) հաստատման ներկայացնելու պահանջը, որը նպատակահարմար է ամրագրել «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքում: Բայց ի տարբերություն օրենսդրորեն ամրագրված գործող նորմի այն ներկայացվի, ոչ թե համայնքի ավագանու⁴, այլ թաղապետարանների մասով Երևանի քաղաքապետի, իսկ համայնքների մասով՝ մարզպետների հաստատմանը՝ համաձայնեցնելով ՀՀ կառավարության հետ: Դրա արդյունքում հեշտությամբ հնարավոր կլինի ըստ մարզերի ու համայնքների (ինչպես նաև ըստ կատարվող աշխատանքների բնույթի ու ծավալի)՝ ավելացնելով նաև հանրապետական նշանակության խնդիրները, կազմել նաև հանրապետության զարգացման եռամյա ծրագիրը:

Ծրագրերի և բյուջեների կազմման ու հաստատման մասով հանրապետությունում արմատավորված է այն պրակտիկան, որ համայնքների ավագանիների կողմից հաստատվում են համայնքների տարեկան բյուջեները, իսկ Ազգային ժողովի կողմից՝ պետական բյուջեն: Առաջինները

իրենցում ներառել են համայնքային նշանակության խնդիրների ֆինանսական լուծումները, իսկ զարգացման եռամյա ծրագիր հաստատվել է առանձին դեպքերում և առանձին համայնքների կողմից՝ առանց ծրագրային խնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների պլանավորման: Բացի դրանից, համայնքների բյուջեները կազմվում և համայնքի ավագանու քննարկմանն ու հաստատմանն են ներկայացվում, որպես կանոն, հանրապետական բյուջեից հատկացվելիք դոտացիայի մեծությամբ ճշտելուց հետո (որպեսզի համայնքները ապահովեն բյուջեների հաշվեկշռվածության սկզբունքը), որը վկայում է, առանց հանրապետական բյուջեից դոտացիայի ստացման, տեղական ինքնակառավարում իրականացնելու ֆինանսական անհնարինության մասին: Տեղական ինքնակառավարման մակարդակում չի ապահովվում նաև համայնքների բյուջեների ձևավորման հրապարակայնությունը, որը կարող է իրականացվել համայնքի բյուջեի ձևավորման և կատարման վերաբերյալ համայնքի անդամներին իրազեկելով՝ չհաշված առանձին համայնքների կողմից բյուջեի եկամուտների ու ծախսերի խոշորացված թվերի մասին առանձին թերթերում տրված հրապարակումները:

Իրականում հանրապետությունում տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից անտեսված է բյուջեների ձևավորման հրապարակայնության սկզբունքը: Ջարմանալիս այն է, որ մասնավոր ֆիրմաները և նույնիսկ ֆինանսապես ոչ առողջ ձեռնարկությունները և անհատ ձեռներեցները թերթերով, հեռուստատեսությամբ ու ռադիոյով գովազդում են իրենց կողմից թողարկվող ապրանքներն ու մատուցվող ծառայությունները, իսկ տեղական ինքնակառավարման մարմինները և, մասնավորապես, Երևանի թաղային համայնքները (որոնք իրենց ֆինանսական հնարավորություններով գերազանցում են շատուշատ գովազդող ձեռնարկությունների) բյուջեի ձևավորման հրապարակայնությունը չեն ապահովում ու չեն գովազդում իրենց կողմից մատուցվող ծառայությունները (սանմաքրում, աղբահանություն, ասֆալտապատում և այլն), որոնք իրենց ծավալներով ու բազմազանությամբ գերազանցում են շատ կազմակերպությունների կողմից մատուցվող ծառայություններին:

Մեր կարծիքով, համայնքային բյուջեների ձևավորման հրապարակայնության սկզբունքի ապահովման համար անհրաժեշտ է նախ, համայնքի անդամների մոտ ձևավորել իրենց համայնքի բյուջեի մեծության, եկամտային աղբյուրների և ծախսային ուղղությունների վերաբերյալ հետաքրքրության պահանջարկ, երկրորդ, ուժեղացնել համայնքի բյուջեի ձևավորման հրապարակայնության ապահովման նկատմամբ իշխանության հանրապետական մարմինների կողմից վերահսկողության իրականացումը՝ բյուջետային համակարգի մասին օրենքի պատասխանատու

4 «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը: Պաշտոնական տեղեկագիր N 21 (196), 2002, էջ 30

վության գլխում սահմանելով հրապարակայնության սկզբունքի խախտման պատասխանատվության խստացված միջոցներ և երրորդ, պետական գնումների մասին օրենքով սահմանված մեկ աղբյուրից գնումներ կատարելու իրավասությունից զրկել տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, որը կպարտադրի նրանց իրենց կողմից գնվող ծառայությունները (սանմաքրում, աղբահանություն, ասֆալտապատում և այլն) գովազդել ՋԼՄ-ով, դրանք գնելու էժան և տնտեսելու բյուջետային միջոցները: Թեպետ, բյուջետային միջոցների խնայողությունը և դրանց ծախսման արդյունավետությունը (որոնք նույնպես որպես սկզբունքներ ինչպես հարկն է չեն ապահովվում) առավել շատ պայմանավորված է բյուջեի ծախսային հոդվածների հաշվարկների հիմքում դրվող բնեղեն ու արժեքային նորմատիվների բացակայությամբ: Հետևաբար, բյուջեի ծախսային հոդվածների գծով սահմանվող բնեղեն և արժեքային նորմատիվների խնդիրը անհրաժեշտ է տեղական ինքնակառավարման և բյուջետային համակարգի դաշտից տեղափոխել միջբյուջետային հարաբերությունների դաշտ և դրան լուծում տալ «Բյուջետային ֆեդերալիզմի և միջբյուջետային հարաբերությունների մասին» ընդունման արժանի օրենքում, իհարկե, դրանում նախատեսելով սահմանված նորմատիվները խախտելու վարչական և քրեական պատասխանատվության խստացված միջոցներ (ներկայումս, այդպիսի նորմատիվներ սահմանված չեն), որոնք միանշանակորեն կբարձրացնեն համայնքների բյուջետային միջոցների ծախսման արդյունավետությունը և կնպաստեն տեղական բյուջեների ֆինանսական ինքնուրույնության ձևավորմանը:

Այսպիսով, տեղական ինքնակառավարման մակարդակում առաջավոր երկրների բյուջեների ձևավորման օրենսդրորեն ամրագրված սկզբունքները կյանքի կոչելու համար անհրաժեշտ է մի կողմից օրենսդրորեն ամրագրել դրանց իրականացմանը նպաստող մեխանիզմները, իսկ մյուս կողմից օրենսդրորեն վերացվեն դրանց իրականացմանը խանգարող նորմերը:

1.3. Երևան քաղաքի թաղային համայնքների բյուջեների ձևավորման հիմնահարցերը

Ֆինանսական միջոցներով չապահովված լիազորությունները տեղական ինքնակառավարման մարմիններին կախվածության մեջ են դնում իշխանության կառավարման հանրապետական մարմիններից, իսկ համայնքների ավագանիներին հնարավորություն չի ընձեռնվում իրենց քաղաքական պլաններն ու որոշումները վերածելու հստակ ծրագրերի:

Թեպետ համայնքների ավագանիների կողմից սահմանված կարգով քննարկվում և հաստատվում են համայնքի տարեկան ինչպես բյուջեն, այնպես էլ սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագիրը, սակայն դրանք կարելի է բնորոշել որպես իշխանության հանրապետական մարմիններից «աջակցություն ստանալու ակնկալիքների վրա ձևավորված բյուջե և ծրագիր», քանի որ համայնքային բյուջեների եկամտի առավել ռեալ և եկամտի նշանակալի աղբյուրը հանրապետական բյուջեից ստացվող դոտացիաներն են, որոնց հատկացման համար հիմք են հանդիսանում «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված տեղական բյուջեների դեֆիցիտը համամասնորեն ծածկելու անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև համայնքների բնակչության մեկ շնչին ընկնող գույքահարկի և հողի հարկի գծով հարկային ներուժի տարբերությունները: Ընդ որում, դոտացիոն են համարվում ոչ միայն գյուղական, այլ և Երևան քաղաքի թաղային և, նույնիսկ, համեմատաբար հարուստ համարվող «Կենտրոն» համայնքի բյուջեն, որը վերահաստատում է համայնքների հարկաբյուջետային գործունեությունը կարգավորող «Տեղական ինքնակառավարման մասին», «Հայաստանի Հանրապետությունում բյուջետային համակարգի մասին», «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենքներում փոփոխություններ ու լրացումներ կատարելու մեր կողմից բերված փաստարկների ու հիմնավորումների անհրաժեշտությունը: Դրա անհրաժեշտության մասին են վկայում նաև հանրապետական բյուջեից համայնքային բյուջեներին հատկացվող դոտացիայի նշանակալի չափերը, որոնց տեսակարար կշիռները նույնիսկ Երևան քաղաքի թաղային համայնքների բյուջեների եկամուտներում փոքր չեն (տես աղյուսակ 3)

Երևան քաղաքի 12 համայնքների համախմբված բյուջեի բաժինը, վերջին չորս տարիներին, գերազանցել է հանրապետության բոլոր համայնքների համախմբված բյուջեի 1/3-ը: Այն կազմել է. 2000 թ.՝ 38.3% կամ 7693.2 մլն. դրամ, իսկ 2003 թ.՝ 36.1% կամ 7939.5 մլն. դրամ: Դրա հետ մեկտեղ, Երևան քաղաքի 12 համայնքների համախմբված բյուջեի եկամուտներում բավականին բարձր է հանրապետական բյուջեից հատկացվող դոտացիաների տեսակարար կշիռը, որն կազմել է. 2000 թ.՝ 41.5% կամ 3193.7 մլն. դրամ, 2001 թ.՝ 37.7% կամ 2560.0 մլն. դրամ, 2002 թ.՝ 36.0% կամ 2755.1 մլն. դրամ և 2003 թ.՝ 31.8% կամ 2911.7 մլն. դրամ, որոնք էլ իրենց հերթին նշված տարիներին կազմում են հանրապետական բյուջեից համայնքային բոլոր բյուջեներին տրվող դոտացիաների ընդհանուր գումարի համապատասխանաբար 52.4, 33.5, 36.0 և 31.8 տոկոսը:

Երևան քաղաքի թաղային համայնքների դոտացիաների տեսակարար կշիռները բյուջեների եկամուտներում 2000–2003 թթ.⁵

Ցուցանիշները և տարիները	Երևանի համայնքները												Ընդամենը, մլն դրամ
	Աջափնյակ	Ավան	Արարկիր	Դավիթբաշեն	Էրեբունի	Կենտրոն	Մալաթիա-Սեբաստյա	Նոր-Նորք	Նորք-Մարաշ	Նուբարաշեն	Շենգավիթ	Քանաքեռ-Զեյթուն	
2000թ. եկամուտներ, մլն. դր.	638.5	303.6	883.6	225.0	707.4	1587.8	1051.8	963.9	121.6	37.3	750.7	422.0	7693.2
դոտացիա, մլն. դր.	250.0	76.1	307.6	85.5	395.0	811.0	438.8	589.2	5.9	14.3	114.3	106.0	3193.7
տեսակարար կշիռ, %	39.1	25.1	34.8	38.0	55.9	32.2	41.7	61.1	4.8	38.3	15.2	25.1	41.5
2001թ. եկամուտներ, մլն. դր.	618.9	334.6	910.6	266.7	697.5	1050.9	1041.8	625.7	119.1	48.0	568.1	475.8	6784.7
դոտացիա, մլն. դր.	205.0	135.9	239.1	167.0	300.6	201.0	447.0	355.8	47.3	24.5	191.3	246.3	2560.0
տեսակարար կշիռ, %	33.1	40.6	26.2	62.6	43.2	19.1	42.9	54.5	39.5	51.0	33.6	51.8	37.7
2002թ. եկամուտներ, մլն. դր.	827.9	250.6	882.2	244.9	752.5	1515.6	899.4	741.7	109.0	58.3	583.9	605.0	7505.1
դոտացիա, մլն. դր.	438.0	135.9	239.1	157.9	319.2	211.8	350.0	403.4	16.0	22.5	191.3	270.0	2755.1
տեսակարար կշիռ, %	52.9	48.4	27.1	64.5	42.4	13.9	38.9	54.3	14.7	38.6	32.7	44.6	36.7
2003թ. եկամուտներ, մլն. դր.	741.1	304.8	1081.3	285.2	703.3	1802.5	989.1	716.3	108.4	58.0	584.5	565.0	7939.5
դոտացիա, մլն. դր.	420.0	140.7	267.0	182.4	255.8	213.6	389.6	425.5	31.1	26.6	256.1	303.3	294.7
տեսակարար կշիռ, %	56.7	46.1	24.7	64.0	36.4	11.8	39.4	59.3	28.7	45.8	43.8	53.6	36.8

5 Երևանի թաղային համայնքների ավագանիների որոշումները համապատասխան տարիների բյուջեների մասին:

Վերոհիշյալ տվյալներից հետևում է, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կայացման և զարգացման ֆինանսական միջոցների մինչև 40% –ը տեղաբաշխված է հանրապետության մայրաքաղաքում, իսկ մնացածը՝ հանրապետության մյուս բնակավայրերում, որոնցից շատերում համայնքների ղեկավարները ֆինանսական միջոցների անբավարարության պատճառով չեն կատարում նույնիսկ իրենց պարտադիր լիազորությունները քաղաքաշինության և հողօգտագործման (համայնքի հողերի գոտիավորման և օգտագործման սխեմայի և բնակավայրի քաղաքաշինական զլխավոր հատակագծի նախագծի կազմում և այլն), կոմունալ տնտեսության և բարեկարգման (վարչական շենքերի ընթացիկ նորոգում, բնակավայրի բարեկարգում և կանաչապատում, գերեզմանատների պահպանություն և այլն) և այլ բնագավառներում, որոնց կազմակերպումն ու իրականացումը «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով վերապահված է համայնքների ղեկավարներին: Իրավիճակը համեմատաբար բարվոք է Երևան քաղաքի թաղային համայնքներում, որտեղ համայնքի ղեկավարների պարտադիր լիազորությունների մասամբ իրականացումը այդքան ակնառու չէ, քանի որ նրանց պարտադիր լիազորությունների դաշտում համապատասխան բնագավառներում ղեռնա շարունակվում են տարբեր հիմնադրամների միջոցով իրականացվող աշխատանքները (Լինսի հիմնադրամի միջոցով Երևանի փողոցների ասֆալտապատում, մշակույթի օբյեկտների նորոգում, ինչպես նաև տարբեր կազմակերպությունների կողմից դպրոցներին, մշակույթի օբյեկտներին ու մանկապարտեզներին տեխնիկական և այլ բնույթի օգնություններ և այլն): Սակայն այդպիսի խոշորամասշտաբ ծրագրերի իրականացման ավարտից հետո «Տեղական ինքնակառավարման մասին», «Հայաստանի Հանրապետությունում բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքները, ինչպես նաև միջբյուջետային հարաբերությունների գործող ոչ կատարյալ պրակտիկական իրենց բացասական ներգործությունն ու դրոշմն են թողելու նաև Երևան քաղաքի թաղային համայնքների գործունեության և վերջին հաշվով, Երևանում տեղական ինքնակառավարման կայացման ու զարգացման վրա: Քանի որ «այն ինչ որ արվում է այսօր, վաղը դրանք պահպանելու կարիք կա» և խոսքը վերաբերում է ոչ միայն սոցիալ-մշակութային օբյեկտների արագ փոփոխման ենթակա տեխնիկայի նորացման անհրաժեշտությանը, այլև այլ ֆինանսական միջոցներով ասֆալտապատված փողոցների պահպանմանը և այլն, որոնք զգալի ֆինանսական միջոցներ են պահանջում: Մինչդեռ, ինչպես արդեն նշվել է, Երևան քաղաքի թաղային համայնքների բյուջեները (այն էլ «սեղմված» հաշվարկների պարագայում) հաշվեկշռվում են հանրապետական բյուջեից հատկացվող դոտացիաների միջոցով, որոնց տեսակա-

րար կշիռները համայնքների 2000–2003 թթ. եկամուտներում համապատասխանաբար կազմել են. Աջափնյակում՝ 39.1, 33.1, 52.9, 56.7; Ավանում՝ 25.1, 40.6, 48.4, 46.1, Արաբկիրում՝ 34.8, 26.2, 24.7, Դավթաշենում՝ 38.0, 62.6, 64.5, 64; Էրեբունիում՝ 55.9, 43.2, 42.4, 36.4, Մալաթիա–Աեբաստիայում՝ 41.8, 42.9, 38.9, 39.4; Նոր Նորքում՝ 61.1, 54.5, 54.3, 59.3, Նորք Մարաշում՝ 4.8, 39.5, 14.7, 28.7; Նուբարաշենում՝ 38.3, 51.0, 38.6, 45.8, Շենգավիթում՝ 15.2, 33.6, 32.7, 43.8, Քանաքեռ–Զեյթունում՝ 25.1, 51.8, 44.6, 53.6, իսկ համեմատաբար լավ վիճակում գտնվող «Կենտրոն» համայնքի բյուջեում՝ 32.2, 19.1, 13.9 և 11.8 տոկոսներ:

Հանրապետության համախմբված բյուջեի (առանց միջբյուջետային փոխանցումների) ծավալում շարունակում են ցածր մնալ տեղական ինքնակառավարման մարմինների բյուջեների (ներառյալ հատկացվող դոտացիաները) տեսակարար կշիռները: Այն կազմել է. 1999 թ.՝ 6.9%, 2000 թ.՝ 6.8%, 2001 թ.՝ 6.6%, 2002 թ.՝ 6.6% և 2003 թ.՝ 5.7%: Դեռ ավելին, 2003 թվականին այդ ցուցանիշը եղել է ամենացածրը նախորդ վերջին չորս տարիների համեմատությամբ՝ այն դեպքում, երբ հիշատակված տարիներին (որն կարելի է անվանել տեղական ինքնակառավարման մարմինների «ծննդյան» արշալույսի տարիներ) պետական բյուջեի սահմանված ծախսերը աճել են 34.6%–ով և 2003 թվականին կազմել են 334238.6 մլն. դրամ՝ 1999 թվականի 248310.1 մլն. դրամի դիմաց, իսկ համայնքների բյուջեների ծախսերը աճել են ավելի պակաս չափով՝ 9.8%–ով և 2003 թվականին կազմել են 22000.0 մլն. դրամ, 1999 թվականի 20032.0 մլն. դրամի դիմաց: Դա նշանակում է, որ համախառն ներքին արդյունքի աճը իր համարժեք արտացոլումը չի ստացել համայնքային բյուջեների եկամուտների ծավալում, ինչպիսին եղել է պետական բյուջեի հարկային եկամուտների պարագայում, երբ այն (առանց մաքսային տուրքերի) աճել է 58.0%–ով և 2003 թվականին կազմել է 195780.2 մլն. դրամ, 1999 թվականի 132268.1 մլն. դրամի դիմաց: Նշված հանգամանքը պայմանավորված է ոչ այնքան գույքային հարկերը հարկատուների տնտեսական գործունեությանը պայմանավորված չլինելու հանգամանքի (քանի որ հարկային պարտավորությունները գույքային հարկերի գծով մեծ չեն), որքան տեղական ինքնակառավարման բնագավառում իրականացվող հարկաբյուջետային քաղաքականությամբ: Այդ տեսանկյունից տեղական ինքնակառավարման բնագավառում իրականացվող հարկաբյուջետային քաղաքականության թերություններին ու բացթողումներին պետք է վերագրել գույքային հարկերի բավականին ցածր դրույքաչափերը, հարկման օբյեկտի (հողի հարկի մասով) և հարկային բազայի (գույքահարկի մասով) մեծությունները շուկայական արժեքից ցածր լինելը, հարկվող օբյեկտների սահմանափակությունը (գույքահարկի մասով), տեղական ինքնակառավարման

մարմիններում հարկման ռեալ լծակների բացակայությունը, տեղական տուրքերի տեսակների սահմանափակությունը (գյուղական համայնքների մի մասում «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» ՀՀ օրենքը չի գործում՝ դրանց գործողության դաշտի բացակայության պատճառով, իսկ նուտարական գրասենյակների և քաղաքական կացության ակտեր գրանցող մարմինների կողմից մատուցվող ծառայություններից պետական տուրքեր չեն մուտքագրվում այդ համայնքների վարչական տարածքներում այդպիսի մարմինների բացակայության պատճառով), ինչպես նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինների մեկուսացվածությունը հարկաբյուջետային քաղաքականության ձևավորումից ու իրականացումից (համայնքները ունենալով հսկայական պարտավորություններ պարտադիր, կամավոր ու պատվիրակված լիազորությունների ձևով, իրականում իրավունքներ չունեն իրենց բյուջեներին օրենսդրորեն ամրակցված գույքային հարկերի դրույքաչափերի, հարկման օբյեկտի ու հարկման բազայի որոշման հարցերում): Այդ ամենը վկայում է տեղական ինքնակառավարման բնագավառում հնարավոր կիրառելի հարկաբյուջետային լծակները իշխանության հանրապետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև օրենսդրորեն խիստ անհավասարաչափ ու անարդարացի բաշխման մասին, որն տեղական ինքնակառավարման համակարգի կայացման լուրջ խոչընդոտ է հանդիսանում:

Իշխանության հանրապետական մարմիններից տեղական ինքնակառավարման մարմինների նշանակալի կախվածությունը առավել ակնհայտ է դրսևորվում միջբյուջետային հարաբերությունների բնագավառում: «Ինքնակառավարվող», բայց դեռևս չկայացած տեղական ինքնակառավարման մարմինների զգալի մասը առանց հանրապետական բյուջեի տրանսֆերտների (դոտացիաների) չեն կարողանում իրականացնել իրենց պարտադիր լիազորությունները, իսկ առանձին գյուղական համայնքներ նույնիսկ չեն կարողանում վճարել իրենց աշխատակազմերի աշխատավարձերը, քանի որ հանրապետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև հարկաբյուջետային լծակների անարդարացի բաշխումը իրենց արտացոլում են ստացել միջբյուջետային հարաբերություններում:

Համայնքային բյուջեների ծավալները վերջին հինգ տարիներին գրեթե մնացել են անփոփոխ, որի միջին ծավալը կազմել է 20044.0 մլն. դրամ: Մինչդեռ համայնքային բյուջեների եկամուտներում տարեցտարի աճում է հանրապետական բյուջեից համայնքներին հատկացվող դոտացիաների տեսակարար կշիռները՝ ուժեղացնելով տեղական ինքնակառավարման մարմինների կախվածությունը իշխանության հանրապետական մարմիններից: Համայնքային բյուջեների եկամուտներում հանրապետական բյուջեից հատկացվող դոտացիայի տեսակարար կշիռը աճել է 2003 թվական

Ունի կազմել է 41.6%` 1999 թվականի 23.4% –ի դիմաց,իսկ հատկացվող դոտացիայի գումարը աճել է 9.8%–ով և 2003 թվականին կազմել է 22000.0 մլն. դրամ` 1999 թվականի 20032.0 մլն. դրամի դիմաց (տես աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 4

Համայնքային բյուջեներին տրվող դոտացիաների տեսակարար կշիռը պետական բյուջեի ծախսերում և համայնքային բյուջեների եկամուտներում 1999–2003 թթ.⁶

Ցուցանիշներ	Տարիները				
	1999	2000	2001	2002	2003
1.Պետական բյուջեի ծախսեր, մլն դրամ	248310.1	252780.4	241727.5	258847.7	334238.6
2.Համախմբված բյուջեի ծախսեր (առանց միջբյուջետային փոխանցումների), մլն. դրամ	391290.7	297189.6	286300.0	302300.0	385200.0
3.Համայնքային բյուջեներին հատկացվող դոտացիա, մլն. դրամ	4688.7	6095.7	7641.8	7642.0	9152.0
4.Համայնքների բյուջեների ծավալը (ներառյալ դոտացիաները), մլն. դրամ	20032.0	20088.0	18100.0	20000.0	22000.0
5.Դոտացիայի տեսակարար կշիռը (%) այդ թվում ա) Պետական բյուջեի ծախսերում (տող 3 : տող 1) բ) Համայնքների բյուջեների եկամուտներում (տող 3 : տող 4)	1.9 23.4	2.4 30.3	3.2 42.2	2.9 38.2	2.7 41.6
6.Համայնքային բյուջեների տեսակարար կշիռը համախմբված բյուջեում (տող 4 : տող 2)	6.9	6.8	6.3	6.6	5.7

Բնականաբար, հանրապետական բյուջեից հատկացվող դոտացիաները վերածվում են տեղական ինքնակառավարման մարմինների պարտադիր լիազորությունների իրականացման ծախսերի ֆինանսավորման աղբյուրի` կատարվող ծախսերի մինչև 40%–ի չափով:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների պարտադիր լիազորությունների հիմնական ծախսային ուղղություններն են. ա)ընդհանուր բնույթի համայնքային ծառայությունները, որոնց, գլխավորապես, վերաբերում է տեղական ինքնակառավարումը, բ)կրթությունը (նախադպրոցական կրթություն, արտադպրոցական դաստիարակություն), գ)Մշա-

6 ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 32 (65) 30.12.1998, էջ1–2,7, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N5(103), 24.03.2000,էջ 1,9, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 34(132),31.12.2000, էջ 19, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 3(178),11.01.2002,էջ 1,6,9,Պաշտոնական տեղեկագիր N3(238),14.01.2003, էջ 1,6,9

կույթը և սպորտը (գրադարաններ, մշակույթի տներ, մարզադպրոցներ, երաժշտական դպրոցներ), դ) բնակարանային–կոմունալ տնտեսությունը (աղբահանություն, փողոցների մաքրում, փողոցների, մայրերի և հրապարակների ասֆալտապատում, կանաչ տարածքների պահպանում և այլն): Իհարկե, կան նաև ծախսային հիմնական ուղղություններին չդասվող այլ ծախսեր,որոնց վերաբերում են գույքի ու սարքավորումների ձեռք բերումները, գործուղումները, նախորդ տարիներից փոխանցված պարտքերի մարումը, վթարային շենքերի բնակիչների վերաբնակեցման ծախսերը, նյութական օգնությունները, պահուստային ֆոնդերը և այլն: Հիմնական խմբերին չդասվող ծախսերի տեսակարար կշիռը, ի տարբերություն մնացած համայնքների, համեմատաբար բարձր է Երևան քաղաքի թաղային համայնքների ծախսերում: Երևան քաղաքի համայնքների 2003 թվականի համախմբված բյուջեի ծախսերում հիմնական խմբին չդասվող ծախսերի տեսակարար կշիռը կազմել է 31.7%, բնակ–կոմունալ տնտեսության ծախսերը` 29.2%, կրթության ծախսերը` 21.7%, ընդհանուր բնույթի համայնքային ծառայությունների ծախսերը` 13.1%, իսկ մշակույթինն ու սպորտինը` 4.3% (տես աղյուսակ 5):

Աղյուսակ 5

Երևան քաղաքի թաղային համայնքների բյուջեների ծախսերի կազմը և կառուցվածքը 2003 թ.⁷

Համայնքները	Ծախսերը (մլն. դրամ)											
	Ը ն դ հ ա ն ու ը բնույթի համայնքային ծառայություններ		Կրթություն		Մշակույթ և սպորտ		Բնակ–կոմունալ տնտեսություն		Հիմնական խմբին չդասվող ծախսեր		Ընդամենը	
	գումար	%	գումար	%	գումար	%	գումար	%	գումար	%	գումար	%
1. Աջափնյակ	64.0	8.6	148.5	20.0	59.5	8.0	105.5	14.2	363.5	49.2	741.1	100
2. Ավան	58.9	19.3	70.8	23.2	12.1	4.0	49.0	16.1	114.0	37.4	304.8	100
3. Արաբկիր	130.6	12.1	210.4	19.5	29.5	2.7	286.1	26.5	424.7	39.2	1081.3	100
4. Դավթաշեն	47.1	16.5	66.1	23.2	21.3	7.5	88.2	30.9	62.5	21.9	285.2	100
5. Էրեբունի	104.2	14.8	149.8	21.3	7.5	1.1	249.8	35.5	192.0	27.3	703.3	100
6. Կենտրոն	225.8	12.5	228.5	12.7	5.0	0.3	729.9	40.5	613.3	66.0	1802.5	100
7. Մալաթիա–Սեբաստիա	103.0	10.4	228.0	23.0	46.6	4.7	293.1	29.6	318.4	32.3	989.1	100
8. Նոր Նորք	72.2	10.1	234.3	32.7	7.3	1.0	222.4	31.1	180.1	25.1	716.3	100
9. Նորք Մարաշ	16.4	15.2	21.2	19.6	6.7	6.2	29.5	27.3	34.6	31.7	108.4	100
10. Նուբարաշեն	14.6	25.2	7.9	13.6	9.5	16.4	12.1	21.4	13.6	23.4	58.0	100
11. Շենգավիթ	93.4	16.0	270.4	46.2	84.1	14.4	131.2	22.5	5.4	0.9	584.5	100
12. Քանաքեռ–Զեյթուն	110.4	19.5	84.3	14.9	51.5	9.1	118.6	21.0	200.2	35.5	565.0	100
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	1040.6	13.1	1720.2	21.7	340.6	4.3	2315.7	29.2	2511.4	31.7	7939.5	100

7 Հիմքը` Երևան քաղաքի թաղային համայնքների ավագանիների որոշումները:

Հարկ է նշել, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների բնակ-կոմունալ տնտեսության պարտադիր լիազորությունների մասով ծախսեր գրեթե չեն իրականացվում գյուղական համայնքների գերակշիռ մասում՝ ֆինանսական միջոցների անբավարարության պատճառով, իսկ երևան և մնացած քաղաքային ու առանձին գյուղական համայնքներում նմանատիպ ծախսեր իրականացվում են առանց միավոր ծառայության ծախսի նորմատիվներ ունենալու: Ճիշտ է, վերջին երկու տարիներին, հանրապետությունում օրենսդրական կիրառություն է ստացել ծառայությունների մրցույթային (տենդերային) գնման պրակտիկան, սակայն գործող սկզբունքներով դրանց իրականացումը բյուջետային միջոցների տնտեսման չի հանգեցնում, քանի որ մրցույթների ելակետային գները ձևավորվում են ոչ թե ծախսերի նորմատիվների, այլ նախորդ տարիների փաստացի հիման վրա: Ուստի անհրաժեշտ է դրանք սահմանել օրենսդրորեն կամ կառավարության մակարդակով՝ դրանք տարբերակելով ըստ մարզերի ու համայնքների, որի արդյունքում կարող են տնտեսվել բյուջետային սահմանափակ միջոցները և վերահսկելի կղառնա միջոցների ծախսման նպատակայնությունը: Այլապես ստացվում է այնպես, որ նույնատիպ համայնքները, նույնիսկ երևանում, նույն ծառայության գնման դեպքում տարբեր մեծության գումարներ կարող են վճարել: Եվ չի բացառվում, նաև, որ նույն վայրում նույն աշխատանքի համար կրկնակի վճարումներ կատարվեն, որի սահմանափակման ու բացառման ուղղությամբ կարևոր քայլ կարող է հանդիսանալ բյուջետային դասակարգման կատարելագործումը, որի հիմքում, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է դնել «ծախսերի քարտեզագրման» գաղափարը: Դրա հետ մեկտեղ, հարկ է նշել, որ տեղական բյուջեներից կատարվող ծախսերի ֆինանսավորման համար վարկեր չեն բացվում, ինչպես իրականացվում է հանրապետական բյուջեից ծախսերի ֆինանսավորման ժամանակ: Դրանց գծով ծախսերի ֆինանսավորումը կատարվում է համայնքների հայտերի հիման վրա միասնական գանձապետական հաշվից գումարները համապատասխան կազմակերպությունների հաշիվներին փոխանցելու միջոցով: Դրա արդյունքում դանդաղում է համայնքների կողմից որոնց սեփական միջոցների ծախսման օպերատիվությունը, քանի որ գանձապետարանը (որը հանրապետական մարմին է) օպերատիվություն դրսևորում է հանրապետական բյուջեից կատարվող ծախսերի ֆինանսավորումների ժամանակ, իսկ հանրապետական բյուջեի ենթահաշիվի միջոցների սղության կամ անբավարարության դեպքերում հանրապետական բյուջեից կատարվող ծախսերի ֆինանսավորումը իրականացվում է նույնիսկ համայնքների ենթահաշիվների միջոցների հաշվին:

Այսպիսով, տեղական ինքնակառավարման մակարդակում հարկաբյուջետային օրենսդրական գործիքների ու լծակների ուսումնասիրություններից ու վերլուծություններից հետևում է, որ ինչպես բյուջեների եկամուտների հավաքագրման, այնպես էլ դրանց ծախսերի իրականացման բնագավառում տեղական ինքնակառավարման մարմինները լուրջ օրենսդրական պրոբլեմներ ունեն, որոնց լուծումները կարող են հիմք հանդիսանալ հանրապետությունում տեղական ինքնակառավարման համակարգը կայացնելու համար:

1.4. Համայնքի բյուջեի ֆինանսական ինքնուրույնության ապահովման ուղիները

Հայաստանում գործող բյուջետային ֆեդերալիզմը թերություններ ունի տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների մասով, քանի որ նախ, տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավասությունները սահմանված են 2002 թ. մայիսի 7-ին ընդունված «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով և երկրորդ, տեղական ինքնակառավարման մարմինները ծանրաբեռնված են «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված հսկայածավալ պարտադիր լիազորություններով (32-րդ հոդվածի 1-16-րդ կետեր, 33-րդ, 34-րդ, 35-րդ, 37-րդ, 39-րդ, 41-րդ, 44-րդ և 45-րդ հոդվածների երկրորդ մաս, 43-րդ հոդվածի առաջին մաս), որոնք ֆինանսական լիարժեք ապահովվածություն չունեն: Տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամավոր լիազորությունների (36-րդ հոդվածի առաջին մաս; 38-րդ, 42-րդ, 43-րդ հոդվածների երկրորդ մաս, 37-րդ, 39-րդ, 41-րդ և 44-րդ հոդվածների երրորդ մաս), ինչպես նաև պետության պատվիրակած լիազորությունների (33-րդ, 34-րդ, 37-րդ, 41-րդ հոդվածների երկրորդ մաս և այլն) մասով ֆինանսավորումները գրեթե բացակայում են, սակայն տեղական ինքնակառավարման մարմինները իրավասություններ չունեն չֆինանսավորվող լիազորությունները փոփոխելու կամ կասեցնելու համար:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների վրա դրված, բայց պետական բյուջեի կողմից չֆինանսավորվող լիազորությունների վերացման իրավական կարգավորման խնդիրը, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է տեղափոխել օրենսդրական դաշտ և դրան լուծում տալ բյուջետային ֆեդերալիզմի և միջբյուջետային հարաբերությունների կարգավորման շրջանակներում: Այդ առումով կարևորվում է յուրաքանչյուր բյուջետային տարվա համար «Բյուջետային ֆեդերալիզմի և միջբյուջետային հա-

րաբերությունների մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը, որտեղ պետք է ըստ բոլոր մակարդակների բյուջեների սահմանվեն այն լիազորությունները, որոնք տվյալ բյուջետային տարում փոփոխվում կամ դադարեցվում են ֆինանսական աղբյուրների բացակայության պատճառով: Այդ առումով «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքից անհրաժեշտ ենք համարում հանել կամավոր և պետության պատվիրակած լիազորությունների «ավելորդ բեռը», իսկ պարտադիր լիազորությունները սահմանել միայն դրանց գործառույթների իրականացման մասով, քանի որ իշխանության բոլոր մակարդակների իրավասությունների սահմանումը սահմանադրական իրավունքի խնդիր է և այն պետք է ամրագրել ՀՀ սահմանադրությամբ:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների սահմանադրական իրավասությունների իրացման հիմնախնդիրը պետք է լուծել առկա ֆինանսական հնարավորությունների սահմաններում՝ տարբեր մակարդակների բյուջեների և դրանց ծախսային ուղղությունների միջև միջոցների արդարացի բաշխում կատարելով: Մեր կարծիքով, այդ խնդրի լուծման լավագույն գործիքներ են հանդիսանում բոլոր մակարդակների բյուջեներից ֆինանսավորվող աշխատանքների ու մատուցվող ծառայությունների սակագները, այսինքն՝ միավոր աշխատանքի ու ծառայության բնեղեն և արժեքային նորմատիվները, ինչպես նաև բյուջեների կազմման հիմքում դրվող աշխատանքների ու մատուցվող ծառայությունների բնեղեն և արժեքային ծավալները: Ասվածը հավասարապես վերաբերում է բոլոր մակարդակների բյուջեների ծախսային բոլոր ուղղություններին: Ընդ որում, նույնատիպ աշխատանքի ու մատուցվող ծառայությունների նորմատիվները և դրանց բնեղեն և արժեքային ծավալները կարող են (և պետք է) լինեն:

ա) տարբերակված տարբեր մակարդակների բյուջեների համար՝ կապված իշխանության տարբեր մակարդակների իրավասությունների կարևորության աստիճանի հետ: Բնականաբար չեն կարող նույնը լինել, օրինակ, միջպետական և քաղաքային կամ գյուղական համայնքների ասֆալտապատման աշխատանքների որակը և ծավալը,

բ) տարբերակված նույն մակարդակի տարբեր բյուջեների համար՝ կապված այն հանգամանքի հետ, թե տվյալ բյուջեն ինչպիսի բնակավայրի (գյուղ, քաղաք) խնդիրներ է լուծում: Դեռ ավելին, չեն կարող նույնը լինել Երևան քաղաքում «Կենտրոն», «Ավան» կամ «Նուբարաշեն» համայնքի փողոցների, օրինակ, սանիտարական մաքրման մեկ մետր քառակուսու նորմատիվները,

գ) տարբերակված նույն բյուջեի համար՝ կապված այդ աշխատանքների ու մատուցվող ծառայությունների տեղի, դերի ու նշանակության հետ և այլն:

Վերջին հաշվով, կատարվող աշխատանքների ու մատուցվող ծառայությունների բնեղեն և արժեքային նորմատիվները և դրանց ծավալները դրանք այն «հայելիներն են», որոնց միջոցով տեսանելի են դառնում պետության կողմից իրականացվող սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության արդյունքները: Այդ նորմատիվներն ու ծավալները յուրաքանչյուր բյուջետային տարում ենթակա են փոփոխության, որն պարտադիր իր արտացոլումը պետք է ստանա «Բյուջետային ֆեդերալիզմի և միջբյուջետային հարաբերությունների մասին» յուրաքանչյուր բյուջետային տարում ընդունման արժանի ՀՀ օրենքում, քանի որ կատարվող աշխատանքների ու մատուցվող ծառայությունների նորմատիվներն ու դրանց ծավալները ֆինանսական միջոցները բյուջեների միջև բաշխելու ոչ պակաս կարևոր գործիքներ են, ինչպես հարկատեսակները բյուջեներին ամրակցումը կամ հարկատեսակներից բյուջեներին կատարվող մասհանման տոկոսադուրյանները: Հարկ է նշել, որ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 57-րդ հոդվածով համայնքային բյուջեներին որպես եկամտային աղբյուրներ ամրակցված են հարկային եկամուտների մասով՝ գույքային հարկերը (լրիվությամբ ներառյալ դրանց գծով գանձվող տույժերն ու տուգանքները), եկամտահարկից, շահութահարկից և բնապահպանության վճարներից մասհանումները (որոնց տոկոսաչափերը սահմանվում են յուրաքանչյուր տարվա ՀՀ պետական բյուջեի մասին օրենքով), տուրքերի մասով՝ տեղական տուրքերը լրիվությամբ, իսկ պետական տուրքերից՝ նոտարական գրասենյակների և քաղաքացիական կացության ակտերի մարմինների կողմից մատուցված ծառայությունների դիմաց գանձվող վճարները, ոչ հարկային եկամուտների մասով՝ համայնքի սեփականությունը հանդիսացող հողի և գույքի վարձավճարները, տեղական վճարները, համայնքի սեփականությունը համարվող ընկերությունների շահույթից մասհանումները, համայնքի սեփականություն հանդիսացող գույքի օտարման եկամուտները և այլն, պաշտոնական տրանսֆերտները ու համայնքի բյուջեների դեֆիցիտի ֆինանսավորման «ոչ իրական» աղբյուրները: Ընդ որում, գույքային հարկերից հողի հարկը, գյուղատնտեսական նշանակության հողերի գծով, հաշվարկվում է դրանց կադաստրային գնահատմամբ որոշված հաշվարկային զուտ եկամտի 15 տոկոսի չափով, ոչ գյուղատնտեսական նշանակության հողերի գծով դրանց կադաստրային գնահատման արժեքի 0.5–1 տոկոսի չափով՝ կախված այդ հողերի օգ-

տագործման նպատակից⁸, շինությունների մասով գույքահարկը հաշվարկվում է դրանց գնահատված կադաստրային արժեքի 6 խմբերի նկատմամբ համապատասխան դրույքաչափեր կիրառելով, իսկ փոխադրամիջոցների մասով գույքահարկը հաշվարկվում է ծիառածների քանակի նկատմամբ միավոր ծիառածի սահմանված դրույքաչափը (որը տարբեր է կախված մարդատար ավտոմեքենաների ծիառածից) կիրառելով⁹: Սակայն տեղական ինքնակառավարման մարմինները գրեթե իրավասություններ չունեն համայնքային բյուջեների գլխավոր աղբյուր հանդիսացող գույքային հարկերի հարկման բազայի և հարկադրույքի ձևավորման, դրանց հաշվառման ու գանձման նկատմամբ հսկողության իրականացնելու բնագավառներում: Շինությունների ու հողի հարկի գծով իրականությունը հետևյալն է.

- հարկման բազան որոշում է կառավարությունը՝ հանձինս անշարժ գույքի կադաստր վարող պետական մարմնի, որն շինությունների գնահատում (վերագնահատում) կատարում է երեք տարին մեկ անգամ՝ գնահատման (վերագնահատման) տարվա հուլիսի 1-ի դրությամբ հաշվառված տվյալներով,

- հարկման բազաների խմբավորման և հարկի դրույքաչափերի նախագիծը կազմում և Ազգային ժողովի հաստատման է ներկայացնում կառավարությունը՝ հանձինս ՀՀ հարկային մարմնի կամ ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության,

- հարկերի վճարման պարտավորությունը օրենսդրորեն դրված է հարկ վճարողների և հարկային գործակալների վրա¹⁰,

- հարկերի հաշվարկման և վճարման կարգի նկատմամբ հսկողությունը օրենսդրորեն դրված է կառավարության վրա՝ հանձինս հարկային և մաքսային մարմինների¹¹,

- հարկերը մուտքագրվում են գանձապետական միասնական հաշվում, որի միջոցով կառավարության կողմից լիազորված պետական մարմինը, այսինքն՝ կենտրոնական գանձապետարանը կազմակերպում է համայնքների դրամական միջոցների կառավարման և ծախսերի ֆի-

նանսավորման գործը¹², իսկ հարկային մարմինների «բարի կամքով» գանձված գույքային հարկերը կարող են (և այդպես էլ լինում է) «տեղապտույտ» գործել միասնական գանձապետական հաշվում և ուշացումով փոխանցվել դրանց «իրավական տերերին»՝ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին,

- թեպետ 2003 թ. հունվարի 1-ից այդ հարկատեսակների գանձման ու վերահսկողության գործառույթը «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 34-րդ հոդվածով փոխանցվել է համայնքներին, սակայն այն կրում է ձևական բնույթ: Բանը նրանում է, որ «ՀՀ-ում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքում ստուգումներ իրականացնող պետական մարմինների ցանկում բացակայում են տեղական ինքնակառավարման մարմինները, որն օրենսդրորեն վերջիններիս արգելում է գույքային հարկերի մասով ստուգումներ կատարելու հարկատուների մոտ, իսկ «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքը գույքային հարկերի մասով արգելում է ուղղակիորեն դիմելու դատարան:

Այսպիսով պարզ է դառնում, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինները օրենսդրական լծակներ չունեն իրենց վրա դրված օրենսդրական իրավասությունները ինքնուրույն իրականացնելու համար, քանի որ օրենսդրորեն նրանց վրա լիարժեքորեն չի դրված համայնքային բյուջեների հիմնական աղբյուր հանդիսացող գույքային հարկերի ձևավորման, դրանց գանձման ու վերահսկողության լիազորությունները, որն տեղական ինքնակառավարման մարմինների խիստ սահմանափակ ֆինանսական հնարավորությունների և իշխանության հանրապետական մարմիններից նրանց չափազանց մեծ կախվածության պատճառ է հանդիսանում: Այդ առումով, ՀՀ-ում գործող բյուջետային ֆեդերալիզմը նմանվում է Ֆրանսիայի, Բելգիայի, Հունաստանի, Իտալիայի, Նիդեռլանդների, Պորտուգալիայի և Իսպանիայի բյուջետային ֆեդերալիզմին, որոնցում ինչպես կենտրոնացումը, այնպես էլ կախվածությունը ունեն քաղաքակիրթ ձևեր, սակայն հայաստանյան իրականությունը (համայնքների սոցիալ-տնտեսական վիճակի անհավասարաչափությունը, «ուժեղ թաղապետ» շատ ֆինանսական աջակցություն «վերևից» և այլն) պահանջում է վերանայել բյուջետային գործող ֆեդերալիզմը և միջբյուջետային հարաբերությունները:

Ելնելով վերոհիշյալներից առաջարկվում է.

- ա) գույքային հարկերի անձնական քարտերի հաշվառման վարումը լրիվությամբ հարկային մարմիններից հանձնել տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, որի իրականացումը պահանջում է փոփոխել «Հար-

12 «Գանձապետական հանակարգի մասին» ՀՀ օրենքը: «Բավիղ» ՍՊԸ, Երևան, 2002, էջ 4

8 «Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները»: «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, Երևան, 2003, էջ 15-16

9 «Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները»: «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, Երևան, 2003, էջ 94-96

10 «Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները»: «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, Երևան, 2003, էջ 19-20

11 «Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները»: «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, Երևան, 2003, էջ 24

կերի մասին» 33 օրենքի 17-րդ հոդվածը՝ դրանում ամրագրելով հարկերի հաշվարկման և վճարման կարգի նկատմամբ տեղական ինքնակառավարման մարմինների հսկողության իրականացման իրավասությունները:

բ) հնարավորություններ ստեղծել տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար հարկատուների մոտ իրականացնելու «բյուջեի հետ փոխհարաբերությունների ճշտության» ստուգումներ և ուսումնասիրություններ՝ նկատի ունենալով, ինչպես տեղական ինքնակառավարման մարմինների շահագրգիռ վերաբերմունքը գույքային հարկերի գանձելիության աստիճանի բարձրացման ուղղությամբ, այնպես էլ հարկային մարմինների «անուշադրության հանգամանքը այդ հարկատեսակների գանձելիության աստիճանի նկատմամբ», քանի որ գույքային հարկերը հարկային մարմինների գանձման պլանային առաջադրանքներում չեն ներառվում: Ստեղծված իրավիճակում անհրաժեշտություն է առաջանում փոփոխելու «Հայաստանի հանրապետությունում ստուգումների իրականացման և անցկացման մասին» 33 օրենքի երկրորդ հոդվածը և գույքային հարկերի գծով ստուգումներ անցկացնելու իրավասություններով օժտելու տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, որն տրամաբանական է դարձնում նաև «Տեղական ինքնակառավարման մասին» 33 օրենքի 34-րդ հոդվածի փոփոխությունը՝ կապված պատվիրակված լիազորությունները պարտադիր լիազորությունների դաշտ տեղափոխելու հետ:

գ) գույքային հարկերի հարկման բազայի և հարկադրույքների ձևավորման իրավասությունները վերապահել տեղական ինքնակառավարման մարմիններին և համայնքների ավագանուն՝ համապատասխան փոփոխություններ կատարելով «Տեղական ինքնակառավարման մասին» 33 օրենքի 16-րդ և 34-րդ հոդվածներում և 33 հարկային համապատասխան օրենսդրությունում, քանի որ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին առավել «տեսանելի են» իրենց վարչական տարածքում գտնվող գույքի իրական արժեքի մեծությունը, գույքատերերի վճարունակության աստիճանը և այլն: Դրա հետ միաժամանակ նպատակահարմար ենք գտնում օրենսդիր մարմնի կողմից սահմանելու գույքային հարկերի հարկման բազայի և հարկադրույքների նվազագույն և առավելագույն սահմանների միջակայք, որն գործնականում կիրառվել է «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» 33 օրենքի պարագայում, համաձայն որի սահմանվել են տուրքերի դրույքաչափերի նվազագույն և առավելագույն մեծություններ¹³ ոգելից խմիչքների և (կամ)

ծխախոտի արտադրանքի վաճառքի (0–70000 դրամ), նոր կառուցվող օբյեկտների՝ շենքերի, շինությունների (ներառյալ ժամանակավոր) շինարարություն (շինարարական մոնտաժային աշխատանքներ) սկսելու (0–50000դրամ) թույլտվությունների համար և այլն, որոնց միջակայքում տուրքի կոնկրետ չափի որոշումը վերապահված է տեղական ինքնակառավարման մարմիններին¹⁴: Այս և նմանատիպ այլ դեպքերում (որոնց պարագայում, որպես կանոն, այդպիսի հարկատեսակները, տուրքերը և ոչ հարկային եկամուտները ամրակցվում են համապատասխան բյուջեներին) միանշանակ է դառնում եկամտատեսակների գանձման վերահսկողությունը իշխանության կառավարման ստորադաս մարմիններին փոխանցելու նպատակահարմարությունը:

Մեր կարծիքով տեղական ինքնակառավարման մարմիններին պետք է փոխանցել նաև այն հարկերի իրականացվող նկատմամբ վերահսկողությունը, որոնք լրիվությամբ կամ մասամբ (մասհանման տոկոսների ձևով) ամրակցված են համայնքային բյուջեներին, քանի որ սեփական բյուջեների եկամուտների ապահովման գործում նրանց շահագրգռվածության, ինչպես նաև հարկատուներին «նոտիկ» լինելու հանգամանքը ակտիվություն կառաջացնի տեղական ինքնակառավարման մարմինների մոտ, ոչ միայն իրենց բյուջեներին լրիվությամբ ամրագրված եկամուտների հավաքագրման, այլև մասհանվող հարկատեսակների մասով «թաքնված հարկման բազան» բացահայտելու և ստվերային շրջանառության դեմ պայքարելու առումով՝ ձգտելով ապահովել իրենց բյուջեների «փայաբաժին» մուտքը դրանց գծով: Հետևաբար հարկման արդյունավետության ու ֆինանսական ինքնուրույնության բարձրացման առումով տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից վերահսկվող հարկման դաշտում պետք է լինեն համայնքային բյուջեներին ամրակցված, հարկատուների տնտեսական գործունեության արդյունքներով չպայմանավորված, ինչպես նաև նրանց կողմից վարվող տնտեսական քաղաքականությունից կախված հարկերը, տուրքերը և այլ եկամուտները, որոնք կարող են ինքնակառավարման նոր տարրերով հարստացնել տեղական ինքնակառավարման համակարգը և իշխանության հանրապետական մարմիններին հնարավորություններ տալ ավելի շատ զբաղվելու ճյուղային (ոլորտային) քաղաքականությամբ, քան «ֆունկցիոններությամբ»:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների բյուջեների ֆինանսական ինքնուրույնության ամրապնդման գործում կարևոր քայլ կարող է հանդիսա-

13 «Հարկեր, տուրքեր և վճարներ». «Հարկային և մաքսային տեղեկատու». ՓԲԸ Երևան 2002, էջ 310–312

14 «Տեղական ինքնակառավարման մասին» 33 օրենք. 33 պաշտոնական տեղեկագիր N21, 21.06.2002, էջ 20

նալ նաև համայնքների դրամական միջոցների կառավարման և ծախսերի ֆինանսավորման գործի կազմակերպման առանձնացումը զանապետական միասնական հաշվով կատարման կազմակերպումից, որն հնարավորություն կտա տեղական ինքնակառավարման մարմիններին օպերատիվ տնօրինելու իրենց միջոցները՝ համապատասխան փոփոխություններ կատարելով «Գանձապետական համակարգի մասին» ՀՀ օրենքում:

Տեղական տուրքերի ու վճարների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում նաև, որ «Տեղական տուրքերի ու վճարների մասին» ՀՀ օրենքի գործողության դաշտը ընդգրկում է Երևանը և հանրապետության առանձին քաղաքներ՝ այն դեպքում, երբ հանրապետությունում կան 900-ից ավելի համայնքներ իրենց աղքատիկ բյուջեներով, որոնցում բացակայում են վերոնշյալ օրենքով սահմանված եկամտատեսակները: Ռեստի առաջարկվում է տեղական տուրքերի և վճարների ցանկը ընդլայնել գյուղական և մյուս քաղաքային բնակավայրերում լայն տարածում ստացած գործառույթներից զանձվող եկամտատեսակներով, որոնք վերաբերում են խոտհարքների վնասմանը, արոտավայրերի օգտագործմանը, ընդերքի շահագործմանը, ծառահատմանը և այլն: Նշված եկամտատեսակների անհրաժեշտությունը առավել կարևորվում է այն առումով, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների բյուջեների եկամտային բազան ոչ հարկային եկամուտների մասով (գույքի վարձավճարներ, գույքի օտարումից եկամուտներ և այլն) նվազման միտում ունի՝ կապված սեփականաշնորհման ակտիվ ու ավարտական գործընթացների հետ: Անհրաժեշտ ենք համարում նաև համապատասխան աշխատանքներ տանել այլընտրանքային ոչ հարկային եկամուտների բացահայտման ուղղությամբ:

Հարկ է նշել, որ միջին հաշվով յուրաքանչյուր 3000 բնակչին ՀՀ-ում բաժին է ընկնում մեկ համայնքային բյուջե: Դեռ ավելին կան նաև համայնքներ, որոնց բնակչության թիվը տատանվում է 200-ից մինչև 600-ի սահմաններում, որն անհարկի մեծացում է համայնքային բյուջեների թիվը, սահմանափակում է նրանցից յուրաքանչյուրի ֆինանսական հնարավորությունը և նվազեցնում է բյուջետային միջոցների օգտագործման արդյունավետությունը: Ռեստի անհրաժեշտ ենք համարում խոշորացնելու տեղական ինքնակառավարման վարչական կառուցվածքը՝ նամանավանդ, որ կան գյուղեր, որոնք արդեն վերածվել են «կղզյակների»:

Այսպիսով, համայնքային բյուջեների ֆինանսական ինքնուրույնության ապահովման հիմնական ուղիները պետք է հանդիսանան.

- իշխանության հանրապետական, մարզային ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավասությունների սահմանադրորեն ամրագրումը և դրանց հստակ սահմանազատումը,

- տեղական ինքնակառավարման մարմինների վարչական կառուցվածքների խոշորացումը և որպես դրա հետևանք համայնքների բյուջեների կառուցվածքի օպտիմալացումը.

- տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամավոր ու պետության պատվիրակած, բայց չֆինանսավորվող լիազորությունների վերացումը.

- իշխանության տարբեր մակարդակների միջև ծախսային իրավասությունների հստակ սահմանազատումը, այդպիսի իրավասությունների և դրանց ֆինանսավորման աղբյուրների, ֆինանսավորման կարգի օրենսդրորեն ամրագրումը «Բյուջետային ֆեդերալիզմի և միջբյուջետային հարաբերությունների մասին» յուրաքանչյուր բյուջետային տարում ընդունման արժանի ՀՀ օրենքում.

- իշխանության բոլոր մակարդակների բյուջեներից ֆինանսավորվող աշխատանքների և մատուցվող ծառայությունների արժեքային ու բնեղեն նորմատիվների օրենսդրորեն սահմանումը և դրանց ամրագրումը «Բյուջետային ֆեդերալիզմի և միջբյուջետային հարաբերությունների մասին» ՀՀ օրենքում.

- իշխանության բոլոր մակարդակների բյուջեներին հարկերի և այլ եկամուտների հստակ ամրակցումը, իշխանության տարբեր մակարդակների մարմինների միջև հարկային իրավասությունների հստակ սահմանազատումը.

- համայնքային բյուջեներին ամրակցված հարկերի հարկման բազայի ու հարկադրույթների կոնկրետ չափերի որոշման իրավասությունների փոխանցումը տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, իսկ դրանց նվազագույն և առավելագույն մեծությունների սահմանումը օրենսդիր մարմնի իրավասությանը թողնելը.

- համայնքային բյուջեների եկամուտների աղբյուր հանդիսացող տեղական տուրքերի և վճարների անվանացանկի ընդլայնումը և ոչ հարկային եկամուտների այլընտրանքային տեսակների բացահայտումը.

- համայնքային բյուջեներին ամրակցված հարկերի հաշվառման ու դրանց նկատմամբ վերահսկողություն իրականացման իրավասությունները հարկային մարմիններից տեղական ինքնակառավարման մարմիններին փոխանցումը.

- համայնքների դրամական միջոցների կառավարման և ծախսերի ֆինանսավորման գործի կազմակերպման առանձնացումը զանապետական միասնական հաշվով կատարման կազմակերպումից:

**Գլուխ 2.
ՀՀ ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ
ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՊԵՏԱԿԱՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՒՄ**

**2.1. ՀՀ պետական բյուջեի ղեֆիցիտը և դրա
կրճատման արդյունավետ միջոցները**

ՀՀ անկախություն ծնռք բերելուց հետո բյուջեի ձևավորումն ու կատարումն ընթացել է բյուջեի եկամուտների նկատմամբ ծախսերի գերազանցմամբ, ընդ որում՝ ղեֆիցիտի ֆինանսավորման համար միջոցների ներգրավումն իրականացվել է ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին աղբյուրներից: Բյուջեի ղեֆիցիտի ֆինանսավորման համար ներգրավված միջոցների գերակշիռ մասը կազմել են փոխառու միջոցները, որոնք պետության կողմից վերցվել են վերադարձելիության, ժամկետայնության և վճարովիության սկզբունքով՝ ձևավորելով ՀՀ պետական պարտքը բյուջեի ղեֆիցիտի ֆինանսավորման մասով: Բյուջեի ղեֆիցիտի տեսակարար կշիռը պետական բյուջեի ծավալում անընդհատ փոփոխվել է կապված պետական բյուջեի եկամուտների ու ծախսերի մեծությունների փոփոխության հետ: Այն պետական բյուջեի սահմանված ծավալում կազմել է. 1997 թ.՝ 22.4% կամ 33975.0 մլն. դրամ, 1998 թ.՝ 24% կամ 50918.7 մլն. դրամ, 1999 թ.՝ 19.4% կամ 56618.0 մլն. դրամ, 2000 թ.՝ 20.0% կամ 50682.9 մլն. դրամ, 2001 թ.՝ 22.3% կամ 53800.0 մլն. դրամ, 2002 թ.՝ 15.8% կամ 41000.0 մլն. դրամ և 2003 թ.՝ 14.1% կամ 47258.8 մլն. դրամ (տես աղյուսակ 6):

Բյուջեի ղեֆիցիտի տեսակարար կշիռը համախառն ներքին արդյունքում կազմել է. 1997 թ.՝ 4.2%, 1998 թ.՝ 5.3%, 1999 թ.՝ 5.7%, 2000 թ.՝ 4.9%, 2001 թ.՝ 4.6% և այլն¹⁵, այն դեպքում, երբ Ռուսաստանի Դաշնությունում այդ ցուցանիշը 2000 թ. կազմել է 1.08%¹⁶: Համախառն ներ-

15 Հաշվարկները կատարված են ՀՀ պաշտոնական տեղեկագրերի և Հայաստանի վիճակագրական տարեգրքի (Երևան, 2002 թ.) տվյալների հիման վրա:

16 Любимцев.Ю. "Необходимо наращивание бюджетного потенциала", Экономист, 1999, N12, стр.54

քին արդյունքում և պետական բյուջեի ծավալներում ունեցած բարձր տեսակարար կշիռներից բացի, բյուջեի ղեֆիցիտը 1997–2003 թթ. յուրաքանչյուր նախորդ տարվա համեմատությամբ ունեցել է մաս աճման միտում, բացառությամբ 2000 թ և 2002 թ., որոնցում նախորդ տարվա համեմատությամբ բյուջեի ղեֆիցիտի համապատասխանաբար 10.5 և 13.8 տոկոսային կետով նվազեցումները, մեր կարծիքով, պայմանավորված են բյուջեի ծախսերի աճի նկատմամբ եկամուտների ինչպես տոկոսային, այնպես էլ գումարային առաջանցիկ աճով, որոնք համապատասխանաբար կազմել են. 3.6 և 6.2 տոկոսային կետ և 5935.1 և 8639.1 մլն. դրամ¹⁷:

Աղյուսակ 6

**Բյուջեի ղեֆիցիտի տեսակարար կշիռը ՀՀ պետական բյուջեի
ծավալում 1997–2003 թթ.¹⁸**

Ցուցանիշներ	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. Պետական բյուջեի ծախսերը, մլն. դրամ	151912.7	211702.5	248310.1	252780.4	241727.5	258847.7	334238.6
2. Պետական բյուջեի ղեֆիցիտը, մլն. դրամ	3397.5	50918.7	56618.0	50682.9	53800.0	41000.0	47258.8
3. Պետական բյուջեի ղեֆիցիտի տեսակարար կշիռը բյուջեի ծախսերում (տող2:տող1), %-ով	22.4	24.0	19.4	20.0	22.3	15.8	14.1

Ռեսուրսների փոփոխությունը ժամանակաշրջանի մնացած տարիներին պետական բյուջեի ղեֆիցիտը ոչ միայն չի նվազել, այլև աճել է: Այսպես 1999 թ և 2003 թ. բյուջեի ղեֆիցիտը համապատասխանաբար աճել է 11.2 և 15.3 տոկոսով, քանի որ ծախսերի աճի նկատմամբ եկամուտների տոկոսային առաջանցիկ աճ ապահովվելու պայմաններում եկամուտների և

17 Այդ գումարները նշված տարիների եկամուտների և ծախսերի աճի տարբերություններն են, որոնք հաշվարկված են համապատասխան տարիների պաշտոնական տեղեկագրերի տվյալների հիման վրա

18 ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 5, 21.03.1997, էջ 3, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 32, 31.12.1997, էջ 1, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 32(65), 30.12.1998, էջ 1, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 5(103), 24.03.2000, էջ 1; ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 34(132), 31.12.2000, էջ 1, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 3(178) 11.01.2002, էջ 1; ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 3(238), 14.01.2003, էջ 1–2

ծախսերի աճի տարբերությունը կազմել է բացասական մեծություն, որոնք համապատասխանաբար կազմել են 5699.3 և 7569.9 մլն. դրամ: Իրավիճակը այլ է 2001 թ. պարագայում, երբ նվազել են պետական բյուջեի ինչպես եկամուտները, այնպես էլ ծախսերը: Բայց ծախսերի նվազման դրական ազդեցությունը չի չեզոքացվել եկամուտների նվազման բացասական ազդեցությամբ, որի արդյունքում բյուջեի դեֆիցիտը նախորդ տարվա համեմատությամբ աճել է 6.1%–ով: Ինչ վերաբերում է 1998 թվականին, ապա այն ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի միակ տարեթիվն է, երբ բյուջեի դեֆիցիտը աճել է ամենամեծ չափով՝ 49.9%–ով, (տե՛ս աղյուսակ 7), որն պայմանավորված է բյուջեի եկամուտների աճի նկատմամբ բյուջեի ծախսերի ինչպես տոկոսային, այնպես էլ գումարային առաջանցիկ աճով, որոնք համապատասխանաբար կազմել են 3.1 տոկոսային կետ ու 16943.7 մլն. դրամ:

Աղյուսակ 7

Պետական բյուջեի եկամուտների, ծախսերի և դեֆիցիտի տոկոսային փոփոխությունները նախորդ տարվա նկատմամբ¹⁹

Ցուցանիշներ	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. Ընդամենը եկամուտներ, այդ թվում՝	36.3	19.2	5.4	- 4.3	13.3	30.9
- հարկեր	40.1	28.7	16.0	1.9	9.6	14.3
- պետական տուրքեր	743.8	3.2	73.3	- 12.0	31.0	165.9
- մաքսային տուրքեր	29.5	12.2	- 40.5	- 1.5	42.4	- 3.8
- ոչ հարկային եկամուտներ	21.4	17.3	2.4	- 25.7	- 12.2	- 31.2
- եկամուտներ կապիտալի գործառնություններից	x	15.4	- 16.0	7.2	- 8.2	- 64.9
- պաշտոնական տրանսֆերտներ	- 14.2	- 11.6	- 6.4	- 42.0	54.8	386.4
2. Ընդամենը ծախսեր	39.4	17.3	1.8	- 4.4	7.1	29.1
3. Բյուջեի դեֆիցիտ	49.9	4.2	- 10.5	6.1	- 13.8	15.3

Հատկանշական է այն փաստը, որ բյուջեի դեֆիցիտի կրճատման տարիներին, այսինքն՝ 2000 և 2002 թվականներին պետական ծախսերի ծավալները ոչ թե փոքրացել են (որը բյուջեի դեֆիցիտի կրճատման

19 “Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները”: “Պաշտոնական տեղեկագիր” ՓԲԸ, Երևան, 2003, էջ 19–20: Հաշվարկները կատարված են ՀՀ պաշտոնական տեղեկագրի տվյալների հիման վրա (N5, 21.03.1997, N32, 31.12.1997, N32(65) 30.12.1997, N5(103), 24.03.2000, N34(132), 31.12.2000; N3(178), 11.01.2002; N 3(238), 14.01.2003)

արդյունավետ միջոց է²⁰), այլ մեծացել են համապատասխանաբար 4470.3 և 17120.2 մլն. դրամով՝ ի հաշիվ պետական բյուջեի եկամուտների ծավալի համապատասխանաբար 10405.4 և 299963.5 մլն. դրամի աճի (տե՛ս աղյուսակ 8):

Աղյուսակ 8

ՀՀ պետական բյուջեի ծախսերի հավելաճի աղբյուրները 1998–2003 թթ., մլն. դրամ²¹

Ցուցանիշներ	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Պետական բյուջեի ծախսերի հավելաճը նախորդ տարվա նկատմամբ, այդ թվում.	59789.8	36607.6	4470.3	11052.9	17120.2	75390.9
ա) ի հաշիվ պետական բյուջեի եկամուտների փոփոխության	42846.1	30908.3	10405.4	14202.2	299963.5	69121.0
բ) ի հաշիվ պետական բյուջեի դեֆիցիտի	16943.7	5699.3	5935.1	3149.3	12843.3	6269.9

Պետք է նշել, որ շուկայական տնտեսության ստեղծման ճանապարհին գտնվող երկրներում պետական բյուջեի դեֆիցիտի կրճատման ինչպես արդյունավետ միջոցի, այսինքն՝ պետական ծախսերի կրճատման (որը բնորոշ է զարգացած երկրներին), այնպես էլ պետական ծախսերի նվազ մեծացման պայմաններում կրճատվում են բյուջեի մուտքերը, որը հանգեցնում է նոր ու ավելի ծավալուն բյուջետային դեֆիցիտի և այդպես շարունակ: Այդպես եղավ նաև Հայաստանի Հանրապետությունում, երբ 2000 թվականին նախորդ տարվա նկատմամբ բյուջեի դեֆիցիտը նվազեցվեց 5935.1 մլն. դրամ և սահմանվեց 50682.9 մլն. դրամ, իսկ պետական բյուջեի ծախսերի հավելաճը սահմանվեց ընդամենը 4470.3 մլն. դրամ՝ նախորդ տարվա 36607.6 մլն. դրամի դիմաց: Շուկայական տնտեսության ստեղծման ճանապարհին գտնվող երկրներին ոչ բնորոշ վերոհիշյալ մոտեցումների բացասական հետևանքը հանդիսացավ այն, որ.

Առաջին, նախորդ տարվա նկատմամբ 2000 թ. հարկային ապառքները աճեցին 15.2%–ով, կազմակերպությունների հաշվեկշռային վնասները՝ 50.9%–ով, իսկ պետական բյուջեի մուտքային կանխատեսումները

20 Львов. Д. “Экономика России, свободная от стереотипов монетаризма”. “Вопросы экономики,” 2000 N2, стр.92

21 Հաշվարկները կատարվել են ՀՀ պաշտոնական տեղեկագրերի տվյալների հիման վրա

ՀՀ պետական բյուջեի ծրագրային ծախսերի գումարային փոփոխությունները նախորդ տարվա նկատմամբ, մլն. դրամ*

Ցուցանիշներ	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Պետական բյուջեի ծախսեր ընդամենը, այդ թվում՝	59789.8	36607.6	4470.3	11052.9	17120.2	75390.9
1. Ընդհանուր բնութի պետական ծառայություններ	7439.2	607.7	(320.0)	1665.1	1741.7	5057.7
2. Պաշտպանություն և արտակարգ իրավիճակներ	2839.1	6667.2	(2212.1)	(981.5)	59.9	7567.3
3. Ներքին գործեր, ազգային ավտանդություն և դատական գործունեություն	2688.2	1804.7	43.4	(309.0)	2110.4	3553.6
4. Կրթություն և գիտություն	4884.3	4551.4	3944.9	919.1	(1372.9)	5459.4
5. Առողջապահություն	5308.4	2879.5	(219.1)	(2059.3)	2161.3	4923.2
6. Սոցիալական ապահովագրություն և սոցիալական ապահովություն	4417.4	8514.7	(588.0)	(1091.5)	(1088.6)	3793.0
7. Բնակարանային կոմունալ տնտեսության և բնակարանային շինարարություն	5233.3	2281.6	(3158.6)	141.6	3969.4	22137.0
8. Մշակույթ, սպորտ, հրատարակչություններ, խմբագրություններ, տեղեկատվություն և կրոն	481.2	440.0	364.8	950.8	581.7	8459.6
9. Վառելիքային և էներգետիկ համալիր	15531.0	6071.6	(2494.8)	(160.7)	3799.5	854.7
10. Գյուղատնտեսություն, անտառային և ջրային տնտեսություն, ձկնաբուծություն, բնապահպանություն, հիդրոօդերևութաբանություն, գեոդեզիա և քարտեզագրություն	10146.1	6306.9	1303.3	5736.2	2919.8	1059.8
11. Լեռնահանքային արդյունաբերություն և հանքային հանածոներ վերամշակող արդյունաբերություն և շինարարություն	441.0	46.9	(1493.0)	399.2	99.1	(6113.2)
12. Տրանսպորտ և կապ	1822.8	2020.4	(4849.3)	2338.0	3843.7	26887.6
13. Այլ տնտեսական ծառայություններ	(1784.4)	(1098.4)	314.4	83.0	73	1002.4
14. Հիմնական խմբերին չդասվող ծախսեր	342.2	5033.4	13834.4	(3881.3)	2664.6	6016.0

որ թերակատարվեցին 14.8% կամ 29964.7 մլն. դրամով և կազմեց 172132.8 մլն. դրամ²²:

Երկրորդ, 2000 թվականի բյուջեի եկամուտների թերակատարումը և ստեղծված իրավիճակը պատճառ հանդիսացան 2001 թ. պետական բյուջեն առավել մեծ դեֆիցիտով սահմանելու համար՝ 53832.2 մլն. դրամ, որն 3149.3 մլն. դրամով գերազանցում է նախորդ տարվա դեֆիցիտի չափը:

Երրորդ, 2000 թվականին նշանակալիորեն նվազեցվել են ծախսային այնպիսի կարևորագույն բնագավառների ֆինանսավորումների ծավալները ինչպիսիք են. պաշտպանությունը և արտակարգ իրավիճակները՝ 2212.1 մլն. դրամ, բնակարանային կոմունալ տնտեսությունը՝ 3158.6 մլն. դրամ, վառելիքային և էներգետիկ համալիրը՝ 2494.8 մլն. դրամ և այլն, որոնց նվազեցումները գրեթե ամբողջությամբ՝ 13834.4 մլն. դրամ ուղղվել են հիմնական խմբերին չդասվող ծախսերի ֆինանսավորմանը (տես աղյուսակ 9): Հիմնական խմբերին չդասվող ծախսերի մեծությունը 2000 թվականին կազմել է բյուջեի ծախսերի 19.6%․-ը կամ 49547.3 մլն. դրամ, որից 34804.7 մլն. դրամը կամ 70.2%․-ը բաժին է ընկնում պետական պարտքի սպասարկմանը՝ այդ թվում դրա 50.8%․-ը կամ 17670.2 մլն. դրամը արտաքին պարտքի սպասարկմանը, որին ուղղվող գումարները “անվերադարձ դուրս են հանվում տնտեսական շրջանառությունից և արտահոսում են հանրապետությունից դուրս”:

Պետական բյուջեի դեֆիցիտի կրճատման 2000 թվականի մոտեցումները կիրառվել են նաև 2002 թվականին: Բայց 2002 թվականին նախորդ տարվա նկատմամբ բյուջեի դեֆիցիտը նվազեցվել են 13.8%․-ով կամ 12843.3 մլն. դրամով, իսկ բյուջեի ծախսերը ավելացվել են ընդամենը 7.1%․-ով կամ 17120.2 մլն. դրամով, որն թեպետ 3.8 անգամ գերազանցում էր 2000 թվականի բյուջեի ծախսերի հավելածի չափին, սակայն մյուս տարիների ծախսերի հավելածի չափից պակաս էր. 1998 թ.՝ 3.5 անգամ, 1999 թ.՝ 2.1 անգամ, 2001 թ.՝ 2.4 անգամ, իսկ 2003 թ.՝ 4.4 անգամ: 2002 թվականին բյուջեի ծախսերի ոչ մեծ հավելածի արդյունքում պակասեցվել են արդեն գիտության ու կրթության՝ 1372.9 մլն. դրամ և կրկին նաև սոցիալական ապահովագրության ու սոցիալական ապահովության՝ 1088.6 մլն. դրամ բնագավառների ֆինանսավորման չափերը, իսկ հիմնական խմբերին չդասվող ծախսերի ֆինանսավորումը ավելացվել է 2664.6 մլն. դրամով և սահմանվել է 48330.6 մլն. դրամ որից. 28133.6 մլն. դրամը կամ 58.2% ուղղվել է պետական պարտքի սպասարկմանը՝ այդ թվում 60%․-ը կամ 16892.2 մլն. դրամը արտաքին պարտքի սպասարկմանը (տես աղյուսակ 9):

22 Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք (1999,2000),Երևան,2001, էջ 374, 377, 381

* Հաշվարկները կատարված են ՀՀ պաշտոնական տեղեկագրերի տվյալների հիման վրա:

Բնական է, որ, 2002 թվականին պետական բյուջեի դեֆիցիտի կրճատման մոտեցումները պետք է հանգեցնեն այն նույն արդյունքին, ինչը եղել էր 2000 թվականին բյուջետային դեֆիցիտի կրճատմանը հաջորդող տարում: Այդ մոտեցումների արդյունքում 2003 թվականին ևս պետական բյուջեի դեֆիցիտը աճել է ավելի մեծ չափերով՝ 6269.9 մլն. դրամ և կազմել է 47258.8 մլն. դրամ:

Վերոհիշյալ ուսումնասիրություններն ու վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ բյուջեի դեֆիցիտի կրճատման յուրաքանչյուր հաջորդող տարում բյուջեի դեֆիցիտի ծավալներն անցանկալիորեն աճում են, որը, մեր կարծիքով, պայմանավորված է բյուջեի դեֆիցիտի կրճատման տարում պետական ծախսերի ծավալների ոչ բավարար հավելաճով՝ նամանավանդ, երբ այն համընկնում է արտաքին պարտքի մեծ չափերի՝ «պարտադրված» սպասարկման հետ: Պատճառն այն է, որ պետական ծախսերի ոչ համարժեք հավելաճը հնարավորություն չի տալիս չեզոքացնելու այն բացասական ազդեցությունները, որոնք առաջանում են արտաքին պարտքի սպասարկման հետևանքով հսկայական գումարները տնտեսական շրջանառությունից հանելու և «արտահանելու» արդյունքում:

Պետական պարտքի սպասարկման գումարները ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում կազմել են պետական ընդհանուր ծախսերի 6.5–7.0 տոկոսը (բացառությամբ 2003 թ.), իսկ բացարձակ գումարով կազմել են 26.0–ից մինչև 35.0 մլրդ դրամ (տես աղյուսակ 10):

Հարկ է նշել, որ առաջիկա և, առավել ևս, երկրորդ տասնամյակում արտաքին պարտքի սպասարկման գումարները ավելի են աճելու, քանի որ վերցված արտոնյալ վարկերը այդ ժամանակաընթացում «վերածվելու են» ոչ արտոնյալ վարկերի՝ կապված վերցրած վարկերի հիմնական գումարների մարման արտոնյալ ժամկետների ավարտման հետ: Հետևաբար, առաջիկա տասնամյակում անհրաժեշտ է կարևորել ոչ միայն պետական ծախսերի ծավալների մեծացումը, այլև պետության կողմից վերցված վարկերի վաղաժամկետ մարումը:

Որպեսզի բյուջեի դեֆիցիտի նվազումը նոր ու առավել մեծ դեֆիցիտի «ծնունդ» չառաջացնի, մեր կարծիքով անհրաժեշտ է բյուջետային ծախսերի կանխատեսվող ցուցանիշը մեծացնել արտաքին պարտքի սպասարկման կանխատեսվող գումարի չափով՝ տնտեսական ակտիվության վրա արտաքին պարտքի մարմամբ պայմանավորված «արտահանվող» գումարների բացասական ներգործությունը զեզոքացնելու համար: Պե՞տ ավելին, անհրաժեշտ է, որ բյուջետային ծախսերի հավելաճում կտրուկ նվազեցնել բյուջեի դեֆիցիտի բաժինը, որը 1998–2003 թթ. առումով արդյունավետ համարել չի կարելի: Այսպիսով, պետական ծախսերի աճի պայմաններում բյուջեի դեֆիցիտի արդյունավետ կր-

ճատման հիմք կարող է հանդիսանալ բյուջեի եկամուտների ինչպես տոկոսային, այնպես էլ գումարային հավելաճի տեմպերի նշանակալի գերազանցումը բյուջեի ծախսերի ինչպես տոկոսային, այնպես էլ գումարային հավելաճի տեմպերին, այսինքն՝ վերջիններիս նկատմամբ բյուջեի եկամուտների առաջանցիկ նշանակալի աճի ապահովումը:

Աղյուսակ 10

ՀՀ պետական պարտքի ծրագրային սպասարկումը 1998–2003 թթ. մլն. դրամ²³

Պարտքի սպասարկում	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1.Տոկոսավճարների մարում, այդ թվում.	14818.6	16029.8	17209.0	17647.8	15787.0	13911.9
– ներքին պարտքի դիմաց	7590.9	8500.0	8998.5	8818.7	7894.8	7687.0
– արտաքին պարտքի դիմաց	7227.7	7529.8	8210.5	8829.1	7892.2	6224.9
2.Վարկավորում հանած մարում, այդ թվում.	11423.6	14724.0	17595.7	11592.8	12346.5	(3503.2)
– ներքին վարկավորում հանած մարում	3734.6	5487.0	8136.0	4748.2	3346.5	(10629.7)
– արտաքին վարկավորում հանած մարում	7689.0	9237.0	9459.7	6844.6	9000.0	7126.5
3.Ընդամենը պարտքի սպասարկում (տող 1 + տող 2)	26242.2	30753.8	34804.7	29240.6	28133.5	10408.7

Նախորդ տարվա նկատմամբ 1998 թվականի բյուջեի դեֆիցիտի մոտ 50% աճի պայմաններում պետական բյուջեի ծախսերը կազմել են 211702.5 մլն. դրամ՝ 1997 թ. 151912.7 մլն. դրամի դիմաց, այսինքն՝ բյուջեի ծախսերը աճել են 39.4%–ով կամ 59789.8 մլն. դրամով, որի ծախսային գլխավոր ուղղություններն են հանդիսացել. (տես աղյուսակ 9):

• վառելիքային և էներգետիկ համալիրը՝ 25.9% կամ 15531.0 մլն. դրամ,

• գյուղատնտեսությունը, անտառային և ջրային, տնտեսությունը, ձկնաբուծությունը, բնապահպանությունը, հիդրոօթերևութաբանությունը, գեոդեզիան և քարտեզագրությունը՝ 16.9% կամ 10146.1 մլն. դրամ,

23 ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 5,21.03.1997, էջ 11–12, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 32, 31.12.1997, էջ 9–11, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 32(65), 30.12.1998, էջ 7–9, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 5(103), 24.03.2000, էջ 10–12; ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 34(132), 31.12.2000, էջ 9–10, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 3(178), 11.01.2002, էջ 9, 11; ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 3(238), 14.01.2003, էջ 9, 11

- ընդհանուր բնույթի պետական ծառայությունները՝ 12.4% կամ 7439.2 մլն դրամ;
- բնակարանային կոմունալ տնտեսությունը՝ 8.7% կամ 5233.3 մլն. դրամ,
- կրթությունը և գիտությունը՝ 8.2% կամ 4884.3 մլն. դրամ,
- առողջապահությունը՝ 8.9% կամ 5308.4 մլն. դրամ,
- սոցիալական ապահովագրությունը և սոցիալական ապահովությունը՝ 7.3% կամ 4417.4 մլն. դրամ,
- ծախսային մնացած ուղղությունները 19.9% կամ 11898.2 մլն. դրամ, որոնցից յուրաքանչյուրի տեսակարար կշիռը չի գերազանցում ծախսերի հավելածի 3.0%–ը:

Միաժամանակ հաշվարկները ցույց են տալիս, որ նախորդ տարվա նկատմամբ 1998 թվականի բյուջեի ծախսերի 59789.8 մլն. դրամ հավելածի՝ 71.7%–ը կամ 42846.1 մլն. դրամը ապահովվել է բյուջեի եկամուտների, իսկ 28.3%–ը կամ 16943.7 մլն. դրամը՝ դեֆիցիտի աճի հաշվին, այսինքն՝ նշված ծախսային ուղղությունների հավելածի 28.3%–ը հաշվեկշռվել է բյուջեի դեֆիցիտի հաշվին:

Նախորդ տարվա նկատմամբ 1999 թվականի բյուջեի ծախսերի 36607.6 մլն. դրամ հավելածից 30908.3 մլն. դրամը կամ 84.4%–ը ապահովվել է բյուջեի եկամուտների, իսկ 15.6%–ը կամ 5699.3 մլն. դրամը դեֆիցիտի աճի հաշվին, որոնք գլխավորապես դարձել են հետևյալ ծախսային ուղղությունների ֆինանսավորման աղբյուր.

- սոցիալական ապահովագրություն և սոցիալական ապահովություն՝ 23.2% կամ 8514.7 մլն. դրամ,
- պաշտպանություն և արտակարգ իրավիճակներ՝ 18.2% կամ 6667.2 մլն. դրամ,
- գյուղատնտեսություն, անտառային և ջրային տնտեսություն, ձկնաբուծություն, բնապահպանություն, հիդրոօդերևութաբանություն, գետղեզիա և քարտեզագրություն 16.9% կամ 10146.1 մլն. դրամ,
- վառելիքային և էներգետիկ համալիր 16.6% կամ 6071.6 մլն. դրամ,
- հիմնական խմբերին չդասվող ծախսեր (որում զգալի են պետական պարտքի սպասարկումը) 137% կամ 5033.4 մլն. դրամ,
- կրթություն և գիտություն՝ 12.4% կամ 4551.4 մլն. դրամ,
- բնակարանային կոմունալ տնտեսությունը՝ 6.2% կամ 2281.6 մլն. դրամ,
- տրանսպորտ և կապ 5.5% կամ 2020.4 մլն. դրամ,
- մնացած ծախսային ուղղություններ 5.5% կամ 201.3 մլն. դրամ:

Նախորդ տարվա նկատմամբ 2000 թվականին բյուջեի ծախսերը աճել են ընդամենը 4470.3 մլն. դրամով, որն արդյունք է բյուջետային եկամուտների 10405.1 մլն. դրամ աճի, ինչպես նաև բյուջեի դեֆիցիտի 5935.1 մլն. դրամի կրճատման, որոնք գլխավորապես ուղղվել են

պաշտպանության և արտակարգ իրավիճակների, բնակարանային կոմունալ տնտեսության, վառելիքային և էներգետիկ համալիրի, լեռնահանքային արդյունաբերության, հանքային հանածոների ու վերամշակող արդյունաբերության, տրանսպորտի ու կապի, սոցիալական ապահովագրության և սոցիալական ապահովության բնագավառներ: Ի դեպ, 2002 թվականին բյուջեի դեֆիցիտի 12843.3 մլն. դրամ կրճատումը բացասական ներգործությունն է թողել միայն կրթության ու գիտության և սոցիալական ապահովագրության ծախսերի վրա, որոնք համապատասխանաբար կրճատվել են 1372.9 և 1088.6 մլն. դրամով, իսկ մնացած ուղղություններում բյուջետային ծախսերի ծավալներն աճել են:

Նախորդ տարվա նկատմամբ 2003 թվականի բյուջեի ծախսերի հավելածի 75390.9 մլն. դրամից 69121.0 մլն. դրամը կամ 91.7%–ը բաժին է ընկել բյուջեի եկամուտների աճին, իսկ 6269.9 մլն. դրամը կամ 8.3%–ը՝ բյուջեի դեֆիցիտի աճին, որը, մեր կարծիքով, հանդիսանում է բյուջեի դեֆիցիտի կրճատմանն ուղղված տնտեսապես արդարացված քայլ, քանի որ բյուջեի եկամուտների ինչպես տոկոսային, այնպես էլ գումարային հավելածի տեմպերը զգալիորեն գերազանցել են բյուջեի դեֆիցիտի հավելածի ցուցանիշներին, որի արդյունքում նախորդ տարիների համեմատությամբ ինչպես գումարային այնպես էլ տոկոսային առումով զգալիորեն նվազել է դեֆիցիտի հավելածի բաժինը բյուջեի ծախսերի ընդհանուր հավելածում: Սակայն դա ոչ միայն եկամուտների մեծ չափերով հավելածի, այլև պետական պարտքի սպասարկման նվազեցման արդյունք է, քանի որ պետական պարտքի սպասարկումը 2003 թվականին եղել է անենացածրը և կազմել է 10408.7 մլն. դրամ, այն դեպքում, երբ այդ ցուցանիշը նախորդող տարիներին 2003 թվականի մակարդակը գերազանցել է. 1997 թ.՝ 2.1, 1998 թ.՝ 2.5, 1999 թ.՝ 2.9, 2000 թ.՝ 3.3, 2001 թ.՝ 3.3, 2001 թ.՝ 2.8, 2002 թ.՝ 2.7 անգամ²⁴: Հարկ է նշել նաև, որ բյուջեի ծախսերում դեֆիցիտի տեսակարար կշիռը մեծ է եղել հատկապես այն տարիներին, երբ բյուջեի ծախսերում բարձր է եղել պետական պարտքի սպասարկման գումարների տեսակարար կշիռը: Այսպես, դեֆիցիտի և պետական պարտքի սպասարկման գումարների տեսակարար կշիռները պետական բյուջեի ծախսերում համապատասխանաբար կազմել են. 22.4 և 14.4, 1998 թ.՝ 24.0 և 12.4, 1999 թ.՝ 19.4 և 12.4, 2000 թ.՝ 20.0 և 13.8, 2001 թ.՝ 22.3 և 12.1, 2002 թ.՝ 15.8 և 10.9, իսկ 2003 թ.՝ 14.1 և 3.1 տոկոս²⁵:

24 Հաշվարկները կատարվել են ՀՀ պաշտոնական տեղեկագրերի տվյալների հիման վրա

25 Հաշվարկները կատարվել են ՀՀ պաշտոնական տեղեկագրերի տվյալների հիման վրա

ՀՀ պետական բյուջեի ղեֆիցիտը և նրա ֆինանսավորման աղբյուրները 1997–2003 թթ²⁸

Միաժամանակ պետք է փաստել որ պետական բյուջեի ղեֆիցիտի մեծության որոշման գլխավոր կողմնորոշիչ է դարձել պետական պարտքի սպասարկման գումարների մեծությունը և ոչ թե պաշտպանության, կապիտալ ներդրումների կամ սոցիալական ծախսերի մեծացումը, որոնք, որպես կանոն, պետք է ձևավորեն բյուջեի ղեֆիցիտը²⁶: Դրա վկայությունն է նաև այն փաստը, որ 1998 թ. նախորդ տարվա նկատմամբ պետական բյուջեի ծախսերում ղեֆիցիտի տեսակարար կշիռը աճել է 2.0 տոկոսային կետով, իսկ պաշտպանության և սոցիալական ոլորտի ծախսերը նվազել են համապատասխանաբար 4.4 և 1.1 տոկոսային կետով: Իրավիճակը այդպիսին է եղել նաև 2000, 2002 և 2003 թվականներին, երբ բյուջեի ծախսերում նախորդ տարվա նկատմամբ պաշտպանության և սոցիալական ոլորտի ծախսերի տեսակարար կշիռները նվազել և համապատասխանաբար կազմել են. 2000 թ.՝ 1.1 և 0.4; 2002 թ.՝ 1.0 և 1.2 և 2003 թ.՝ 0.9 և 1.2 տոկոսային կետ²⁷:

Այսպիսով վերլուծություններն ու ուսումնասիրությունները վկայում են, որ հանրապետությունում իրականացվող բյուջետային քաղաքականությունը կախված է լինելու արտաքին գործոններից, քանի որ մեծանում են ոչ միայն արտաքին պարտքի սպասարկման ծավալները, այլև նրա դերն ու նշանակությունը բյուջեի ղեֆիցիտի ֆինանսավորման աղբյուրներում: Այլ կերպ ասած, ֆինանսավորման արտաքին աղբյուրները մեծ դեր խաղալով բյուջեի ղեֆիցիտի ֆինանսավորման գործում, վերջին հաշվով, հանգեցնում են նոր ավելի ծավալուն բյուջետային ղեֆիցիտի և այդպես շարունակ: Ստեղծված իրավիճակը անհրաժեշտաբար պահանջում է նվազեցնել ղեֆիցիտի ֆինանսավորման արտաքին աղբյուրների բաժինը, որը 2003 թվականի սահմանված բյուջեում կազմել է 97.2%, այն դեպքում, երբ նախորդող վեց տարիներին այն կազմել է. 1997 թ.՝ 30.6%, 1998 թ.՝ 83.9%, 1999 թ.՝ 95.0%, 2000 թ.՝ 96.3%, 2001 թ.՝ 92.8% և 2002 թ.՝ 89.4%, որը վկայում է մի կողմից բյուջեի ղեֆիցիտի ֆինանսավորման ներքին աղբյուրների սահմանափակվածության և մյուս կողմից արտաքին աղբյուրներից բյուջեի ղեֆիցիտի ֆինանսավորման չափազանց մեծ կախվածության մասին (տես աղյուսակ 11)

Ցուցանիշները	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. Պետական բյուջեի ղեֆիցիտը, մլն. դրամ	33975.0	50918.7	56618.0	50682.9	53832.2	40988.9	47258.8
2. Պետական բյուջեի ղեֆիցիտի ֆինանսավորման արտաքին աղբյուրները՝ այդ թվում. - վարկերի ստացում - վարկերի մարում - այլ արտաքին աղբյուրներ	10409.0 33247.5 22838.5	42714.2 50683.9 7969.7	53758.0 66745.6 12987.6	4870.3 61151.4 17273.1	49972.6 60428.6 15091.4	36619.5 54346.0 20260.0	45941.3 69098.8 12551.9
3. Պետական բյուջեի ղեֆիցիտի ֆինանսավորման ներքին աղբյուրները այդ թվում. - ՀՀ կենտրոնական բանկի վարկի ստացում - եկամուտներ գանձապետական պարտատոմսերից - եկամուտներ պետական գույքի սեփականաշնորհումից և ապապետականացումից - ներքին շահող փոխառության պարտատոմսերի հետզման գծով ծախսերի և դրանց վաճառքից ստացվող հասույթի տարբերություն - "Հայաստան" համահայկական հիմնադրամից ստացված փոխառության մարում	23566.0 3136.0 6019.0 14415.0 4.0	8204.5 - 6700.0 2210.0	2860.0 - 3660.0 - 100.0	1892.6 - 2000.0 - -	3859.7 - 4500.0 2745.7	4369.4 - 3500.0 1300.0	1317.5 - 2000.0 - -
	-	605.5	700.0	-	-	-	-

26 Любимцев Ю. "Необходимо наращивание бюджетного потенциала". Экономист, 1999, N12, стр.54

27 Հաշվարկները կատարված են ՀՀ պաշտոնական տեղեկագրերի տվյալների հիման վրա

28 ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 5, 21.03.1997, էջ 3 ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 32, 31.12.1997, էջ 1-2, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 32(65), 30.12.1998, էջ 2, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 5(103), 24.03.2000, էջ 2, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 34(132) 31.12.2000, էջ 2; ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 3(178), 11.01.2002, էջ 2, Պաշտոնական տեղեկագիր, N 3(238), 14.01.2003, էջ 2

- այլ ներքին աղբյուրներ	-	-	-	107.4	2246.2	-	107.0
- մուրհակների մարում	-	-	-	-	140.8	425.2	575.5
- 1993 թ. ներքին շահող պարտատոմսերի մարում	-	-	-	-	-	5.4	-
4. Ֆինանսական աղբյուրների տեսակարար կշիռը դեֆիցիտի ընդհանուր ծավալում, %-ով (ա) ներքին աղբյուրները	69.4	16.1	5.0	3.7	7.2	10.6	2.8
բ) արտաքին աղբյուրները	30.6	83.9	95.0	96.3	92.8	89.4	97.2

2.2. ՀՀ պետական պարտքի ձևավորման աղբյուրները, կառուցվածքի դինամիկան և արդյունավետ կառավարման ուղիները

Բացի պետական բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորման համար անհրաժեշտ վարկերից, հանրապետությունը վարկեր է վերցրել նաև, տարբեր այլ ծրագրերի իրականացման նպատակով, որոնց վերաբերում են, օրինակ, 1994–1995 թթ. թուրքմենական գազի առաքման արդյունքում ձևավորված պարտքի վերաձևակերպումը, Մեծամորի ԱԷԿ–ի վառելիքի ձեռքբերումը և անվտանգության ապահովման աշխատանքների իրականացումը, առևտրային բանկերի և ֆինանսական այլ հաստատությունների հզորացումը, Քանաքեռի ՀԷԿ–ի երկու ագրեգատների վերակառուցումը և ժամանակակից պահանջներին համապատասխանեցումը և այլն:

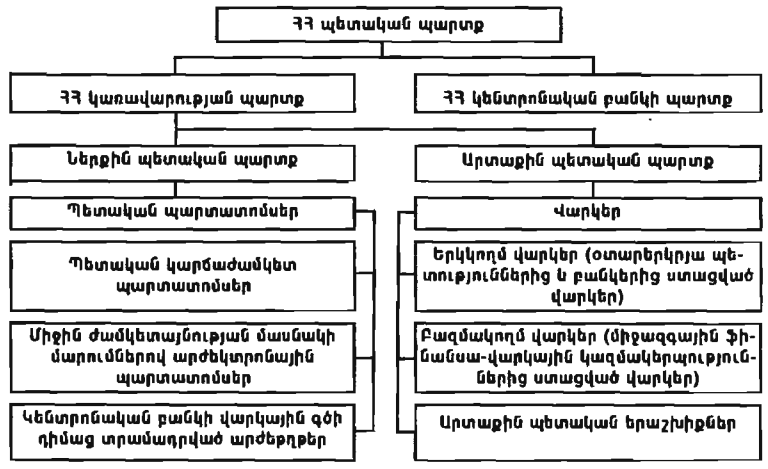
Ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին պետական պարտքի ծավալները ու դրանց օպտիմալացման խնդիրները շարունակում են արժանական մնալ այն պատճառով, որ Հայաստանի Հանրապետությունը իր պարտավորությունների համար պատասխանատու է սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող գույքով²⁹: Ուստի զարմանք է հարուցում այն փաստը, որ պետական պարտքի նշանակալի ծավալների ու նրա աճի պայմաններում նախ, պետական պարտքի կառավարման

քաղաքականությունը (ռազմավարության մշակում ու իրականացում, պետական բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորման աղբյուրների ներքին և արտաքին պարտքի ցուցանիշների ծրագրավորում, կանխատեսում, ձևավորված պետական պարտքի հաշվառում, զնահատում ու վերլուծություն) մշակվում և իրականացվում է ոչ թե ՀՀ կառավարությանն առընթեր մարմնի, այլ հարկաբյուջետային քաղաքականություն մշակող (բյուջետային մասով նաև իրականացնող) կառավարման մարմնի՝ ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության (հանձնա պետական պարտքի կառավարման վարչության) կողմից և երկրորդ, պետական պարտքի կառավարումը իրականացվում է պետական պարտքի մասին օրենքի բացակայության պայմաններում՝ առաջնորդվելով, մասնավորապես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին», «ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին», «ՀՀ արժեթղթերի շուկայի կարգավորման մասին», «ՀՀ միջազգային պայմանագրերի մասին» ՀՀ օրենքներով, ինչպես նաև ենթաօրենսդրական կանոնակարգերով: Այլ կերպ ասած, պետական պարտքի կառավարումը իրականացվում է օրենսդրական ոչ լիարժեք դաշտի և ստորադաս կարգավիճակ ունեցող կառուցվածքային ստորաբաժանման միջոցով, որի արդյունքներն են հանդիսանում պետական պարտքի ծավալների աճը և դրա ձևավորման աղբյուրների ոչ արդյունավետ կառուցվածքը:

Հետևաբար, կարևորը ոչ միայն պետական պարտքի կառավարման վեհ նպատակի (պարտքի օպտիմալացում, որն ենթադրում է պարտքի օպտիմալ կառուցվածքի սահմանում, պարտքի վերակառուցում ավելի բարենպաստ պայմաններով, ռիսկերի կառավարում), այլև այդ նպատակին հասնելու արդյունավետ ուղիների ու դրանց խախտման համար պատասխանատվության նորմերի օրենսդրորեն սահմանումն է:

29 ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը: «Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ հրատարակչություն, 1998, էջ 61

ՀՀ պետական պարտքի խոշորացված կազմը սխեմատիկ ձևով կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ (տես գծապատկեր 1)

Գծապատկեր 1

2.2.1. Ներքին պետական պարտքի ձևավորման աղբյուրները, սպասարկման դինամիկան և արդյունավետ կառավարման ուղիները

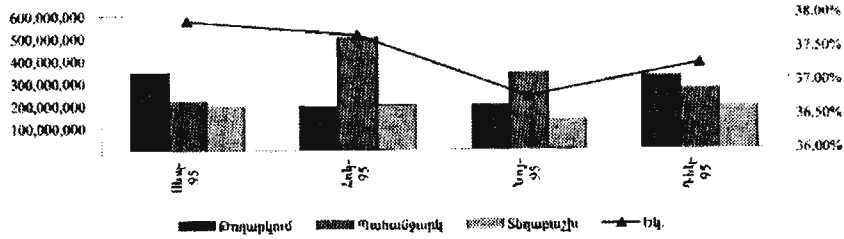
ՀՀ ներքին պետական պարտքը ձևավորվում է ՀՀ ազգային արժույթով պետական արժեթղթերի առաջնային տեղաբաշխումից, ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից ՀՀ կառավարությանը տրամադրված փոխատվություններից (վարկերից), ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից ՀՀ կառավարությանը տրամադրված փոխատվություններից (վարկերից), ՀՀ ռեզիդենտ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կողմից ՀՀ կառավարությանը տրամադրված փոխատվություններից (վարկերից), որոնցից սակայն հիմնականը պետական արժեթղթերի տեղաբաշխումն է: Ներքին պետական պարտքի ձևավորումը նպատակ է հետապնդում մեղմացնելու և թեթևացնելու բյուջետային քաղաքականության բնագավառում պետության առջև ծագած հիմնախնդիրները՝ ստացված հասույթը ուղղելով պետական բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորմանն ու տարվա ընթացքում բյուջեի դրամական հոսքերի հարթեցմանը: Պետական պարտքի ձևավորման քաղաքականությունը արդարացված կարելի է համարել այն դեպքերում, երբ այդպիսի միջոցառումները հանգեցնում

են համախառն ներքին արդյունքի, ներդրումների, ազգաբնակչության կենսամակարդակի, հարկման արդյունավետության աճին և այլն:

ՀՀ-ում ներքին պետական պարտքի ձևավորման սկիզբը դրվել է 1995 թվականին, երբ թողարկվել և տեղաբաշխվել են 7 օրից մինչև 1 տարի շրջանառության ժամկետ ունեցող պետական կարծաժամկետ պարտատոմսերը, որոնց գծով առաջացած պարտքը կազմել և կազմում է ներքին պետական պարտքի գերակշիռ մասը: Դրանց համար եկամուտ է համարվում գնման գնի և անվանական արժեքի միջև եղած տարբերությունը, որը պարտատոմսի սեփականատերը ստանում է պարտատոմսի մարման օրը: Անհրաժեշտ է նշել, որ 1995 թվականին թողարկվել են միայն պետական կարծաժամկետ պարտատոմսեր (ՊԿՊ), որոնց ծավալները մեծ չեն եղել և կազմել են սեպտեմբերին՝ մոտ 350.0 մլն. դրամ, հոկտեմբեր և նոյեմբեր ամիսներին 200-ական մլն. դրամ, իսկ դեկտեմբեր ամսին՝ 330 մլն. դրամ ընդհանուր գումարով, այսինքն՝ 1995 թվականի տարեկան թողարկումների ընդհանուր ծավալը կազմել է 1080.0 մլն. դրամ, որոնք ամբողջությամբ եղել են 28 և 91 օրյա ՊԿՊ-եր (տեսակարար կշիռները համապատասխանաբար կազմել են 76,19 և 23,91 տոկոս): Հետևաբար 1995 թվականի թողարկված ու տեղաբաշխված ՊԿՊ-երը բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորման էական խնդիրներ չեն լուծել և դրանով իսկ պարտքը եղել է հեշտ կառավարելի: Սակայն ՊԿՊ-ների իրացման գործընթացը ցույց տվեց, որ ազգաբնակչությունը առավել շատ վստահում էր պետությանը, քան առևտրային բանկերին, քանի որ բանկային ավանդներում ներդնելու փոխարեն ազգաբնակչությունն իր գումարները ներդրեց բանկային ավանդների համեմատությամբ ցածր եկամտաբերություն ունեցող ՊԿՊ-երում: Դեռ ավելին ազգաբնակչության կողմից գումարների ներդնումը ՊԿՊ-երում ակտիվ էր նաև թողարկման առաջին ամսվան հաջորդող հոկտեմբեր և նոյեմբեր ամիսներին, երբ նվազում էր ՊԿՊ-երի եկամտաբերությունը, իսկ պահանջարկը գերազանցում էր թողարկմանը (տես գծապատկեր 2):

Երկրորդ, 1995 թվականին տեղաբաշխված ՊԿՊ-ի փոքր ծավալների պատճառով պարտքը եղել է հեշտ կառավարելի և էական դեր չի խաղացել բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորման գործում: Սակայն 1995 թվականի ՊԿՊ-ի թողարկման ու տեղաբաշխման դրական արդյունքները հիմք են հանդիսացել 1996 թվականին դրանց թողարկման ու տեղաբաշխման ծավալների մեծացման և բյուջեի դեֆիցիտի նշանակալի ֆինանսավորման համար:

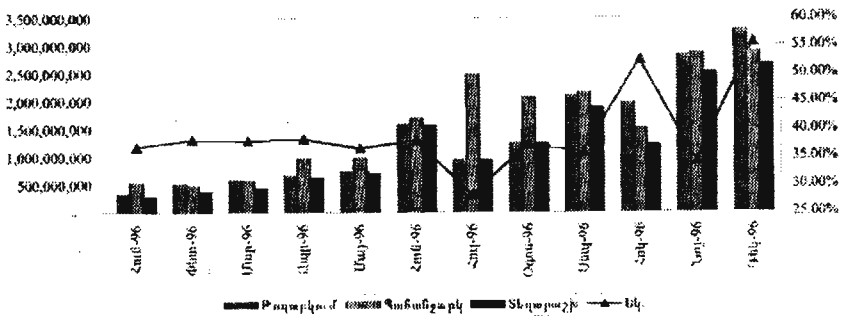
Պետական պարտատոմսերի առաջնային շուկային հիմնական բնութագրերը 1995 թ.

Գծապատկեր 2

1996 թվականի առաջին կիսամյակում ՊԿՊ-երի եկամտաբերության աննշան տատանումների պայմաններում, պահանջարկի աճով պայմանավորված, զգալիորեն աճել են թողարկումների ծավալները, որոնք գրեթե համընկել են տեղաբաշխման ծավալներին: 1996 թվականի երկրորդ կիսամյակին բնորոշ է եղել ՊԿՊ-երի ինչպես եկամտաբերության, այնպես էլ թողարկման ու տեղաբաշխման ծավալների աճը (տես գծապատկեր 3), որը հնարավորություն է տվել մոտ 8.5 մլրդ դրամով ֆինանսավորել 1996 թվականի պետական բյուջեի դեֆիցիտը: Ի դեպ 1996 թվականին շրջանառության մեջ գտնվող ՊԿՊ-երի գերակշիռ մասը 91 և 182 օրյա էին, որոնց տեսակարար կշիռները ՊԿՊ-երի ընդհանուր ծավալում կազմել են համապատասխանաբար 43.18 և 44.26 տոկոս:

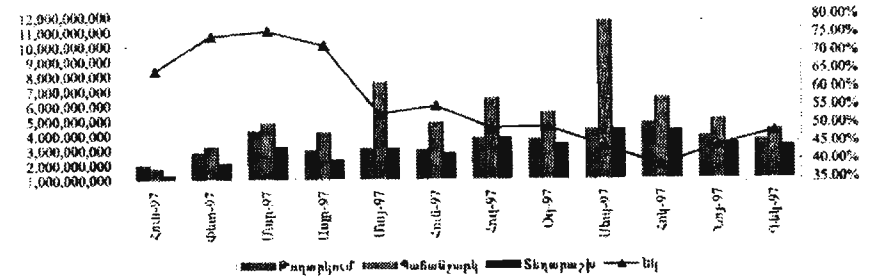
Պետական պարտատոմսերի առաջնային շուկայի հիմնական բնութագրերը 1996 թ.

Գծապատկեր 3

1997 թվականի առաջին կիսամյակում պահպանվել են 1996 թ. երկրորդ կիսամյակի ՊԿՊ-ների թողարկման ծավալների և եկամտաբերության աճի միտումները: Սակայն 1997 թվականի երկրորդ կիսամյակում նվազել է ՊԿՊ-ի եկամտաբերությունը (տես գծապատկեր 4):

Պետական պարտատոմսերի առաջնային շուկայի հիմնական բնութագրերը 1997 թ.

Գծապատկեր 4

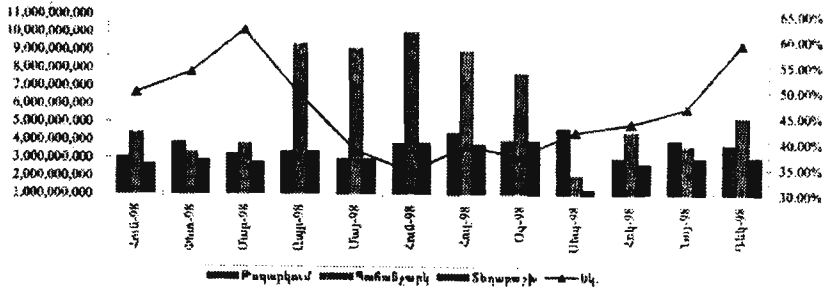
Արժեթղթերի շուկայում կատարված վերոհիշյալ փոփոխությունների հետ մեկտեղ 1997 թվականին զգալիորեն ավելացել է հատկապես 273 և 364 օրյա ՊԿՊ-երի տեսակարար կշիռները, որոնք համապատասխանաբար կազմել են 29.86 և 22.21 տոկոս՝ 1996 թվականի 4.89 և 4.89 տոկոսների դիմաց:

1998 թվականը առանձնահատուկ տարի է եղել ՊԿՊ-երի շուկայի համար: Նախ, որ 1998 թ. ՊԿՊ-երից ստացված շահույթը սկսել է հարկվել շահութահարկով, իսկ ապրիլ ամսից նվազել է ՊԿՊ-երի եկամտաբերությունը և երկրորդ, Ռուսաստանի և ասիական առանձին երկրների ֆինանսական ճգնաժամի հետևանքով նվազել է պետական պարտատոմսերի նկատմամբ պահանջարկը, իսկ սեպտեմբեր ամսին տեղի է ունեցել ՊԿՊ-երի թողարկումների թերտեղաբաշխում (տես գծապատկեր 5) որոնց արդյունքում պետական բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորումը կազմել է բացասական մեծություն՝ 1908.56 մլն. դրամ:

1999 թվականին հստակեցվել են ՊԿՊ-երի առաջնային շուկայում մասնակիցների շրջանակները, սահմանվել են շուկայի նոր ենթակառուցվածքները, այսինքն՝ պարտատոմսերի թողարկող է ճանաչվել ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարությունը, իսկ տեղաբաշխող ՀՀ Կենտրոնական բանկը՝ իր կողմից կազմակերպվող աճուրդների միջոցով: Ձևավորվել է աճուրդներին հայտեր ներկայացնող երկու ինստիտուտ և դիլերների ինստիտուտը, իսկ շուկայում նոր մասնակիցներ են դարձել ոչ բանկ դիլերները, ինչպես նաև գանձապետական պահառու:

համակարգը, որը հնարավորություն տվեց անհատ ֆիզիկական անձանց, անկախ ռեզիդենտությունից, ինչպես նաև ռեզիդենտ իրավաբանական անձանց գնել ՊԿՊ-եր անմիջապես թողարկողից՝ ազատվելով միջնորդավճարներից և հարկերից:

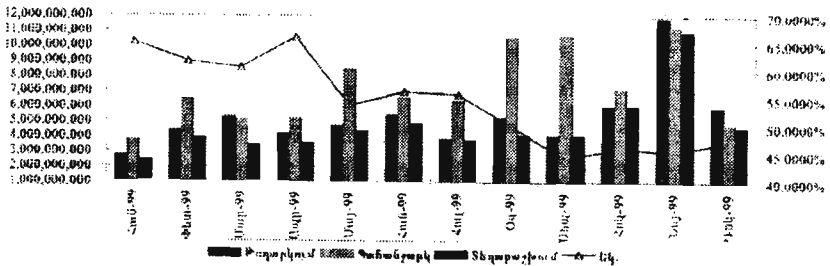
Պետական պարտատոմսերի առաջնային շուկայի հիմնական բնութագրերը 1998 թ

Գծապատկեր 5

1999 թվականին պարտքի կառավարման կարևորագույն հիմնախնդիր էր դիտարկվում ներդրողների (գնորդների) դիվերսիֆիկացումը, որի արդյունքում նվազեցվում է պետության ռիսկը մեկ (մի քանի) խոշոր ներդրողից կախվածության իմաստով: Ձեռնարկված միջոցառումների արդյունքում ՊԿՊ-երի շուկան զգալիորեն աշխուժացավ և դրանց թողարկումն ու տեղաբաշխումը նույնը ամսին հասավ հայաստանյան իրականությունում մինչ այդ իր նախադրյալը չունեցող չափերի (տես՝ գծապատկեր 6)

Պետական պարտատոմսերի առաջնային շուկայի հիմնական բնութագրերը 1999 թ.

Գծապատկեր 6

Ձեռնարկված միջոցառումների արդյունքում պետական բյուջեի դեֆիցիտը հնարավոր եղավ ֆինանսավորել ավելի քան 1.9 մլրդ դրամի չափով: 1999 թվականին պահպանվել է նաև թողարկումների մեծ ժամկետայնությունը և թողարկումների գերակշիռ մասը 21–30, 31–40 և 41–52 շաբաթյա ՊԿՊ-եր էին, որոնց տեսակարար կշիռները ՊԿՊ-երի ընդհանուր ծավալում համապատասխանաբար կազմել են 41.63, 22.93 և 15.50 տոկոս, այսինքն՝ ընդհանուր ՊԿՊ-երի 80.1%-ը:

2000 թվականին ՊԿՊ-երի շուկան դադարել է մենաշնորհային լինելուց, քանի որ մարտ ամսից թողարկվել են 15 ամսից մինչև 5 տարի շրջանառության ժամկետ ունեցող միջնաժամկետ պետական արժեթղթեր: Միջնաժամկետ պետական արժեթղթերը ավելի մեծ պահանջարկ են ունեցել, քան ՊԿՊ-երը, որի պատճառով ավելացվել են վերջիններիս թողարկումների ծավալը: Միջնաժամկետ պետական արժեթղթերի թողարկման ծավալների մեծացումը ձեռնատու է եղել նաև պետությանը, քանի որ դրանք պետական բյուջեի դեֆիցիտի խնդիրը առավել հեշտությամբ էին լուծում:

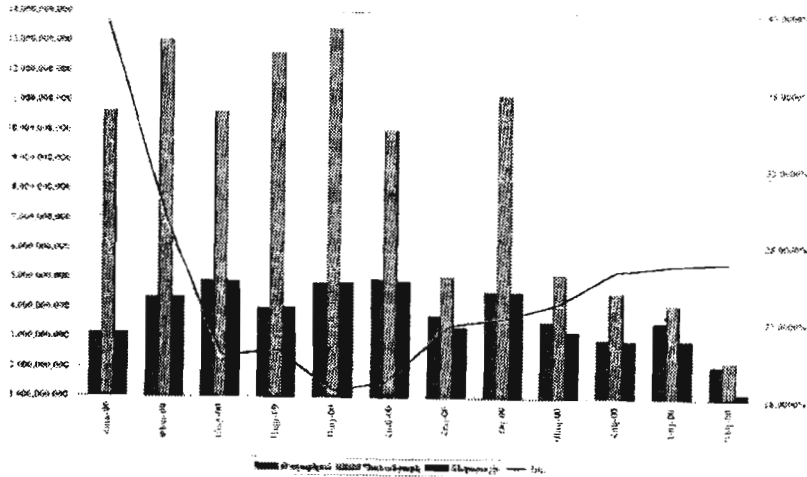
2000 թվականին տեղի է ունեցել պետական պարտատոմսերի (ինչպես կարճաժամկետ, այնպես էլ միջնաժամկետ) թողարկում 46.2 մլրդ դրամ ընդհանուր ծավալով, տեղաբաշխվել է 43.8 մլրդ պարտատոմս, իսկ պահանջարկը թողարկման ծավալին գերազանցել է 2.2 անգամ: Պետական պարտատոմսերի եկամտաբերությունները տատանվել են 13–49.9%-ների սահմաններում, իսկ միջին կշռված եկամտաբերությունը կազմել է մոտ 24.8%³⁰: Շրջանառության մեջ եղել են միջնաժամկետ, ինչպես նաև 11–20 և ավելի շաբաթյա ՊԿՊ-եր, որոնց տեսակարար կշիռը ՊԿՊ-ի ընդհանուր ծավալում կազմել է 97.8% (տես՝ գծապատկեր 7)

2001 թ. ամրապնդվել է պետական պարտատոմսերի շուկայի նկատմամբ ներդրողների վստահությունը, որի արդյունքում 2001 թ.-ին թողարկված պետական պարտատոմսերի կառուցվածքում գերակշռել են 31–40 և 41–52 շաբաթյա մարման ժամկետ ունեցող ՊԿՊ-երը, իսկ ինչ վերաբերում է միջին ժամկետայնության պարտատոմսերին, ապա 2001 թ. թողարկվել են բացառապես 1–2 և 2–3 տարի մարման ժամկետ ունեցող ՄԺՊ-եր, իսկ 3–4 և 4–5 տարի մարման ժամկետ ունեցող ՄԺՊ-երը արդյունք են ՀՀ Կենտրոնական բանկի՝ կառավարությանը տրամադրած վարկային զծի 1.01.1998 թ. արժեթղթավորման: Այդպիսի պարտատոմսերի ծավալը 31.12.2001 թ. դրությամբ կազմել է 4.4 մլրդ դրամ՝ տարես-

30 Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտքը: 2000 թ. տարեկան հաշվետվություն, Երևան, 2001, էջ 13–14

կգրի 7 մլրդ դրամի դիմաց: Ի հաշիվ 1998 թ.–ին ՀՀ Կենտրոնական բանկին տրամադրված արժեթղթերի, ներքին պետական պարտքի կառուցվածքում որոշ չափով նվազել է ՄԺՊ–երի տեսակարար կշիռը՝ կազմելով 42%, 2000 թ.–ի 45% –ի փոխարեն: Պետական պարտատոմսերի նկատմամբ առաջնային շուկայում պահանջարկը 2001 թվականին կազմել է 106.8 մլրդ դրամ, որը 2.29 անգամ գերազանցում էր առաջարկը:

Պետական պարտատոմսերի առաջնային շուկայի հիմնական բնութագրերը 2000 թ.

Գծապատկեր 7

Բավականին հարթ է ընթացել նաև շրջանառության մեջ գտնվող պարտատոմսերի մարումների սցենարը, որը պայմանավորված է 2.5 և 3 տարի մարման ժամկետով պարտատոմսերի տեղաբաշխմամբ: Այդ ամենի արդյունքում 2001 թ. թողարկված պետական պարտատոմսերի միջին կշռված եկամտաբերությունը կազմել է 20.94%՝ ծրագրավորված 23.0% –ի դիմաց, պետական պարտատոմսերի սպասարկմանն ուղղվել է 6541.7 մլն. դրամ՝ ծրագրված 8790.0 մլն. դրամի դիմաց, իսկ պետական բյուջեի դեֆիցիտը ֆինանսավորվել է 5954.7 մլն. դրամով՝ ծրագրավորված 4.5 մլրդ դրամի դիմաց³¹: 2001 թ. դեկտեմբերի 31–ի դրությամբ ներքին պետական պարտքը կազմել է 36.43 մլրդ դրամ, որի

31 Հաշվարկները կատարված են ՀՀ պետական պարտքի 2001 և 2002 թ. տարեկան հաշվետվությունների տվյալների հիման վրա

53.43%–ը կամ 19.46 դրամը բաժին է ընկել ռեզիդենտ դիլեր բանկերին, 18.16%–ը կամ 6.6 մլրդ դրամը՝ ՀՀ կենտրոնական բանկին, 20.01%–ը կամ 7.3 մլրդ դրամը՝ ռեզիդենտ այլ ներդրողների, իսկ 8.4%–ը կամ 3.1 մլրդ դրամը՝ ոչ ռեզիդենտներին³²: Վերջինս ըստ էության արտաքին պարտքի տարր է, որի հաշվառման պարագայում արտաքին պարտքը 31.12.2001 թ. դրությամբ կկազմի ոչ թե 502.61, այլ 505.71 մլրդ դրամ:

2002 թ. թողարկված պետական պարտատոմսերի ծավալը կազմել է 41940 մլն դրամ, իսկ տեղաբաշխումը՝ 41883.8 մլն. դրամ: Դա այն դեպքում, երբ պահանջարկը կազմել է 82138.5 մլն. դրամ: 2002 թ. թողարկված պետական պարտատոմսերի թողարկման միջին կշռված եկամտաբերությունը ծրագրավորվել է 15.72%, մինչդեռ փաստացի կազմել է 12.47%, որն անենացածր ցուցանիշն է արժեթղթերի հայաստանյան շուկայի գոյության ժամանակահատվածում: 2002 թ. դեկտեմբերի 31–ի դրությամբ ՄԺՊ–երի կառուցվածքում, ըստ թողարկման ժամկետայնության, բարձր է եղել 1–2 և 2–3 տարի ժամկետայնության ՄԺՊ–երի տեսակարար կշիռները, որոնք համապատասխանաբար կազմել են 42.33 և 25.47 տոկոս, թեպետ պետական պարտատոմսերի շուկայում շարունակել է գերակշռել ՊԿՊ–ի տեսակարար կշիռը՝ 68%:

Ինչ վերաբերում է պետական պարտատոմսերում ներդրողների կառուցվածքին, ապա դրանում գերակշռել է գործակալ/դիլեր բանկերի մասնաբաժինը, իսկ փոխարենը նվազել են ռեզիդենտ այլ ներդրողների, ՀՀ Կենտրոնական բանկի ինչպես նաև ոչ ռեզիդենտների մասնաբաժինները: Վերջինիս մասնաբաժնի նվազումը, իհարկե, դրական երևույթ էր, բայց այն ցանկացած ժամանակ կարող է աճել և մեծ ծավալների դեպքում կարող էր հանգեցնել անցանկալի հետևանքների՝ կապված ներքին պարտքը «անտեսանելի ձևով» արտաքին պարտքի վերածվելու հանգամանքի հնարավորության հետ: Բանը նրանում է, որ ՀՀ ազգային արժույթով այն պետական արժեթղթերը, որոնք տեղաբաշխման արդյունքում անցնում են ոչ ռեզիդենտ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց գործող կարգի համաձայն դիտարկվում, հաշվառվում և կառավարվում են ոչ թե որպես արտաքին, այլ ներքին պետական պարտք, որը մի կողմից արհեստականորեն նվազեցնում է արտաքին պետական պարտքի իրական ծավալները և մյուս կողմից դրանց մեծ ծավալների ձեռք բերման դեպքում (որը օրենսդրորեն թույլատրվում է) դժվարացնում է ներքին պետական պարտքի կառավարումը: Ուստի, նմանատիպ երևույթներով պայմանավորված անցանկալի հետևանքներից խուսա-

32 Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտքը: 2001 թ. տարեկան հաշվետվություն. Երևան, 2002, էջ 3

փելու համար, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է պետական պարտքի մասին ընդունվելիք ՀՀ օրենքում սահմանել ոչ ռեզիդենտների կողմից պետական պարտատոմսերի ձեռք բերման նորմատիվներ ոչ ռեզիդենտ իրավաբանական անձանց և ՀՀ քաղաքացիություն չունեցող ֆիզիկական անձանց գծով առանձին – առանձին ինչպես յուրաքանչյուր, այնպես էլ դրանց ամբողջական մասերի համար: Դա հնարավորություն կտա նվազեցնելու պետության ռիսկը, իսկ պարտքի սպասարկումը կդարձնի հեշտ կառավարելի: Միաժամանակ առաջարկվում է ոչ ռեզիդենտների մասով պետական արժեթղթերի գծով ձևավորված պետական պարտքը դիտարկել և հաշվառել որպես արտաքին պետական պարտք, իսկ պետական պարտքի մասին ընդունվելիք ՀՀ օրենքում ներքին պարտքը սահմանել որպես ներքին, իսկ արտաքին պարտքը որպես արտաքին կրեդիտորների նկատմամբ ծագած պարտավորությունների ամբողջություն:

Պետական պարտատոմսերի թողարկման ու տեղաբաշխման հաստատանյան իրականությունը վկայում է, որ պետական պարտատոմսերի թողարկմամբ ու տեղաբաշխմամբ լուծվում է միայն բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորման խնդիրը, իսկ բյուջեի դեֆիցիտը չի ծառայեցվում միջազգային սիրականությունում ընդունված այնպիսի ծախսերի լրացուցիչ ֆինանսավորմանը, ինչպիսիք են պաշտպանական միջոցառումները, սոցիալական ու կապիտալ ներդրումների ոլորտները, որոնցից հատկապես վերջին երկուսի գծով ծախսերի ֆինանսավորման ընդլայնումը մուլտիպլիկատորի էֆեկտ են ապահովում և նպաստում են համախառն ներքին արդյունքի մեծացմանը: Ուստի, բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորելու ու դրա հաշվին վերոհիշյալ ծախսերի իրականացումը հասցեագրված դարձնելու և բյուջեն գործող կարգով չկազմելու ճնշումներին հակազդելու նպատակով, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է պետական պարտատոմսերը թողարկել միայն ներդրումային ծրագրերի ֆինանսավորման համար, որը նպատակահարմար է ամրագրել “Պետական պարտքի մասին” ընդունման արժանի ՀՀ օրենքում: Բայց որպեսզի այն իրականություն դառնա հարկի կլիմի թողարկել ու տեղաբաշխել միայն միջնաժամկետ պարտատոմսեր՝ հրաժարվելով ՊԿՊ–ներից: Ընդ որում, դրանց մարման ժամկետը առաջարկվում է սահմանել չորս տարի, քանի որ.

Նախ, այն հանրնկնում է այն ժամանակահատվածի հետ, երբ Ազգային ժողովի ընտրություններում հաղթած քաղաքական ուժը այդ ժամանակի տևողությամբ իր վրա է վերցնում երկրի ղեկավարման պատասխանատվությունը:

Երկրորդ, չորս տարվա տևողությունը կապիտալ ներդրումների իրականացման պարագայում մի կողմից հարթ ու անցավ է դարձնում պետական պարտատոմսերի մարումների սցենարը և մյուս կողմից առավել հեշտությամբ է լուծվում բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորման խնդիրը, քանի որ տվյալ պարագայում պետական պարտատոմս ձեռք բերողին տեսանելի են դառնում ոչ միայն ակնկալվող եկամտի չափը, այլև ֆինանսավորվող այն օբյեկտը, որը կառուցվում է պետական ներքին պարտքի ձևավորման հաշվին:

Պետական պարտատոմսերի միջոցով ներդրումային ծրագրերի ֆինանսավորման մեխանիզմները նպատակահարմար է տարածել նաև բանկային ավանդների վրա, նամանավանդ, որ վարկային ռեսուրսները (այդ թվում՝ բանկային ավանդները) ոչ լրիվությամբ են ուղղվում տնտեսության իրական հատված: Որպես դրա իրականացման մեխանիզմ առաջարկվում է բանկային ավանդների ապահովագրման նորմատիվի երաշխիք դիտարկել ոչ թե ՀՀ Կենտրոնական բանկում նորմատիվային գումարի պահուստավորումը, այլ նորմատիվի սահմաններում պետական արժեթղթերի ձեռք բերումը, որը կնպաստի նաև պետական արժեթղթերի տեղաբաշխման ակտիվացմանը:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ 1997–2000 թթ. համախառն ներքին արդյունքում պետական ներքին պարտքի սպասարկման տեսակարար կշիռը ունեցել է աճի միտում և կազմել է. 1998 թ.՝ 1.2%, 1999 թ.՝ 1.4%, իսկ 2000 թ.՝ 1.7%: Դա այն դեպքում, երբ ընդհանուր պետական պարտքի սպասարկման մեջ ներքին պետական պարտքի սպասարկման տեսակարար կշիռը այդ տարիներին ունեցել է նվազման միտում: Բնականաբար, այդ տարիներին համախառն ներքին արդյունքում առավել մեծ չափերով է աճել արտաքին պարտքի սպասարկման տեսակարար կշիռը: Դրա հետ մեկտեղ, 1997–2000 թթ. ներքին պետական պարտքի սպասարկման տոկոսային աճի փոփոխությունները նախորդ տարվա նկատմամբ ավելի քան 5–7 անգամ գերազանցել են համախառն ներքին արդյունքի տոկոսային աճի փոփոխություններին (բացառությամբ 1998 թվականի): 1999 թվականին 1998 թվականի նկատմամբ տոկոսային աճը կազմել է. ներքին պարտքի սպասարկման գծով՝ 23.5%, համախառն ներքին արդյունքի գծով՝ 3.3%, իսկ 2000 թվականին 1999 թվականի նկատմամբ ներքին պարտքի սպասարկման և համախառն ներքին արդյունքի տոկոսային աճերը կազմել են համապատասխանաբար 22.5 և 4.4 տոկոս (տես աղյուսակ 12).

ՀՀ ներքին պարտքի սպասարկման և համախառն ներքին արդյունքի տոկոսային փոփոխությունները նախորդ տարվա նկատմամբ 1997–2001 թթ³³

Ցուցանիշները	1998	1999	2000	2001
1.Ներքին պարտքի սպասարկման տեսակարար կշիռը համախառն ներքին արդյունքում, %	1.2	1.4	1.7	1.1
2.Ներքին պարտքի սպասարկման տոկոսային փոփոխությունը	- 2.4	23.5	22.5	- 20.8
3.Համախառն ներքին արդյունքի տոկոսային փոփոխությունը	18.8	3.3	4.4	14.0
4.Ներքին պարտքի սպասարկման տեսակարար կշիռը ընդհանուր պարտքի սպասարկման մեջ, %	51.7	53.3	49.2	46.4

Կատարված հաշվարկները վկայում են, որ 1997–2000 թթ. պետական պարտքի սպասարկման սցենարով պետական պարտքի ձևավորման քաղաքականությունը արդարացված չէ ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին պարտքի մասով, քանի որ համախառն ներքին արդյունքում դրանցից յուրաքանչյուրի տեսակարար կշիռը ունեցել է աճի միտում: Դա նշանակում է, որ այդ տարիներին մեծացել է համախառն ներքին արդյունքի ու հարկային եկամուտների տոկոսային աճին հակազդումը, այսինքն՝ այդ ցուցանիշների աճը (իր բոլոր դրական ազդեցություններով) կարող էր ավելին լինել, քան եղել է: Ելնելով դրանից առաջարկվում է պետական պարտքի ձևավորման քաղաքականությունը կառուցել համախառն ներքին արդյունքում պարտքի սպասարկման տեսակարար կշռի տարեցտարի նվազման սկզբունքի վրա՝ այն ամրագրել օրենսդրական մակարդակով:

Հաշվարկները ցույց են տալիս նաև, որ պետական պարտքի սպասարկումը ունի ոչ ցանկալի կառուցվածք, որում տարեցտարի նվազում է ներքին պարտքի սպասարկման բաժինը: Այն կազմել է. 1998 թ.՝ 51.7%, 1999 թ.՝ 53.3%, 2000 թ.՝ 49.2%, 2001 թ.՝ 46.4% և 2002 թ.՝ 39.9%, իսկ 2003 թ.՝ զրո տոկոս: Դա նշանակում է, որ 1997–2003 թթ. յուրաքանչյուր տարում նշանակալի գումարներ են հանվել տնտեսական շրջանառությունից և արտահանվել հանրապետությունից՝ տնտեսական ակտի-

33 Հաշվարկները կատարվել են ՀՀ պաշտոնական տեղեկագրերի (N5, 32, 32(65), 5(103), 34(132), 3(178), 3(238)) և Հայաստանի վիճակագրական տարեգրքի (Երևան, 2002, էջ 15) տվյալների հիման վրա

վության վրա ունեցած իր բոլոր բացասական ազդեցություններով հանդերձ: Ուստի առաջարկվում է պետական պարտքի կառավարման հիմնական նպատակ հայտարարել պետական պարտքի ձևավորման ու սպասարկման կառուցվածքի փոփոխությունը իօգուտ ներքին պարտքի և այն դիտարկել որպես մակրոտնտեսական կարևորագույն ցուցանիշներից մեկը, քանի որ արտաքին պարտքի ու նրա սպասարկման նշանակալի չափերը կարող են անկանխատեսելի հետևանքներ ունենալ ու վտանգել հանրապետության ինքնիշխանությունը: Այլ կերպ ասած, եթե ներքին պարտքի դեպքում «պետությունը պարտատեր է իր ժողովրդի առջև», ապա արտաքին պարտքի դեպքում պետությունը պարտատեր է ուրիշի առջև՝ իր բոլոր բացասական ազդեցություններով:

2.2.2. ՀՀ արտաքին պետական պարտքի ձևավորման աղբյուրները, կառուցվածքի դինամիկան և արդյունավետ կառավարման ուղիները

Հայտնի է, որ ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Ռուսաստանը իր վրա վերցրեց ԽՍՀՄ-ի արտաքին ակտիվները և պարտքերը, որի արդյունքում անկախ Հայաստանի Հանրապետությունը արտաքին պարտք չունեցավ, այսինքն՝ այն զրոյական էր: Սակայն ֆինանսական ներքին հնարավորությունների սահմանափակվածությունը և պետական բյուջեի դեֆիցիտի անխուսափելիությունը ՀՀ իշխանություններին «պարտադրեցին» արտաքին պարտքի տեսքով միջոցներ ներգրավելու ինչպես բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորման, այնպես էլ տնտեսության տարբեր ոլորտներում (էներգետիկա, գյուղատնտեսություն, ճանապարհային տնտեսություն, առողջապահություն, կրթություն, դատաիրավական համակարգ և այլն) ներդրումներ կատարելու համար:

Հայաստանի Հանրապետության արտաքին առաջին վարկատուները հանդիսացան Եվրամիությունը և Ռուսաստանի Դաշնությունը, իսկ հետագայում նաև Վերակառուցման և զարգացման Եվրոպական բանկը, Զարգացման միջազգային ընկերակցությունը, Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամը, ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի, Թուրքմենստանի, Գերմանիայի, Ճապոնիայի կառավարությունները, «Ջոն և Կարեն Հանթսման» հիմնադրամը և այլն: Վերոհիշյալ վարկատուները գումարները Հայաստանի Հանրապետությանը տրամադրել են հետևյալ նպատակային ուղղությունների համար.

1) ՀՀ բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորում՝ 162.46 մլն ամերիկյան դոլար (1996–1997 թթ՝ 52.5, 1998–2000 թթ՝ 60.06, 2001–2002 թթ՝ 49.9) Զարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից, որոնց հատկացման տոկոսավճարները սահմանվել են. սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույքը՝ 0%:

2) Կառավարման համակարգի և կառուցվածքային բարեփոխումների (երկրի կառուցվածքային կարողությունների տնտեսական բարեփոխումների ծրագրավորման և իրականացման, բարեփոխումների ընթացքի արագացման ու տնտեսության վերակառուցման աջակցման) համար 68.03 մլն ամերիկյան դոլար՝ այդ թվում. 12.0 մլն ամերիկյան դոլար (1993–1996 թթ՝ 12.0) վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկի կողմից, որի հատկացման տոկոսավճարները սահմանվել են. սպասարկման վճար՝ 0%, կատարման վճար՝ 0.75%, տոկոսադրույք՝ LIBOR+0.5%, ինչպես նաև 56.03 մլն. ամերիկյան դոլար (1997–1999 թթ) Ջարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%):

3) Ոռոգման համակարգի վերականգնման համար՝ 45.22 մլն ամերիկյան դոլար (1994–1999 թթ՝ 38.2; 1995–2000 թթ՝ 7.02), որից 38.2 մլն. ամերիկյան դոլարը հատկացրել է Ջարգացման միջազգային ընկերակցությունը (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%), իսկ 7.02 մլն. ամերիկյան դոլարը՝ Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամը (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0%, տոկոսադրույք՝ 0%):

4) Մայրուղիների վերականգնման (ճանապարհային ցանցի պահպանման և ճանապարհների սպասարկման) համար՝ 27.6 մլն. ամերիկյան դոլար (1995–2000 թթ) Ջարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%):

5) Կառուցվածքային բարեփոխումների տեխնիկական օժանդակության (սեփականաշնորհման, քաղաքացիական ծառայությունների բարեփոխումների, էներգետիկայի, առողջապահության, կրթության, ֆինանսների ու դատախարակական և այլ ոլորտներում) համար՝ 8.1 մլն ամերիկյան դոլար (1996–2000 թթ՝ 3.4, 1997–2002 թթ՝ 4.7) Ջարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսավճար՝ 0%):

6) Սոցիալական ներդրումների (կազմակերպչական օժանդակություն Սոցիալական ներդրումների հիմնադրամին, աջակցություն կենսապայմանների վերահսկմանը, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին օժանդակություն, սոցիալական ու տնտեսական ենթակառուցվածքների վերականգնում և այլն) համար 29.87 մլն. ամերիկյան դոլար (1995–2000 թթ.՝ 10.5, 2000–2005 թթ՝ 19.37) Ջարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%):

7) էներգոհամակարգի պահպանման համար՝ 136.37 մլն. ամերիկյան դոլար, ինչպես նաև 5399.0 մլրդ. ճապոնական իրեն և 42.5 մլն. գերմանական մարկ:

ա) Երեքական ջերմա և հիդրոկայանների վատթարացման կանխման համար 12.2 մլն. ամերիկյան դոլար (1994–1999 թթ) Ջարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%):

բ) Զրազդանի ՊԵԿ-ի 5-րդ բլոկի ծրագրին՝ 57.4 մլն. ամերիկյան դոլար (1994–1998 թթ) վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկի կողմից (սպասարկման վճար՝ 0%, կատարման վճար՝ 0%, տոկոսադրույք՝ LIBOR+1%):

գ) ԱԷԿ-ի վառելիքի պահպանման համակարգի համար 57.27 մլն. ամերիկյան դոլար և 24.5 մլն ֆրանսիական ֆրանկ, այդ թվում. ՌԴ կառավարությունից 53.07 մլն. ամերիկյան դոլար (1996 թ՝ 17.2; 1997 թ.՝ 15.3; 1998 թ.՝ 20.57), որոնց գծով (սպասարկման ու կատարման վճարները 0–ական տոկոս, իսկ տոկոսադրույքները համապատասխանաբար 4.0, LIBOR+1% և LIBOR+1%), ինչպես նաև ֆրանսիայի կառավարությունից ֆրանսիական ֆրանկ (1995 թ) կամ 4.2 մլն. ամերիկյան դոլար, որի տոկոսավճարները սահմանվել են. սպասարկման և կատարման վճարների գծով՝ 0–ական տոկոս, իսկ տոկոսադրույքը՝ 0.75%:

դ) Քանաբեռի ԴԷԿ-ի (երկու ագրեգատների վերակառուցում և տնտեսապես նպաստավոր արտադրության ապահովում) համար 25.0 մլն. գերմանական մարկ (1997–2003 թթ.) Գերմանիայի կառավարությունից (սպասարկման վճար՝ 0%, կատարման վճար՝ 1.4%, տոկոսադրույք՝ 0.75%):

ե) Էլեկտրահաղորդման և բաշխիչ համակարգի (տեխնիկական կորուստների նվազեցման, համակարգի օգտակարության բարձրացման համար և այլն) համար 53.523 մլն. ամերիկյան դոլար, 5399.0 մլրդ. ճապոնական իրեն և 27.5 մլն. գերմանական մարկ: Ընդ որում, Ջարգացման միջազգային ընկերակցությունը հատկացրել է 19.5 մլն. ամերիկյան դոլար (1999–2002 թթ.), որի համար սահմանվել են սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%, ճապոնիայի կառավարությունը հատկացրել է 5399.0 մլրդ ճապոնական իրեն, այդ թվում՝ 4521 մլրդ. ճապոնական իրենի հատկացման պայմաններն են եղել. սպասարկման և կատարման վճարները՝ զրոյական տոկոս, տոկոսադրույքը՝ 1.8%, իսկ 878 մլն. ճապոնական իենինը՝ սպասարկման և կատարման վճարները՝ զրոյական տոկոս, տոկոսադրույքը՝ 0.75%, գերմանիայի կառավարությունը հատկացրել է (1998–2002 թթ.) 27.5 մլն. գերմանական վարկ (սպասարկման վճար՝ 0%, կատարման վճար՝ 1.4%, տոկոսադրույք՝ 0.75%):

զ) 1994–1995 թթ. թուրքմենական գազի առաքման արդյունքում ձևավորված պարտքի վերաձևակերպման համար Թուրքմենստանի կառավարությունը հատկացրել է 34.023 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման և կատարման վճարները զրոյական տոկոս, տոկոսադրույքը՝ LIBOR+0.3%):

8) Հացահատիկի առաքում ԱՄՆ–ի կառավարության կողմից գումարով 45.0 մլն ամերիկյան դոլար (1995 թ.՝ 15.0, 1996 թ.՝ 15.0, 1997 թ.՝ 15.0), որոնք ձևակերպվել է որպես վարկ, իսկ տոկոսավճարները համապատասխանաբար սահմանվել են. տոկոսադրույքները՝ 1.75–2.25%, 1.5–2.5% և 1.5–2.5% (սպասարկման և կուտակման վճարները՝ 0%):

9) Ձեռնարկությունների զարգացման (առևտրային բանկերի և ֆինանսական այլ հաստատությունների հզորացման, տնտեսական և սոցիալական զարգացման նպատակների համար և այլն) համար 15.1 մլն. ամերիկյան դոլարի (1999–2002 թթ.) հատկացումը Ջարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից: Այդ վարկի ձևակերպման պայմաններն են հանդիսացել. սպասարկման վճար՝ 0.75, կատարման վճար՝ 0.5% և տոկոսադրույք՝ 0%:

10) Առողջապահության ֆինանսավորման և առողջապահության առաջնային պահպանման ու զարգացման նպատակով Ջարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից հատկացվել է (1997–2002 թթ.) 9.4 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%,տոկոսադրույք՝ 0%):

11) Կրթության համակարգի (դասագրքերի ու դասավանդման նյութերի մատակարարում, արդյունավետ կառավարում) համար Ջարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից հատկացվել է (1998–2002 թթ.) 14.4 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5% և տոկոսադրույք՝ 0%):

12) Հյուս–Արևմտյան շրջանների գյուղատնտեսական ծառայությունների (ջուր օգտագործողների միությունների ստեղծում, սերմնաբուծության զարգացում և այլն) և գյուղատնտեսական բարեփոխումների աջակցության (մասնավոր գյուղատնտեսական և ագրարային տնտեսությունների զարգացման, գյուղատնտեսության ոլորտում կրթական մեխանիզմների ներդրում և այլն) ծրագրերի իրականացման համար հատկացվել է 26.3 մլն. ամերիկյան դոլար: Ընդ որում առաջին ծրագրի իրականացման գումարը հատկացվել է (1997–2002 թթ.) Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամի կողմից՝ 12.4 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման վճարը՝ 0.75%,կատարման վճարը և տոկոսադրույքը՝ 0%), իսկ երկրորդ ծրագրի իրականացման նպատակով Ջարգացման Միջազգային ընկերակցության կողմից հատ-

կացվել է (1998–2002 թթ.) 13.9 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման վճար՝ 0.75%,կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%):

13) Համայնքային զարգացման ծրագրի (պետական բնակչինարարության քաղաքականության զարգացում, երևանի ջրամատակարարման համակարգի բարելավում) իրականացման նպատակով Ջարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից (1998–2003 թթ.) նախատեսվել է հատկացնել 29.0 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%):

14) Անշարժ գույքի գրանցման ծրագրի (տեղեկատվական և գրանցման ստորաբաժանումների ցանցի ստեղծում, կադաստրային քարտեզագրման օժանդակություն և այլն) իրականացման համար Ջարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից (1998–2002 թթ.) 7.8 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%):

15) Երկրաշարժից տուժածներին օգնություն ցուցաբերելու, բնակարանի կարիք ունեցող ընտանիքներին (400 բնակարանի և մեկ դպրոցի կառուցում) օժանդակելու նպատակով «Ջոն և Կարեն Հանթսման» հիմնադրամի կողմից (առանց տոկոսավճարների) 10.0 մլն. ամերիկյան դոլարի հատկացում:

16) Պատվարների անվտանգության ծրագրի իրականացման համար Ջարգացման միջազգային ընկերակցությունը նախատեսում է հատկացնել (1999–2005 թթ.) 25.0 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5% և տոկոսադրույք՝ 0%):

17) Դատախոսական բարեփոխումների ծրագրի իրականացման նպատակով Ջարգացման միջազգային ընկերակցությունը նախատեսում է հատկացնել (2000–2004 թթ.) 11.0 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%):

18) Տրանսպորտային ծրագրի (տրանսպորտի հուսալիության ապահովում և տրանսպորտային ծախսերի կրճատում) իրականացման նպատակով Ջարգացման միջազգային ընկերակցությունը նախատեսում է (2000–2004 թթ.) հատկացնել 39.0 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%,տոկոսադրույք՝ 0%):

19) ՌԴ կողմից ՀՀ–ը հատկացված պետական վարկերի հետաձգում ՌԴ կառավարության և ՀՀ կառավարության միջև կնքված համաձայնագրերին (15.05.1993 թ՝ 23.1, 25.06.1993 թ՝ 10.72; 15.05.1993 թ և 7.09.1993 թ՝ 21.66; 4.07.1994 թ.՝ 18.22) համապատասխան ընդհանուր գումարով 73.7 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման և կատարման վճարները՝ 0–ական տոկոս, տոկոսադրույքը՝ 5.0%):

20) Վերականգնողական վարկի տրամադրում (1995–1996 թթ.) Ձարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից գումարով 53.9 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%):

21) Եվրամիության 58 մլն. էքյու պարտավորությունների վերածնակերպման փաթեթի շրջանակներում Եվրահամայնքը 1998 թ. հատկացրել է 24.7 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման և կատարման վճարները զրոյական, իսկ տոկոսադրույքը՝ LIBOR–0.0625%):

22) Ձվարթնոց կարգո տերմինալի ծրագրի (քաղաքացիական բեռների մշակման արդյունավետության և ուղեկցող ծառայությունների աշխատանքի բարելավում) իրականացման համար Վերակառուցման և զարգացման Եվրոպական բանկը հատկացրել է 22.8 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման վճար 0%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ LIBOR+1%):

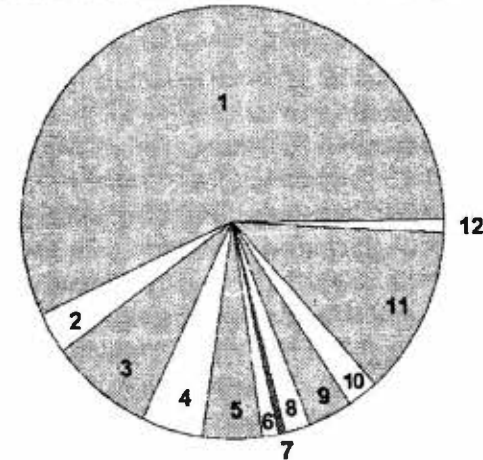
23) 1994–95 թթ. թուրքմենական գազի առաքման արդյունքում ձևավորված պարտքի վերածնակերպման նպատակով Թուրքմենստանի կառավարությունը հատկացրել է (1996 թ.) 34.023 մլն. ամերիկյան դոլար (սպասարկման և կատարման տոկոսավճարները զրոյական տոկոս, իսկ տոկոսադրույքը՝ LIBOR+1%):

Հայաստանի Հանրապետությանը հատկացված վերոհիշյալ վարկառուների կազմի ու կառուցվածքի, հատկացված վարկերի նպատակային ուղղությունների, տոկոսավճարների, ինչպես նաև հիմնական գումարների մարման ժամկետների ուսումնասիրություններից պարզ է դառնում, որ.

Առաջին, վերոհիշյալ արտաքին պարտքերը ձևավորված (կամ ձևավորվում) են վավերացված միջազգային պայմանագրերի հիման վրա, որոնք գերակայող են մյուս բոլոր օրենսդրական ակտերի նկատմամբ: Հետևաբար, այդ վարկերի և դրանց տոկոսավճարների մարումը ենթակա են պարտադիր կատարման, քանի որ պետական պարտքի մասով Հայաստանի Հանրապետությունը իր պարտավորությունների համար պատասխանատու է սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող գույքով:

Երկրորդ, ՀՀ արտաքին պետական պարտքը ձևավորվել է թվով 12 վարկատուների գծով, որոնց ընդգրկման աշխարհագրությունը փոքր է: Դրանց շարքում շարունակում է գլխավոր վարկատու մնալ Ձարգացման միջազգային ընկերակցությունը, որին հաջորդում են ՌԴ կառավարությունը, Վերակառուցման և զարգացման Եվրոպական բանկը և այլն (տես գծապատկեր 8)

ՀՀ արտաքին պետական պարտքի կառուցվածքը ըստ վարկատուների 1.07.2001 թ. դրությամբ

Գծապատկեր 8

Թվերով գծապատկերում նշված են՝

1. 56.8 Ձարգացման միջազգային ընկերակցություն; 2. 3.1 Գերմանիայի կառավարություն; 3. 7.9 Վերակառուցման և զարգացման Եվրոպական բանկ; 4. 4.7 Ծաղկոնիայի կառավարություն; 5. 4.5 ԱՄՆ կառավարություն; 6. 1.2 Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկ; 7. 0.5 Ֆրանսիայի կառավարություն; 8. 1.9 Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամ; 9. 3.4 Թուրքմենստանի կառավարություն; 10. 2.4 Եվրահամայնք; 11. 12.6 ՌԴ կառավարություն; 12. 1.0 «Հոն և Կարեն Հանքսման» հիմնադրամ:

Երրորդ, Ձարգացման միջազգային ընկերակցության վարկի տոկոսավճարները միշտ եղել ու մնում են անփոփոխ (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%), իսկ սպասարկման ու կատարման տոկոսավճարները ընկերակցության կողմից, որպես կանոն, չեն գանձվում, այսինքն՝ ՀՀ վարկային պորտֆելում այս ընկերակցության կողմից տրված վարկերը ամենաարտոնյալներն են: Հարկ է նշել նաև, որ մնացած վարկատուները ևս վարկերը հատկացրել են համեմատաբար ցածր տոկոսավճարներով. Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամը միայն 0.75% սպասարկման վճարով, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի կառավարությունները՝ համապատասխանաբար միայն 1.5–2.5 և 0.75 տարեկան տոկոսադրույքով, Ծաղկոնիայի կառավարությունը միայն 0.75 կամ 1.8 տարեկան տոկոսադրույքով:

րույքներով, Եվրահամայնքը և Թուրքմենստանի կառավարությունը համապատասխանաբար միայն LIBOR-0.0625 և LIBOR+0.3 տարեկան տոկոսադրույքով: Կան նաև վարկատուներ, որոնք սահմանել են ինչպես կատարման վճարներ, այնպես էլ տոկոսադրույքներ, որոնց մեծություները Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկի, Վերակառուցման և զարգացման Եվրոպական բանկի և Գերմանիայի կառավարության գծով համապատասխանաբար կազմել են 0.75, CQB+0.5 և 0.5, LIBOR+1 ու 1.4, 0.75 տոկոս: Ինչ վերաբերում է ՌԴ կառավարությանը, ապա նրա կողմից հատկացված վարկերի տոկոսավճարները, որոնք սահմանվել են միայն տոկոսադրույքի ձևով, եղել են համեմատաբար բարձր՝ 4.5 և LIBOR+1 տոկոսներ: Առանց տոկոսավճարների վարկ հատկացրել է միայն «Ջոն և Կարեն Չանթանյան» հիմնադրամը:

Չորրորդ, հանրապետության կողմից վերցված վարկերի ծախսման նպատակային ուղղություններում մեծ տեսակարար կշիռ են կազմում էներգահամակարգի պահպանումը՝ 22.4%, ԳԳ բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորումը՝ 16.1%, ՌԴ կողմից հատկացված վարկերի մարման հետաձգումը՝ 7.3%, կառավարման համակարգի և կառուցվածքային բարեփոխումները՝ 6.7% և այլն (տես աղյուսակ 13)

Աղյուսակ 13

ԳՂ արտաքին պետական պարտքի ծախսման նպատակային ուղղությունների կազմը և կառուցվածքը 1.07.2001 թ. դրությամբ³⁴

ԾԱԽՍՄԱՆ ԵՊԱՏԱԿԸ	ԳՈՒՄԱՐԸ (մլն. ԱՄՆ դոլար)	ՏԵՍԱԿՄՐԱՐ ԿԵՒՐԸ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԻՄԵՁ, %
1. ԳՂ պետական բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորում	162.46	16.1
2. Կառավարման համակարգ և կառուցվածքային բարեփոխումներ	68.03	6.7
3. Ռոտոզման համակարգի վերականգնում	45.22	4.5
4. Մայրուղիների վերականգնում	27.6	2.7
5. Կառուցվածքային բարեփոխումների տեխնիկական օժանդակություն	8.1	0.8
6. Սոցիալական ներդրումներ	29.87	3.0
7. Էներգահամակարգի պահպանում	225.67	22.4
8. Հացահատիկի առաքում	45.0	4.5
9. Չեռնարկությունների զարգացում	15.1	1.5
10. Առողջապահության պահպանում և զարգացում	9.4	0.9
11. Կրթության համակարգի պահպանում	14.4	1.4

34 Հաշվարկները կատարված են «Հայաստանի Հանրապետության արտաքին պետական պարտքը», «Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա հանդես»-ի (Հատուկ թողարկում) 1.07.2001 թ. դրությամբ առկա տվյալների հիման վրա

12. Գյուղատնտեսության բարեփոխումների աջակցում և ծառայությունների ստեղծում	26.3	2.6
13. Համայնքային զարգացման ծրագիր	29.0	2.9
14. Անշարժ գույքի գրանցման ծրագիր	7.8	0.8
15. Երկրաչափից տուժածների օգնության ցուցաբերում	10.0	1.0
16. Պատվարների անվտանգության ծրագիր	25.0	2.5
17. Պատահական բարեփոխումներ	11.0	1.1
18. Տրանսպորտային ծրագիր	39.0	3.9
19. ՌԴ կողմից ԳԳ հատկացված պետական վարկերի մարման հետաձգում	73.7	7.3
20. Վերականգնողական վարկ	53.9	5.3
21. Եվրամիության պարտավորությունների վերածնակերպում	24.7	2.4
22. Զվարթնոց կարգո տերմինալի ծրագիր	22.8	2.3
23. 1994-95 թթ. թուրքմենական զազի առաքման արդյունքում ձևավորված պարտքի վերածնակերպում	34.023	3.4
ԸՆԴԱՄԱՆԸ	1008.073	100

Հինգերորդ, 2005-2030 թթ. Հայաստանի Հանրապետության համար ինելու է վարկերի մարման ծանր ժամանակաշրջան (տես աղյուսակ 14)

Աղյուսակ 14

ԳՂ արտաքին պետական պարտքը ըստ վարկատուների և հիմնական գումարների մարման ժամկետների 1.07.2001 թ. դրությամբ³⁵

Վարկատուները և նրանց կողմից հատկացված գումարների տարեթվերը	Պայմանագրի գումարը (մլն ԱՄՆ դոլար)	Հատկացված գումարների տոկոսավճարները			Հիմնական գումարի մարման ժամկետները
		Սպասարկման վճար	Կատարման վճար	Տոկոսադրույք	
1	2	3	4	5	6
1. Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկ, ընդամենը 1993	12.0	0	0.75	QQB+0.5	15.09.98-15.04.2013
2. Վերակառուցման և զարգացման Եվրոպական բանկ՝ ընդամենը 1993	80.2	0	0.5	LIBOR+1	20.04.1997-20.09.2007
1994	57.4	0	0.5	LIBOR+1	12.03.1998-12.03.2007
3. Զարգացման միջազգային ընկերակցություն՝ ընդամենը 1994	572.46	0.75	0.5	0	1.03.2005-1.09.2029
1994	38.2	0.75	0.5	0	15.01.2005-15.07.2029
1995	12.2	0.75	0.5	0	15.08.2005-15.02.2030
1995, 1997	53.9	0.75	0.5	0	1.03.2006-1.09.2030
1995	27.6	0.75	0.5	0	1.03.2006-1.09.2030
1995	10.5	0.75	0.5	0	1.03.2006-1.09.2030
1996	3.4	0.75	0.5	0	15.03.2006-15.09.2030

35 Հայաստանի Հանրապետության արտաքին պետական պարտքը: «Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա» հանդես, Հատուկ թողարկում, Երևան, 2001 թ.: Գերմանական մարկով և ճապոնական իենով հատկացված վարկերը համապատասխան փոխարժեքներով վերածված են ամերիկյան դոլարի

1996	52.5	0.75	0.5	0	15.03.2006–15.09.2030
1997	15.1	0.75	0.5	0	15.01.2007–15.07.2031
1997	4.7	0.75	0.5	0	1.01.2008–1.07.2032
1997	9.4	0.75	0.5	0	1.01.2008–1.07.2032
1997	56.03	0.75	0.5	0	1.01.2008–1.07.2032
1998	14.4	0.75	0.5	0	15.12.2007–15.06.2032
1998	29.0	0.75	0.5	0	15.06.2008–15.12.2032
1998	13.9	0.75	0.75	0	15.06.2008–15.12.2032
1998	7.8	0.75	0.5	0	1.02.2009–1.08.2033
1998	60.06	0.75	0.5	0	1.03.2009–1.09.2033
1999	19.5	0.75	0.5	0	15.06.2009–15.12.2033
1999	25.0	0.75	0.5	0	1.12.2009–1.06.2034
2000	19.37	0.75	0.5	0	1.06.2010–1.12.2034
2000	39.0	0.75	0.5	0	1.12.2010–1.06.2035
2000	11.0	0.75	0.5	0	1.12.2010–1.06.2040
2001	49.9	0.75	0.5	0	15.06.2011–15.12.2040
4. Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամ	19.42				
1995	7.02	0.75	0	0	1.10.2005–1.04.2035
1997	12.4	0.75	0	0	15.06.2008–15.12.2037
5. ԱՄՆ կառավարություն	45.0				
1995	15.0	0	0	1.75–2.25	15.02.2003–15.02.2028
1996	15.0	0	0	1.5–2.5	21.08.2002–21.08.2027
1997	15.0	0	0	1.5–2.5	20.03.2003–20.03.2029
6. Ֆրանսիայի կառավարություն	4.2				
1995	4.2	0	0	0.75	31.03.2007–31.12.2036
7. Թուրքմենստանի կառավարություն	34.023				
1996	34.023	0	0	LIBOR+0.3	5.10.1996–5.01.2002
8. ՌԴ կառավարություն	126.77				
1996	17.2	0	0	4	1.03.1998–1.12.2002
1997	73.7	0	0	5	20.03.2000–20.12.2007
1997	15.3	0	0	LIBOR+1	1.01.2005–1.12.2010
1998	20.57	0	0	LIBOR+1	1.03.2003–1.12.2008
9. Գերմանիայի կառավարություն	31.6*				
1997	16.1	0	1.4	0.75	30.12.2009–30.12.2037
1998	27.5 DM	15.50	1.4	0.75	30.06.2009–30.12.2038
10. Եվրահամայնք	24.7				
1998	24.7	0	0	LIBOR–0.0625	30.12.2009–30.12.2013
11. Ճապոնական կառավարություն	47.7*				
1999	40.0	0	0	1.8	20.02.2009–20.02.2029
	7.7	0	0	0.75	20.02.2009–20.02.2039
12. «Ջոն և Կարեն Չանթսման» հիմնադրամ	10.0				
1999	10.0	0	0	0	1.01.2006–1.01.2016
Ամբողջը	1008.073	X	X	X	X

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ հիմնական գումարի մարումը ըստ տարիների հավասարաչափ իրականացնելու դեպքում հանրապետության արտաքին պարտքերի հիմնական գումարի մարման համար 2005–2030 թթ. կպահանջվի մոտ 725.0 մլն ամերիկյան դոլար, իսկ միջին կշռված տարեկան գումարը կկազմի մոտ 36.2 մլն. ամերիկյան դոլար: Մարման ենթակա 725.0 մլն ամերիկյան դոլարի հիմնական մասը բաժին է ընկնում Զարգացման միջազգային ընկերակցությանը՝ 71.3%, իսկ մնացած վարկատուների մասնաբաժինը կազմում է. ճապոնիայի կառավարությանը՝ 6.4%, ԱՄՆ-ի կառավարությանը՝ 5.8%, ՌԴ կառավարությանը՝ 12.6%, Եվրահամայնքին՝ 3.4%, Վերակառուցման և զար-

գացման Եվրոպական բանկինը՝ 2.2%, Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկինը՝ 0.3%, Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամինը՝ 2.1%, Ֆրանսիայի կառավարությանը՝ 0.4% «Ջոն և Կարեն Չանթսման» հիմնադրամինը՝ 1.4%: 2005–2030 թթ. մարման ենթակա գումարները, բնականաբար, կաճեն կապված ինչպես տոկոսավճարների, այնպես էլ հիմնական գումարի մասով, եթե, իհարկե, վերածնակերպումների ընդունված պրակտիկայով դրանք չփոխանցվեն հաջորդ սերունդներին՝ նրանց «պարզելով» տոկոսավճարների լրացուցիչ «բեռ»:

Ամիրաժեշտ է նշել, որ 1.07.2001 թ. դրությամբ հիմնական գումարի մարումները կազմել են ավելի քան 45.0 մլն. ամերիկյան դոլար, իսկ տոկոսավճարները՝ 61.0 մլն ԱՄՆ դոլար³⁶:

Վեցերորդ, ՀՀ վարկային պորտֆելի ոչ քիչ մասը ուղղվել (և ուղղվում) է նաև պետության վերնաշենքային կառույցների կայացմանը, այսինքն՝ վարկային ռեսուրսների ծախսման նպատակային գլխավոր կողմնորոշվածությունը տնտեսության ոչ իրական հատվածն է: Ավելին, անհասկանալի է մնում այն, որ տնտեսապես ոչ հզոր պետությունը զգալի փոխառու միջոցներ է ծախսում (չատ հաճախ օգտագործելով վարկատու կազմակերպությունների մարդկային ռեսուրսները) երկրի կառուցվածքային կարողությունների ու տնտեսական բարեփոխումների (սեփականաշնորհման, ֆինանսական շուկայի ձևավորման, միջազգային հաշվապահական ստանդարտների կիրառման, օսցիալական, առողջապահության, կրթության և այլ ոլորտներում, որոնցում արտասահմանյան փորձագետների թանկ արժեցող աջակցությունները շատ հաճախ խորհրդատվական ու ուսուցողական բնույթ են կրում), ինչպես նաև դրանց տեխնիկական աջակցության համար, որոնց գծով ծախսված (և ծախսվող) փոխառու միջոցները համապատասխանաբար կազմում են 68.03 և 8.1 մլն. ամերիկյան դոլար: Շատ հաճախ էլ պետության փոխառու միջոցների հաշվին բարեփոխված ու տեխնիկական օժանդակություն ստացած ոլորտների շատ օբյեկտներ անհամեմատ ցածր գներով սեփականաշնորհվում կամ ապապետականացվում են՝ ապագա սերունդների «ուսերին թողնելով» փոխառու միջոցների վերադարձման ծանր բեռը: Այդպիսի ոլորտներից է առողջապահությունը, որի զարգացման և առողջության պահպանման որակի բարելավման համար նախատեսված փոխառու միջոցների ծավալը կազմում է 9.4 մլն.

36 Հաշվարկման աղբյուր է հանդիսացել «Հայաստանի Հանրապետության արտաքին պետական պարտքը»: «Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա» հանդեսի հատուկ թողարկումը: Երևան, 2001 թ.

ամերիկյան դոլար (փաստացի կազմում է 4.4 մլն. ամերիկյան դոլար), իսկ առողջապահական խոշոր օբյեկտների մի մասը արդեն սեփականաշնորհվել են կամ գտնվում են սեփականաշնորհման գործընթացում:

Յոթերորդ, ՀՀ փոխառու միջոցների ծախսման նպատակային ուղղությունների մեջ մեծ տեսակարար կշիռ ունի էներգոհամակարգը, քանի որ այն պետության կարևորագույն ռազմավարական համակարգերից մեկն է, որտեղ 1.07.2001 թ. դրությամբ ներդրված փոխառու միջոցներից արժանահիշատակ են.

ա) Հրազդանի ՊՇԷԿ-ի 5-րդ բլոկի գծով 57.4 մլն ամերիկյան դոլարը, որի դիմաց հանրապետությանը վարկատու հանդիսացող Վերակառուցման և զարգացման Եվրոպական բանկին վճարել է 20.0 մլն. ամերիկյան դոլար հիմնական գումարի և 17.63 մլն. ամերիկյան դոլար տոկոսավճարի տեսքով կամ ընդամենը 37.63 մլն. ամերիկյան դոլար, այսինքն՝ մնացել է վճարման ենթակա 37.4 մլն. ամերիկյան դոլար հիմնական գումարի տեսքով, ինչպես նաև տոկոսավճար: Այլ կերպ ասած, Հրազդանի ՊՇԷԿ-ի 5-րդ բլոկի ծրագիրը պետության վրա նստել է առնվազն 75.0 մլն. ամերիկյան դոլար (առանց վճարվելիք տոկոսավճարների), որի ծախսը ետգնման ենթակա էր էլեկտրաէներգիայի արտադրման և արտադրված էլեկտրաէներգիան հարևան պետություններին վաճառելու պարագայում: Բացի դրանից Հրազդանի ՊՇԷԿ-ի (2-րդ և 3-րդ բլոկներ) օգտակարությունը բարձրացնելու նպատակով միջոցներ ծախսվել են նաև Ջարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից ՀՀ-ը հատկացված (1994-98 թթ.) 12.1 մլն. ամերիկյան դոլար գումարից, որի հիմնական գումարից մարում չի եղել: Հետևաբար, Ռուսաստանի Դաշնությանը Հրազդանի ՊՇԷԿ-ի օտարումը՝ «գույք պարտքի դիմաց» գործարքի ձևով, տնտեսապես ոչ նպատակահարմար էր:

բ) «Հայաստանի էլեկտրական ցանցեր» ՓԲԸ և նրա կառույցների վրա, բացի էներգահամակարգի պահպանման ընդհանուր ծրագրի շրջանակներում կատարված միջոցների ծախսումներից, կատարվել են նաև նպատակային ծախսեր փոխառու միջոցների հաշվին: Վերջիններս 1.07.2001 թ. դրությամբ կազմում են. 0.27 մլն. գերմանական մարկ էլեկտրահաղորդիչ ցանցերի բաղկացուցիչ սարքերի տեղադրման համար (Գերմանիայի կառավարություն), 58.1 մլն. ճապոնական իեն էլեկտրահաղորդման և բաշխիչ համակարգերի վերականգնման համար (Ճապոնիայի կառավարություն), 1.4 մլն. ամերիկյան դոլար (ոչ լրիվությամբ) էլեկտրահամակարգի հոսքը հաշվառող հաշիվների, ստուգիչ սարքավորումների ձեռք բերման, էլեկտրաէներգիայի տեխնիկական կորուստների կրճատման և այլնի (Ջարգացման միջազգային ընկերակցություն) համար: Ի դեպ հատկացված վարկերից հիմնական գումարի

մարում դեռևս չի կատարվել: Հետևաբար, տնտեսական առումով նպատակահարմար չէր այդպիսի ռազմավարական օբյեկտի մասնավորեցումը (1.11.2002 թվականին), առավել ևս, որ ցածր էր վաճառքի գինը (25.0 մլն. ամերիկյան դոլար), իսկ ծախսված փոխառու միջոցների ու դրանց տոկոսավճարների մարումը թողնվել է պետությանը:

գ) Վարկային միջոցների նպատակային ծախսեր կատարվել են նաև Մեծամորի ԱԷԿ-ում: Այդ ծախսերը 1.07.2001 թ. դրությամբ կազմել են. 17.39 մլն. ֆրանսիական ֆրանկ ռադիոակտիվ վառելիքի 612 փաթեթների չոր պահեստավորման նախագիծն իրականացնելու նպատակով ֆրանսիական սարքերի և ծառայությունների գնման համար (Ֆրանսիայի կառավարության), 41.5 մլն. ամերիկյան դոլար վառելիքի ձեռք բերման և անվտանգության ապահովման աշխատանքների համար (ՌԴ կառավարություն), որոնցից մասնակիորեն մարվել են ՌԴ կառավարության (հիմնական գումար՝ 7.75 մլն. ամերիկյան դոլար, տոկոսավճար՝ 2.37 մլն. ամերիկյան դոլար) ունեցած պարտքը, այսինքն՝ մնում է չմարված 33.75 մլն. ամերիկյան դոլարի հիմնական գումար և տոկոսավճարներ:

դ) Քանաքեռի ՀԷԿ-ի երկու ագրեգատների վերակառուցման և ժամանակակից պահանջներին համապատասխանեցնելու, էլեկտրաէներգիայի տնտեսապես նպաստավոր արտադրություն ապահովելու նպատակով ներգրավվել են (1997-2001 թթ.) փոխառու միջոցներ 7.3 մլն. գերմանական մարկի չափով (Գերմանիայի կառավարություն): Փոխառու միջոցների ծախսեր կատարվել են նաև այլ հիդրոէլեկտրակայաններում, որոնք մասնավորեցվել են, իսկ փոխառու միջոցների մարման պարտավորությունը թողնվել է պետությանը:

Փաստորեն ինչպես առողջապահության, այնպես էլ էներգետիկայի բնագավառում տեղի է ունեցել վարկային միջոցների հաշվին համեմատաբար լավ վիճակի բերված օբյեկտների ցածր գներով մասնավորեցում՝ պետությանը թողնելով հատկացված վարկային միջոցների մարման պարտավորությունները, որը կարելի է անվանել «ապագա սերունդների հաշվին ներկա սերունդների թաքնված հարստացում»:

Վարկային միջոցների հաշվին համեմատաբար լավ վիճակի բերված օբյեկտները, բացի մասնավորեցումից, հանձնվում են նաև հավատարմագրային կառավարման (Մեծամորի ՀԷԿ) կամ երկարատև վարձակալության: Վերջինիս օրինակ է «Ձվարթնոց» օդակայանը, որի կարգո տերմինալի (բեռնահամալիր) ծրագրի (քաղաքացիական բեռների մշակման արդյունավետության և ուղեկցող ծառայությունների աշխատանքի բարելավում) իրականացման նպատակով ծախսվել է 21.3 մլն. ամերիկյան դոլար և վարկային պարտավորություններից (Վերակառուցման ու զարգացման Եվրոպական բանկին) մարվել է 12.6 մլն. ամե-

րիկյան դոլար (հիմնական գումար՝ 8.4, տոկոսավճար՝ 4.2): Ուստի նմանատիպ երևույթներից խուսափելու համար առաջարկվում է այդպիսի օբեկտների սեփականաշնորհման և դրանց երկարատև վարձակալության ու հավատարմագրային կառավարման հանձնելու դեպքերում վարկային պարտավորությունների մարման պատասխանատվության փոխանցումը դիտարկել գործարքի կայացման պարտադիր պայման:

Ութերորդ, վարկային գրեթե բոլոր ծրագրերի ծախսերի նպատակային ուղղություններում առկա են խորհրդատվությունները և ուսումնական ծրագրերը, որոնք վարկերի օգտագործումը դարձնում են պակաս արդյունավետ:

Մեր կարծիքով, փոխառու արտաքին ֆինանսական միջոցներ ներգրավելու ուղենիշներ պետք է հանդիսանան.

- արտաքին պետական պարտքի աճի տեմպերի կրճատումը,
- երկրի տնտեսական զարգացմանը աջակցող այնպիսի վարկերի ներգրավումը, որոնք ունենան սպասարկման առավել մեղմ պայմաններ և ուղղվեն տնտեսության իրական հատված:

Արտաքին պետական պարտքի դինամիկայի ուսումնասիրությունները վկայում են, որ արտաքին պետական պարտքը ունեցել է աճի միտում և 31.12.02 թ.-ի դրությամբ կազմել է 1025.0 մլն ԱՄՆ դոլար: Այն 1999 թ.-ի դեկտեմբերի 31-ի համեմատությամբ աճել է 154.0 մլն ԱՄՆ դոլարով կամ 17.7 տոկոսով (աղյուսակ 15):

Աղյուսակ 15

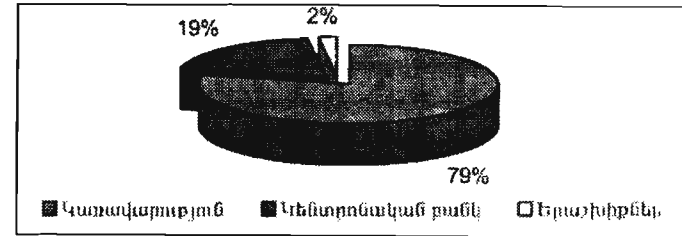
ՀՀ արտաքին պետական պարտքի դինամիկան 1999–2002 թթ.³⁷

Տարեթվերը	Պետական պարտքը դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ (մլն. ԱՄՆ դոլար)	Յուրաքանչյուր տարվա դինամիկան (%)	
		Նախորդ տարվա նկատմամբ	1999 թ. դրությամբ
1999	871	x	x
2000	860	- 1.3	- 1.3
2001	905	5.2	3.9
2002	1025	13.2	17.7

ՀՀ արտաքին պետական պարտքի 1025.0 մլն. ամերիկյան դոլարը բաղկացած է գործող 52 պայմանագրերից, որի բաղադրիչների կառուցվածքում գերակշռող է ՀՀ կառավարության մասնաբաժինը (տես գծապատկեր 9)

37 Հաշվարկները կատարված են Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտքի 2002 թ. տարեկան հաշվետվության տվյալների հիման վրա

ՀՀ արտաքին պետական պարտքի կառուցվածքը 2002 թ.

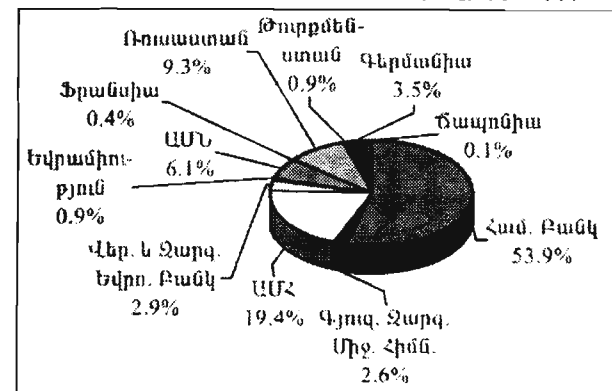

Գծապատկեր 9

1. 19% ՀՀ կենտրոնական բանկ:
2. 2% Երաշխիքներ:
3. 79.0% ՀՀ կառավարություն

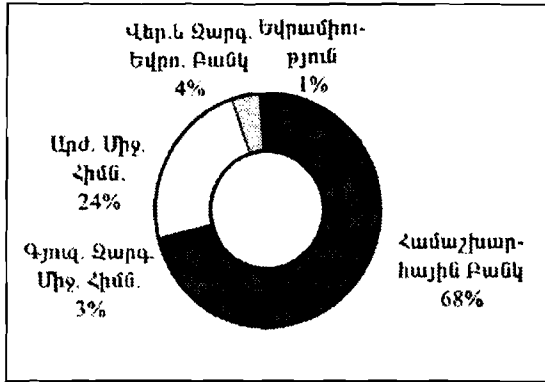
ՀՀ արտաքին պետական պարտքի (առանց երաշխիքների) կառուցվածքում (տես՝ գծապատկեր 10) զգալի է բազմակողմանի վարկատուներից ստացված վարկային միջոցները, որի տեսակարար կշիռը 31.12.2002 թ. դրությամբ կազմել է 79.6%, որից 60.2% –ը ՀՀ կառավարության կողմից ստանձնած վարկային պարտավորությունների գծով, 19.4% –ը Արժույթի Միջազգային Հիմնադրամի (ԱՄՀ) կողմից ՀՀ կենտրոնական բանկին տրամադրված վարկերի գծով, իսկ 20.4% –ը ՀՀ կառավարության կողմից երկկողմանի վարկատուներից ստացված վարկերն են (տես՝ գծապատկեր 11 և 12):

ՀՀ արտաքին պետական պարտքի կառուցվածքը 2002 թ. ըստ վարկատուների (առանց երաշխիքների)

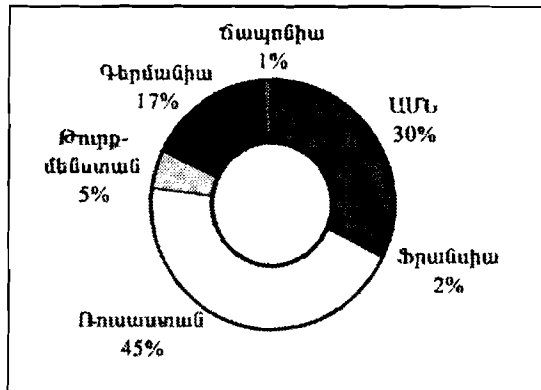
Գծապատկեր 10

ՀՀ արտաքին պետական պարտքի կառուցվածքը 2002 թ. ըստ բազմակողմ վարկատուների

Գծապատկեր 11

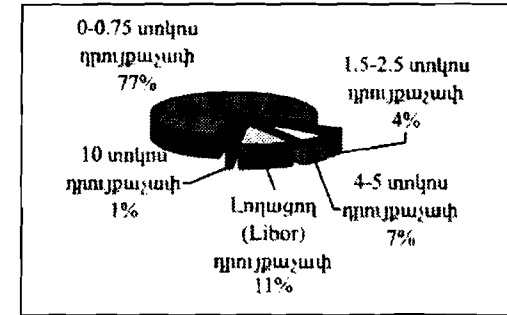
ՀՀ արտաքին պետական պարտքի կառուցվածքը 2002 թ. ըստ երկկողմ վարկատուների

Գծապատկեր 12

Գծապատկերներից պարզ երևում է, որ ՀՀ վարկատուների կառուցվածքում մեծ տեսակարար կշիռ ունեն. բազմակողմ վարկատուների մասով Համաշխարհային բանկը (68%), իսկ երկկողմ վարկատուների մասով՝ Ռուսաստանի Դաշնությունը (45%) և ԱՄՆ (30%): ՀՀ վարկային զանբյուրի կառուցվածքը ըստ տրամադրման տոկոսադրույքների ունի հետևյալ տեսքը (տես գծապատկեր 13):

ՀՀ արտաքին վարկային զանբյուրի կառուցվածքն ըստ տրամադրման տոկոսադրույքի

Գծապատկեր 13

ՀՀ արտաքին պետական պարտքի և նրա սպասարկման մեծությունը կախված է ոչ միայն հիմնական գումարից ու տոկոսավճարներից, այլև արտաքին պարտքի արժույթային կազմից (տես գծապատկեր 13) և դրանց փոխարժեքների փոփոխությունից: Ընդ որում, արտաքին պետական պարտքը մեծանում է, երբ սպասարկման պահին տվյալ արժույթի փոխարժեքը բարձրանում է: Հետևաբար, արժույթի կուրսի անկման պայմաններում ճիշտ կլինի նույնիսկ վաղաժամկետ մարել արտաքին պարտքի պարտավորություններից (յուրաքանչյուր եռամսյակի վերջի համար արտաքին պարտքը դուրսարային արտահայտությամբ հաշվարկվում է եռամսյակի վերջի օրվա դրությամբ դուրսի նկատմամբ համապատասխան արժույթների փոխարժեքների հիման վրա): Երկրի արտաքին պարտավորվածության մակարդակի գնահատման համար, կարևորվում է նաև այդ պարտքը սպասարկելու ունակությունը և մակրոտնտեսական մյուս երևույթների հետ փոխկապվածությունը բնութագրող ցուցանիշները, որոնց վերաբերում են համախառն ներքին արդյունքը, արտահանումը, զուտ ներկա արժեքը³⁸: Հարկ է նշել, որ տնտեսագետները արտաքին պետական պարտք ունեցող երկրները բաժանում են երեք խմբի. առավել ծանր պարտքի բեռ ունեցողներ, միջին պարտքի բեռ ունեցողներ և նվազ պարտքի բեռ ունեցողներ: Այդ տեսանկյունից ստորև ներկայացվում է արտաքին պարտքի առավել ծանր,

38 ՉնԱ իրենից ներկայացնում է պետական պարտքի սպասարկման գծով բոլոր ապագա վճարումների գեղչված (դիսկոնտավորված) արժեքը: Այն պայմանականորեն կարելի է սահմանել իբրև տվյալ մնավորված պետական պարտքը ապագայում ժամանակային և պատշաճ կերպով սպասարկելու նպատակով անհրաժեշտ գումար

միջին ու նվազ պարտքի բեռ ունեցող երկրների տարանջատման չափանիշները և Հայաստանի նմանատիպ փաստացի տվյալները (տե՛ս աղյուսակ 16):

Աղյուսակ 16

Արտաքին պետական պարտքը բնութագրող մակրոտնտեսական ցուցանիշները*

ՁևԱ / ՀՆԱ	
Առավել ծանր պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...80% և ավել
Միջին պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...48%–80%
Նվազ պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...մինչև 48%
Հայաստանի Հանրապետություն	...1999 թ՝ 30.0%, 2000 թ՝ 28.0%, 2001 թ՝ 28.0%, 2002 թ՝ 28.4%
ՁևԱ / Արտահանում	
Առավել ծանր պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...220% և ավել
Միջին պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...132%–220%
Նվազ պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...մինչև 132%
Հայաստանի Հանրապետություն	...1999 թ՝ 144%, 2000 թ՝ 119%, 2001 թ՝ 108%, 2002 թ՝ 96%
Պարտքի սպասարկում / Արտահանում	
Առավել ծանր պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...25.9%
Միջին պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...23.45%
Նվազ պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...7.8%
Հայաստանի Հանրապետություն	...1999 թ՝ 16%, 2000 թ՝ 11%, 2001 թ՝ 10%, 2002 թ՝ 10%
Տոկոսավճար / Արտահանում	
Առավել ծանր պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...11.65%
Միջին պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...9.85%
Նվազ պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...3.6%
Հայաստանի Հանրապետություն	...1999 թ՝ 5.0%, 2000 թ՝ 3.0%, 2001 թ՝ 3.5%, 2002 թ՝ 2.9%
Արտաքին պարտք / Արտահանում	
Առավել ծանր պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...387.95%
Միջին պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...209.0%
Նվազ պարտքի բեռ ունեցող երկրներ	...64.0%
Հայաստանի Հանրապետություն	...1999 թ՝ 227.3%, 2000 թ՝ 192.3%, 2001 թ՝ 167.2%, 2002 թ՝ 146.7%
Արտաքին պարտք / ՀՆԱ	
Հայաստանի Հանրապետություն	...1999 թ՝ 47%, 2000 թ՝ 45%, 2001 թ՝ 42.7%, 2002 թ՝ 43.3%
Պարտքի սպասարկում / Բյուջեի եկամուտներ	
Միջին ցուցանիշ	...22.5%
Հայաստանի Հանրապետություն	...1999 թ՝ 17%, 2000 թ՝ 15.8%, 2001 թ՝ 15.8%, 2002 թ՝ 17%

Աղյուսակ 16–ի տվյալներից հետևում է, որ արտաքին պետական պարտքը բնութագրող մակրոտնտեսական յոթ ցուցանիշներից հինգի

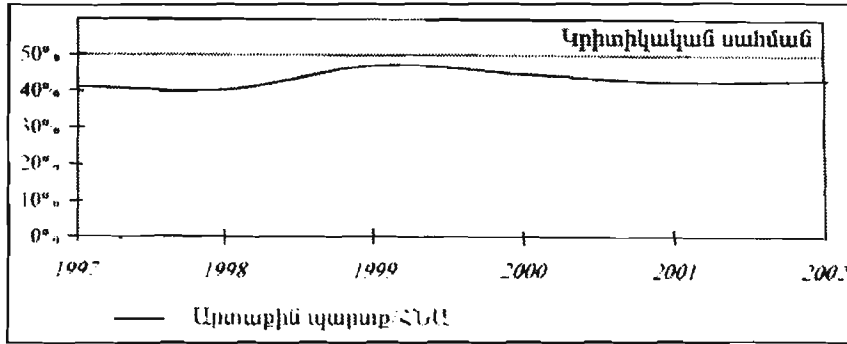
* Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտքը: ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության 2002 թվականի տարեկան հաշվետվություն, էջ18

մասով 2000–2002 թթ. Հայաստանը դասվում է նվազ պարտքի բեռ ունեցող երկրների, իսկ մակրոտնտեսական երկու ցուցանիշի (Պարտքի սպասարկում/Արտահանում, Արտաքին պարտք/Արտահանում) մասով՝ միջին պարտքի բեռ ունեցող երկրների շարքին, որը խոսում է արտահանման աճի ցածր տեմպերի մասին: Հետևաբար Հայաստանը անելիքներ ունի արտահանման ծավալները ու դրա աճի տեմպերը մեծացնելու և արտահանմանը խթանող տնտեսական քաղաքականության բնագավառում, որոնք նախադրյալներ կստեղծեն (մակրոտնտեսական մյուս ցուցանիշների դրական միտումների պահպանման պայմաններում) որպեսզի Հայաստանը մակրոտնտեսական բոլոր ցուցանիշների մասով դասվի նվազ պարտքի բեռ ունեցող երկրների շարքին: Բացի դրանից, անհրաժեշտ է կարևորել արտաքին պարտքի նվազման անհրաժեշտությունը, որը վերջին երկու տարիներին նախորդ տարիների համեմատությամբ աճել է համապատասխանաբար 3.9 և 17.7 տոկոսով: Սակայն առավել վատ է, որ աճում է նաև արտաքին պարտքի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ–ում, որն 2002 թ. կազմել է 43.3%՝ 2001 թ 42.7%–ի դիմաց, նամանավանդ, որ տարեցտարի (իսկ 2005–2030 թթ. առավելապես) աճելու են պետական պարտքի սպասարկման գումարները: Վերջիններիս աճը անհրաժեշտաբար պահանջում է նաև արձատական բարեփոխումներ կատարել հարկային օրենսդրության և հարկային վարչարարության բնագավառում, քանի որ պարտքի սպասարկման ծավալներն աճում են ավելի արագ, քան բյուջեի եկամտային մուտքերն են: Վերջին երեք տարիներին (2000–2002 թթ.) արտաքին պետական պարտքի սպասարկման է ուղղվել բյուջետային մուտքերի համապատասխանաբար 15.8, 15.8 և 17 տոկոսը:

Հայաստանի Հանրապետության արտաքին պետական պարտքի սպասարկման բնագավառում առկա բացասական միտումները (որոնք ավելի կարող են խորանալ առաջիկա երկու տասնամյակում) կանխելու համար անհրաժեշտ է կտրուկ բարելավել երկրի արտաքին պարտքի ու դրա սպասարկման աճի տեմպերի նկատմամբ երկրի ՀՆԱ–ի, ապրանքների և ծառայությունների արտահանման ու բյուջեի եկամուտների մեծ չափով առաջանցիկ աճի տեմպերը, որոնք նախորդ տարիների աճի դինամիկան (տե՛ս գծապատկեր 14 և 15) հուսադրող համարել չի կարելի՝ առավել ևս, որ նախորդ տարիներին ձևավորվել է պետական պարտքի վերածնակերպման (1994–1995 թթ. թուրքմենական զազի առաքման արդյունքում ձևավորված 34.023 մլն. ԱՄՆ դոլար պարտքը թուրքմենստանի կառավարության հետ) ու նրա մարման հետաձգման (ՌԴ կողմից հատկացված 73.7 մլն. ԱՄՆ դոլար պարտքը 1997 թվականին) անցան-

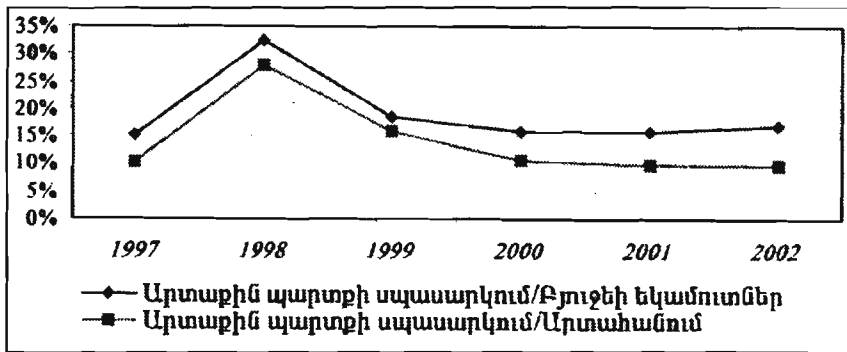
կալի պրակտիկա, որոնք պայմանավորված են եղել հանրապետության կողմից պետական պարտքի սպասարկման անկարողության հետ:

Արտաքին պետական պարտք/ՀՆԱ ցուցանիշի դինամիկան 1997–2002 թթ.

Գծապատկեր 14

ԱՊՊ սպասարկումը բնութագրող մակրոտնտեսական ցուցանիշների փոփոխությունը 1997–2002 թթ.

Գծապատկեր 15

ՀՀ մակրոտնտեսական նշված ցուցանիշների առաջանցիկ աճի անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նաև նրանով, որ արտոնյալ վարկերը այդպիսի դաշտից 10 տարի հետո տեղափոխվելու են ոչ արտոնյալ վարկերի դաշտ, որից խուսափելու ուղիներից է արտոնյալ վարկերի վաղաժամկետ մարումը՝ նոր վարկային պարտավորություններ չծնավորելով հանդերձ:

Գլուխ 3. ՀՀ ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Բյուջետային դասակարգումը բյուջետային քաղաքականության քաղադրիչներից է, որը կառավարության որոշումների ընդունման համակարգի գլխավոր գործիքն է և պետք է հստակորեն ու մանրամասնորեն առանձնացնի պետության հիմնական ֆունկցիաներից բխող կառավարության գործունեության առաջնահերթություններն ու նպատակային ուղղությունները ինչպես եկամուտների հավաքագրման, այնպես էլ ծախսերի իրականացման բնագավառներում, որի պայմաններում հեշտությամբ տեսանելի ու ըմբռնելի են դառնում կառավարության կողմից իրականացվող բյուջետային քաղաքականությունը ինչպես օրենսդիր ու գործադիր մարմինների, այնպես էլ ամբողջ հասարակության համար: Սակայն այլ է Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային դասակարգումը, որի կազմում թեպետ արդարացիորեն առանձնացված են բյուջեների եկամուտները և պաշտոնական տրանսֆերտները, բյուջեների ծախսերը և վարկավորումը՝ հանած մարումը, ինչպես նաև պետական բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորման աղբյուրները և բյուջեների պարտքերը, բայց բյուջեների եկամուտները և ծախսերը ըստ տեսակների և ուղղությունների դասակարգված են նախ առանց պետական և համայնքային բյուջեների առանձնացման և երկրորդ, ոչ մանրամասնորեն, որոնք, մեր կարծիքով, մի կողմից թաքցնում են Արժույթի միջազգային հիմնադրամի կողմից պետության բյուջետային քաղաքականության վրա հարկադրական մոնետարիզմի ազդեցությունը և մյուս կողմից քողարկում են կառավարության սոցիալ-տնտեսական ոլորտի քաղաքականության բացթողումներն ու թերությունները, իսկ այդպիսի բյուջետային դասակարգմամբ կազմված և օրենքի ուժ ստացած բյուջեից «թվակույտի հոտ է փչում»՝ թվերի ուղղահայաց, հորիզոնական ու անկյունային ինտեգրումներով: Հետևաբար Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային դասակարգումը կատարելագործման կարիք ունի՝ իր կառուցվածքային բոլոր երեք մասերով:

3.1. ԳՅ ԲՅՈՒՋԵՏՈՒՄԻՆ ՂԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՂԻՒՆԵՐԸ ԲՅՈՒՋԻ ԵԿԱՄՈՒՄՆԵՐԻ և ԿԱՂՏՈՆԱԿԱՆ ԽՐԱՆՍՖԵՐՏՈՆԵՐԻ ՄԱՍՈՎ

Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային դասակարգման հիմքում դրված տարբեր չափանիշները, մեր կարծիքով, իրատեսական չեն դարձնում բյուջեի մուտքերի կանխատեսման տեղեկատվական բազան, որի արդյունքում բյուջեի մուտքերի նկատմամբ հսկողությունը տարվում է ոչ թե ըստ եկամտատեսակների, գործունեության ոլորտների ու վայրի (որն առավել ճիշտ է հարկային վարչարարության արդյունավետության բարձրացման առումով), այլ ընդհանուր մուտքի նկատմամբ: Բացի դրանից, եկամուտների այսպիսի դասակարգման պարագայում հնարավոր չի դառնում ռեալ գնահատել հարկային հարաբերությունները կարգավորող օրենքների ու ենթաօրենսդրական ակտերի գործողության էֆեկտը և դրանցում տեղ գտած թերություններն ու բացթողումները, որոնք վերացվում կամ բարեփոխվում են, որպես կանոն, ուշացումներով ու ձգձգումներով: Դեռ ավելին, հարկային հարաբերությունները կարգավորող օրենսդրական ու ենթաօրենսդրական ակտերի փոփոխությունները ոչ ժամանակին ու ոչ լրիվությամբ են իրենց արտացոլում՝ ստանում բյուջետային դասակարգման եկամտային մասում:

Ելնելով վերոհիշյալ թերությունների ու բացթողումների վերացման անհրաժեշտությունից նպատակահարմար ենք գտնում հարկային եկամուտները դասակարգել ըստ հարկ վճարողների և հարկվող (հարկման) օբյեկտների (եկամտահարկի, շահութահարկի, ավելացված արժեքի հարկի, պարզեցված հարկի, հաստատագրված վճարների և հողի հարկի համար), ինչպես նաև ըստ հարկ վճարողների և հարկման օբյեկտի ու բազայի (ակցիզային հարկի և գույքահարկի գծով) խմբերի, որոնք պայմանավորված են նաև հարկային վարչարարության արդյունավետության բարձրացման ու ստվերային տնտեսության նվազման հնարավորությամբ:

Վերոհիշյալ մոտեցումներից ելնելով առաջարկվում է բյուջեի հարկային եկամուտները ստորև բերված փաստարկների հիման վրա դասակարգել հետևյալ ձևակերպումներով.

• եկամտահարկը ըստ ստացման երեք աղբյուրների դասակարգելը³⁹ հնարավորություն չի տալիս հստակ կանխատեսել այս հարկատե-

սակի գծով բյուջետային մուտքերը, պատկերացում կազմելու պետական գանձարան եկամուտներ բերող հարկ վճարողների կազմի ու կառուցվածքի, նրանց հարկվող եկամուտների չափերի, ոչ ռեզիդենտ ֆիզիկական անձանց գործունեության գերակայությունների ու նախապատվությունների մասին և այլն, որոնք մեծ հնարավորություն են տալիս անուղղակի և ուղղակի մեթոդներով գնահատելու եկամտահարկի մասին օրենքի և դրան վերաբերող ենթաօրենսդրական ակտերի ներգործության դրական ու բացասական ազդեցությունները: Բյուջետային դասակարգմամբ պայմանավորված բացասական ազդեցությունների չեզոքացմանը և դրական ազդեցությունների ակտիվացմանը կարող է նպաստել եկամտահարկը ըստ ռեզիդենտ և ոչ ռեզիդենտ ֆիզիկական անձանց խմբերի և դրանց համար օրենքով սահմանված ու հարկվող եկամտատեսակների և դրանց չափերի դասակարգելը, որը բխում է նաև եկամտահարկի մասին գործող օրենքի ելակետային դրույթները ու եկամտահարկի դասակարգումը նշված օրենքին համապատասխանեցնելու անհրաժեշտությունից, որը նշանակում է, որ եկամտահարկը անհրաժեշտ է դասակարգել ռեզիդենտ ֆիզիկական անձանց մասով՝ ըստ ամսական և տարեկան հարկվող եկամտի չափերի (որոնք ունեն երկուսն էլ մակարդակի բաժանում), իսկ ոչ ռեզիդենտ ֆիզիկական անձանց մասով՝ ըստ նրանց եկամտի տեսակների (որոնք ներառված են երեք խոշորացված խմբերում)⁴⁰,

• շահութահարկը ըստ պետական և ոչ պետական ձեռնարկությունների ու ֆինանսավարկային կազմակերպությունների դասակարգելը ներկայումս կորցրել է իր այժմեականությունը ինչպես տնտեսության պետական հատվածի բաժնի տեսակարար կշռի նվազման, այնպես էլ շահութահարկի միասնականացված դրույքաչափի (20 տոկոս) կիրառման պայմաններում: Բացի դրանից, շահութահարկի գործող դասակարգմանը նույնպես բնորոշ են եկամտահարկի գործող դասակարգման բացասական ներգործության ազդեցությունները, որոնց չեզոքացման լծակ կարող է հանդիսանալ շահութահարկի դասակարգումը ըստ ռեզիդենտ և ոչ ռեզիդենտ հարկ վճարողների: Ընդ որում, ռեզիդենտ հարկ վճարողների մասով անհրաժեշտ ենք համարում շահութահարկը դասակարգել ըստ գործունեության ոլորտների, իսկ ոչ ռեզիդենտ հարկ

39 Բյուջետային դասակարգումը իր արտացոլումն է ստացել «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ գլխում («Հարկային տեղեկատու» պարբերական, ՀՀՏ, Երևան, 1997, N18, էջ 16-20)

40 «Եկամտահարկի մասին» ՀՀ օրենքը, դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: («Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները», Երևան, «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, 2003, էջ 84-85)

վճարողների մասով՝ ըստ եկամտատեսակների (որոնք ներառված են երեք խոշորացված խմբերում)⁴¹,

• ըստ ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների ու անհատ ձեռներեցիների ավելացված արժեքի հարկի դասակարգումը չի համապատասխանում «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ գործող օրենքով սահմանված հարկ վճարողների խմբերին և չեն բացահայտում գործարքների (գործառնությունների) այն ծավալները, որոնք հարկվում են ավելացված արժեքի հարկով: Ուստի նշված անհամապատասխանությամբ պայմանավորված բացասական ազդեցությունների չեզոքացման և ավելացված արժեքի հարկով հարկվող գործարքների ծավալների բացահայտմամբ պայմանավորված դրական ազդեցությունների ակտիվացման անհրաժեշտությունը պահանջում է ավելացված արժեքի հարկը դասակարգել ըստ օրենսդրական մակարդակով սահմանված հարկ վճարողների խմբերի (ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք, իրավաբանական անձի կարգավիճակ չունեցող ձեռնարկություններ), ինչպես նաև յուրաքանչյուր հարկ վճարող խմբի գծով ըստ դրանց կողմից իրականացված և ԱԱՀ-ով հարկվող գործարքների (գործառնությունների) տեսակների (որոնք ներառված են չորս խոշորացված խմբերում)⁴²,

• ըստ ՀՀ-ում արտադրվող և ՀՀ ներմուծվող ենթակցիզային ապրանքների գծով ակցիզային հարկի գործող դասակարգումը չի բխում «Ակցիզային հարկի մասին» ՀՀ օրենքի, դրանում կատարված փոփոխությունների ու լրացումների դրույթներից և չի կարող այս հարկատեսակի ծավալների ճիշտ կանխատեսման և հարկման արդյունավետության բարձրացման տեղեկատվական իրական բազա հանդիսանալ, որոնց բացասական ազդեցությունների նվազեցման գործիք է հանդիսանում ակցիզային հարկի դասակարգումը ըստ ակցիզային հարկով հարկման ենթակա ապրանքներ ներմուծող և արտահանող իրավաբանական (այդ թվում՝ օտարերկրյա իրավաբանական անձանց ՀՀ-ում սահմանված կարգով գրանցված ներկայացուցչությունների և մասնա-

41 «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենքը, դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: («Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները», Երևան, «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, 2003, էջ 62, 70–71)

42 «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքը, դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները («Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները», Երևան «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, 2003, էջ 32–34)

ճյուղերի) ու ֆիզիկական անձանց խմբերի և ըստ ակցիզային հարկով հարկման ենթակա ապրանքախմբերի⁴³,

• ըստ ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների, անհատ ձեռներեցիների ու քաղաքացիների գույքահարկի դասակարգումը նույնպես չի բխում «Գույքահարկի մասին» ՀՀ նոր օրենքի (26.12.2002 թ.) դրույթներից, քանի որ փոփոխված է գույքահարկ վճարողների ցանկը, հարկվող օբեկտները և այլն: Ուստի առաջարկվում է գույքահարկը դասակարգել ըստ հարկ վճարողների նոր խմբերի, ինչպես նաև ըստ հարկվող օբեկտների խոշորացված խմբավորումների, որոնք թվով տասնմեկն են⁴⁴: Հողի հարկի դասակարգումը առաջարկվում է լրացնել հարկ վճարողների օրենքով սահմանված երեք խմբերով,

• հաստատագրված վճարների մասով գործող ընդհանրացված դասակարգումը իր մեջ ներառում է միայն առևտուրը, հասարակական ու սպասարկման ոլորտները՝ առանց հարկ վճարողների խմբերի, որոնք իրական պատկերացում չեն տալիս հաստատագրված վճարների հարկվող օբեկտների գործունեության տեսակների ու վճարողների խմբերի վերաբերյալ՝ իրենց բացասական դրսևորումներով հանդերձ: Ուստի առաջարկվում է հաստատագրված վճարները դասակարգել ըստ հաստատագրված վճար վճարողների խմբերի, ինչպես նաև ըստ հաստատագրված վճարի հարկվող օբեկտներ համարվող գործունեության տեսակների, որոնք թվով տասնինն են⁴⁵: Ինչ վերաբերում է պարզեցված հարկին, ապա այն դեռևս բյուջետային դասակարգման մեջ իր արտացոլումը չի ստացել՝ թեպետ «Պարզեցված հարկի մասին» ՀՀ օրենքը ուժի մեջ է մտել 2000 թ.–ի հուլիսի 1–ից: Ուստի առաջարկվում է այն ևս դասակարգել և վերջինիս հիմքում դնել պարզեցված հարկ վճարողների խմբերը⁴⁶:

Ինչ վերաբերում է տուրքերին, ապա առաջարկվում է այն դասակարգել ըստ պետական տուրք գանձող մարմինների և նրանց կողմից

43 «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքը, դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները («Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները», Երևան, «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, 2003, էջ 160–162)

44 «Գույքահարկի մասին» ՀՀ օրենքը («Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները», Երևան, «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, 2003, էջ 93–94)

45 «Հաստատագրված վճարների մասին» ՀՀ օրենքը, դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները («Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները», Երևան, «Պաշտոնական տեղեկագիր», ՓԲԸ, 2003, էջ 115–116)

46 «Պարզեցված հարկի մասին» ՀՀ օրենքը, դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները («Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները», Երևան, «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, 2003, էջ 153)

մատուցվող ծառայությունների կամ գործողությունների խոշորացված տեսակների:

Ընթացիկ եկամուտների գծով բյուջետային դասակարգման առաջարկվող փոփոխություններով ոչ միայն վերացվում են վերոհիշյալ թերությունները, այլև պարզեցվում ու խորացվում է բյուջետային դասակարգումը և այն դարձնում է առավել գործածական հարկաբյուջետային քաղաքականության իրականացման ընթացքում:

Օտարերկրյա պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների տրամադրած տրանսֆերտները առաջարկվում է դասակարգել ըստ այն հատկացնողների՝ մշելով դրանց սպասարկման պայմանները, որի հիման վրա հնարավոր կլինի գնահատել դրանցից օգտվելու արդյունավետության աստիճանը և հասարակությանը տեսանելի ու հասանելի դարձնել տրանսֆերտներից օգտվելու անհրաժեշտությունը:

3.2. 33 բյուջետային դասակարգման կատարելագործման ուղիները բյուջեի ծախսերը և վարկավորումը՝ հանած մարում մասով

Բյուջեների ծախսերի դասակարգման նպատակը պետության հիմնական խնդիրներից բխող գործառույթների իրականացման ֆինանսավորման ուղղություններն արտահայտող բյուջետային ծախսերի խմբավորումն է ու դրանց մանրամասնումը ըստ ֆինանսավորվող ծրագրերի և դրանք իրականացնող մարմինների (նախարարություն, քաղաքապետարան, մարզպետարան, տեղական ինքնակառավարման մարմին, պետական ձեռնարկություն), ինչպես նաև ըստ ծախսերի տնտեսագիտական բովանդակության:

Սակայն Հայաստանի Հանրապետության բյուջեների ծախսերի դասակարգման սահմանված կարգի ուսումնասիրություններն ու վերլուծությունները վկայում են, որ դրանում առկա են էական թերություններ ու բացթողումներ, որոնց վերաբերում են.

Նախ, հիմնական խմբին չդասվող ծախսերը պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հիմնական գործառույթների իրականացման ծախսային խմբերին դասելը, այն դեպքում, երբ 1997–2003 թթ. պետական բյուջեի ընդհանուր ծախսերում հիմնական խմբին չդասվող ծախսերը ունեցել են ամենամեծ տեսակարար կշիռը (12,7–20 տոկոս)՝ բացառությամբ պաշտպանության ծախսերի և այն էլ միայն 1998 և 2003 թվականներին: Իրականում, հիմնական խմբին չդասվող ծախսերում «թաքցված է» պետական պարտքի սպա-

սարկման ծախսերը, որը հիմնական խմբին չդասվող ծախսերում ունի զգալի տեսակարար կշիռ. 1997 թ.՝ 71,0, 1998 թ.՝ 73,4, 1999 թ.՝ 86,0, 2000 թ.՝ 70,3, 2001 թ.՝ 63,9, 2002 թ.՝ 58,2 և 2003 թ.՝ 24,6 տոկոս⁴⁷, որոնց գերակշիռ մասը, որպես կանոն, բաժին է ընկել արտաքին պարտքի սպասարկմանը: Մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է արտաքին պարտքի սպասարկումը դիտարկել որպես պետական կառավարման մարմինների հիմնական գործառույթի իրականացման առանձնացված ծախսային խմբավորում՝ նկատի ունենալով նաև պետական պարտքի սպասարկման ծախսերի աճման միտումը և դրա փաստացի մեծ ծավալները:

Երկրորդ, պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հիմնական գործառույթի իրականացման ծախսային խմբավորումների (պաշտպանություն, սոցիալական ծրագրերի իրականացում և այլն) նկատմամբ ծախսերի տնտեսագիտական բովանդակությանը գերակայող դեր հատկացնելը, որն իր արտացոլումն է ստացել ծախսերի տնտեսագիտական խորացված դասակարգման մեջ, որոնք ներառված են երկու հիմնական հատվածներում (ընթացիկ ու կապիտալ ծախսեր և վարկավորում): Վերջիններս էլ իրենց հերթին ելնելով իրենց բնույթից՝ դասակարգված են ենթահատվածների (ընթացիկ ծախսեր, կապիտալ ծախսեր, ներքին վարկավորում, արտաքին վարկավորում), ենթահատվածները դասակարգված են գլուխների, գլուխները՝ ենթագլուխների, ենթագլուխները՝ պարագրաֆների, պարագրաֆները՝ ենթապարագրաֆների, ենթապարագրաֆները՝ մասերի, իսկ մասերը՝ հոդվածների:

Նկատի ունենալով պետական կառավարման ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների հիմնական գործառույթների ծախսերի խմբավորումը բյուջեների ծախսերի խորացված դասակարգման հիմքում դնելու կարևորությունը, միաժամանակ առաջարկվում է նաև բյուջեների ծախսերի դասակարգումը իրականացնել ըստ ոլորտային ծախսերի խմբավորումների՝ (պետական կառավարում, տեղական ինքնակառավարում, օրենսդիր մարմին, դատական մարմիններ, պաշտպանություն, սոցիալական ծրագրեր, կապիտալ ներդրումներ, գիտություն, մշակույթ, տեղեկատվություն, սպորտ և կրոն, առողջապահություն և կրթություն, կոմունալ տնտեսություն, գյուղատնտեսություն, ձկնաբուծություն, անտառային և ջրային տնտեսություն, արդյունաբերություն, հանքային հանածոներ և բնապահպանություն, տրանսպորտ և կապ, սուբսիդիաներ և տրանսֆերտներ, պետական պարտքի սպասարկում, այլ տնտեսական

47 Հաշվարկները կատարված են 33 պաշտոնական տեղեկագրերի տվյալների հիման վրա

ծառայություններ)՝ դրանք մանրամասնելով ըստ ծախսատեսակների, ծրագրերի պատվիրատուների, ֆինանսական աղբյուրների ու դրանց իրականացման տարածքային տեղաբաշխվածության, իսկ դրանց տարբերակումներն իրականացնել ուղորտային ծախսերի խմբավորումների մասով՝ հատվածներով ու ենթահատվածներով, ծրագրերի պատվիրատուների մասով՝ գլուխներով և ենթագլուխներով, ծառայությունների մատուցման վայրի (մարզ, համայնք) մասով՝ պարագրաֆներով, ծախսատեսակների մասով՝ հոդվածներով:

Բյուջետային դասակարգման այդպիսի մոտեցումների պարագայում նախ, պարզ երևում է, թե կառավարման տարբեր մակարդակների բոլոր օղակների պահպանումը առանձին-առանձին և ամբողջությամբ վերցրած ինչ է նստում հասարակության վրա և երկրորդ, պարզ է դառնում, թե տեղական ինքնակառավարման որ մարմինները նպատակային ֆինանսավորում (սուբվենցիա) կամ դոտացիա ինչ չափով են ստանում, քանի որ նմանատիպ երևույթների վրա կենտրոնանալը, դրանց պատճառա-հետևանքային կապերի բացահայտումը այդ տարածաշրջանում նոր տնտեսական քաղաքականություն իրականացնելու հիմք են հանդիսանում:

Բացի դրանից բյուջետային դասակարգման այդպիսի մոտեցումը հնարավորություն է տալիս հստակորեն իմանալու թե ո՞ր մարզի, որ համայնքում ինչ բնույթի ներդրումներ են կատարվում, որոնք գործարարի գործունեության կողմնորոշիչները կարող են հանդիսանալ:

Բյուջետային այսպիսի դասակարգման վերոհիշյալ մոտեցումների առավելությունները կայանում են հետևյալներում, որ.

Նախ, ըստ հատվածների և ենթահատվածների բյուջետային դասակարգման հիմքում հիմնականում դրվում է պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության գործունեության հիմնական ոլորտները:

Երկրորդ, ըստ հատվածների և ենթահատվածների բյուջետային դասակարգման հիմքում դրվում է նաև պետական կառավարումը և տեղական ինքնակառավարումը, որն առավել կարևորվում է անցումային տնտեսություններ ունեցող երկրների համար, քանի որ դրանից պարզ երևում է թե ինչ է նստում պետական կառավարումը հասարակության վրա և ինչպիսի ու ինչ ծավալի աջակցություն է ունենում պետությունը տեղական ինքնակառավարման կայացման հարցում:

Երրորդ, ըստ հատվածների և ենթահատվածների բյուջետային դասակարգման հիմքում մի այլ դեպքով դրվում են սուբսիդիաները և տրանսֆերտները, որոնցից առաջինը բնորոշում է պետության աջակցության աստիճանը ռեզիդենտ իրավաբանական անձանց, իսկ երկրոր-

դը՝ պետության դերը և կշիռը միջպետական փոխհարաբերությունների և միջազգային կազմակերպությունների մակարդակով:

Չորրորդ, ըստ հատվածների և ենթահատվածների բյուջետային դասակարգման հիմքում, մի ուրիշ դեպքով դրվում է պետական պարտքի սպասարկումը, որը բնութագրում է պետության վճարունակության աստիճանը:

Հինգերորդ, ըստ հատվածների և ենթահատվածների բյուջետային դասակարգման հիմքում դնելով օրենսդիր և դատական մարմինները առավել է կարևորվում նրանց դերը պետականության կայացման գործում:

Վեցերորդ, ըստ ծախսային գլուխների ու ենթագլուխների բյուջետային դասակարգման մի կողմից բնորոշվում է կատարվող աշխատանքների և իրականացվող ծրագրերի բնույթը և մյուս կողմից հստակեցվում է պետական կառավարման այն մարմինների շրջանակը, որոնք իրականացնում են կառավարության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունը:

Յոթերորդ, ըստ պարագրաֆների և ենթապարագրաֆների բյուջետային դասակարգումը հնարավորություն է տալիս գույքագրել ու վերհանել կառավարության գործունեության արդյունքները ըստ մարզերի ու համայնքների:

Այսպիսով, պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության հիմնական ոլորտները, պետական կառավարումը, օրենսդիր ու դատական համակարգերը և տեղական ինքնակառավարումը ըստ հատվածների և ենթահատվածների բյուջետային դասակարգման հիմքում դնելը հնարավորություն է տալիս կենտրոնացված կարգով հաշվարկելու և հաշվառելու բոլոր այն ծախսերը, որոնց իրականացումը գտնվում է պետության իրավասության ու նրա հոգածության ներքո: Այլ կերպ ասած, դրանով ձևավորվում է «ծախսերի գույքագրման քարտեզը»՝ անկախ այն բանից, թե դա իշխանության կառավարման որ մարմնի խնդիրն է: Դա կարևորվում է նաև ծախսերի արդյունավետության գնահատման և իշխանության կառավարման վերադաս մարմնի կողմից իշխանության կառավարման ստորադաս մարմնի նկատմամբ ծախսերի ոլորտում իրականացվող վերահսկողության տեսանկյունից, քանի որ նման իրավիճակներում նվազագույնի է հասցվում իշխանության կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից նույն օբյեկտի վրա ծախսերի իրականացման միաժամանակյա ձևակերպումները, ինչպես նաև դրանց կողմից նույնատիպ ու նույնածավալ աշխատանքները զգալիորեն տարբերվող գումարներով իրականացնելու պրակտիկան և այլն: Բացի դրանից, բյուջետային այդպիսի դասակարգումը հնարավո-

րություն է տալիս պլանավորվող բյուջետային տարում հստակորեն որոշելու իրականացվող ծախսերի անհրաժեշտությունը, օգտակարությունը և ավելորդությունը՝ ըստ իշխանության կառավարման մակարդակների ու աշխատանքների իրականացման վայրի:

Հարկ է նշել, որ ծախսերի անհրաժեշտությունը, օգտակարությունը և ավելորդությունը հարաբերական հասկացություններ են, որոնց դաշտում հստակություններ կարող է մտցնել պետության կողմից կատարվող աշխատանքների ու մատուցվող ծառայությունների բնույթը, ինչպես նաև այն վայրը կամ տեղը (գյուղ, ավան, քաղաք), որտեղ կատարվում ու մատուցվում են այդ աշխատանքներն ու ծառայությունները: Քանի որ ըստ որակի, ծավալի ու բնույթի նույնատիպ աշխատանքը կամ մատուցվող ծառայությունը կարող է մի մարզում (մաս մարզի տարբեր բնակավայրերում) լինել անհրաժեշտ, մի ուրիշ մարզում՝ օգտակար, իսկ մի այլ մարզում՝ ավելորդ: Ուստի ֆինանսական միջոցների պակասի պայմաններում ծախսի իրականացումը կամ համախմբված բյուջեում դրա ներառումը, անհրաժեշտ է դիտարկել որպես գործառույթ. ա) պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության ուղորդից, բ) պետական կառավարման, տեղական ինքնակառավարման, օրենսդիր ու դատական մարմինների, պաշտպանության և այլ ծախսերից, որոնք ունեն համապետական նշանակություն: գ) պետական պարտքի սպասարկման աստիճանից, դ) պետության կողմից կատարվող աշխատանքների ու մատուցվող ծառայությունների բնույթից, ե) պետության կողմից կատարվող աշխատանքների և մատուցվող ծառայությունների իրականացման վայրից: Նշված փոփոխականների (ծախսի ուղորտ, աշխատանքի կամ ծառայության բնույթ, աշխատանքի իրականացման կամ մատուցվող ծառայության վայր) գերակա հաշվառմամբ ծախսերը անհրաժեշտի, օգտակարի և ավելորդի կարելի է դասել հիմք ընդունելով հետևյալ բնութագրիչները:

Անհրաժեշտին կարելի է դասել այն ծախսերը, որոնք կապված են. ա) պետության ներքին ու արտաքին անվտանգության ապահովման հետ (պաշտպանություն, ազգային անվտանգություն և ներքին գործերի վրա կատարվող ծախսեր), բ) երկրի պետականության պահպանման ու կայացման (պետական և տեղական ինքնակառավարում, օրենսդիր ու դատական մարմինների պահպանման, թոշակների, նպաստների, կերակրողին կորցրածների օգնության վճարներ, գիտության, կրթության, մշակույթի ու սպորտի, առողջապահության պահպանման ծախսեր), գ) պետության միջազգային և ներքին վարկի պահպանման (ներքին պարտքի, ինչպես նաև արտաքին պարտքի ու այլ պարտավորություն-

ների մարմանն ուղղվող այն ծախսերը, որոնք պայմանավորված են դրանց մարման ժամկետների խախտմամբ) հետ:

Օգտակարին կարելի է դասել այն ծախսերը. ա) որոնք հետաձգում, կապված պայմանագրային պարտավորությունների խախտման հետ և կհանգեցնի լրացուցիչ պարտավորությունների առաջացման, որոնց կարող են վերաբերվել միջպետական, ներպետական և այլ պայմանագրերի (որոնցում պայմանագրային կողմ է իշխանության կառավարման մարմինը կամ նրա կողմից լիազորվածը) սպասարկման ծախսերը (հիմնական գումար և տոկոսավճար), բ) որոնք նպաստում են կառավարության տնտեսական քաղաքականության գերակայող ուղղությունների զարգացմանը (նոր տեխնոլոգիաների ներդրում, նոր աշխատատեղերի ստեղծում, ներդրումների աճ և այլն), գ) որոնք նպաստում են պետության սոցիալ-տնտեսական գործունեության հիմնական ուղորտների զարգացմանը (օրինակ, կապի, բնապահպանության, էներգետիկայի ծախսեր), դ) որոնցից օգուտներ ստանում է ինչպես պետությունը, այնպես էլ հասարակությունը: Ընդ որում օգուտը լինում է տեսանելի տվյալ տարվա և ոչ տեսանելի հաջորդող տարիների համար, որոնց կարելի է վերագրել կոմունալ (աղբահանություն և սանմաքրում, ջրամատակարարման ու կոյուղու համակարգերի պահպանում, թափոնների վերանշակում և այլն), բարեկարգման (փողոցների, մայրուղիների ընթացիկ և կապիտալ վերանորոգում) ուղորտներում իրականացվող ծախսերը:

Ավելորդին կարելի է վերագրել այն ծախսերը, որոնք պետության և հասարակության մասշտաբով ոչ օգտակար և ոչ անհրաժեշտ են, այլ ծառայում են հասարակության փոքրաթիվ մասի խրախճանքների, հաճույքների, շքեղության և այլ պահանջմունքների բավարարմանը:

Բյուջետային դասակարգման և պետության կողմից իրականացվող (պլանավորվող) ծախսերը անհրաժեշտի, օգտակարի ու ավելորդի բաժանելու առաջարկվող մոտեցումները, հնարավորություն են տալիս կառավարության գործունեությունը գնահատելու իրականացվող բյուջետային ծախսերի մանրամասնեցված ուղղություններով, մատուցվող ծառայությունների ու կատարվող աշխատանքների բնույթով՝ ըստ պատվիրատուների ու իրականացման վայրի: Այլ կերպ ասած, բյուջետային այդպիսի դասակարգումը հնարավորություն է տալիս «ախտորոշելու» կառավարության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության գործունեության բոլոր ուղղությունները, վեր հանելու նրա գործունեության բացթողումներն ու թերությունները և դրանց վերացման առաջարկությունների մշակման հիմք է հանդիսանում:

**ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ՆՐԱ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Ամփոփում

1. Բյուջետային ծախսերի արդյունավետության բարձրացման նպատակով առաջարկվում է.

ա) իշխանության կառավարման տարբեր մակարդակների միջև ծախսային իրավասությունները բաշխել ըստ իրականացվող աշխատանքների և մատուցվող ծառայությունների արդյունավետությունը բնութագրող այնպիսի ցուցանիշների, ինչպիսիք են դրանց նշանակության մակարդակը, բնույթը, կարևորությունը և ծավալները, ինչպես նաև նյութական, աշխատանքային և կազմակերպչական լծակների հնարավորությունները:

բ) օրենսդրական մակարդակով սահմանել բոլոր մակարդակների բյուջեներից ֆինանսավորվող միավոր աշխատանքների ու մատուցվող ծառայությունների ինչպես բնեղեն ծավալները, այնպես էլ դրանց միավորների սակագները՝ դրանց հիմքում դնելով ծախսերը առաջարկվող չափանիշներով անհրաժեշտի, օգտակարի և ավելորդի բաժանելու սկզբունքը:

գ) բացառել տարբեր մակարդակների բյուջեների հաշվին իրականացվող աշխատանքների և մատուցվող ծառայությունների համար համաֆինանսավորման սկզբունքը, քանի որ դա կհակասի իշխանությունների իրավասությունների սահմանադրական սահմանազատման սկզբունքին:

2. Համաաշխարհային փորձը վկայում է, որ որքան էլ բարձր լինի հարկման արդյունավետությունը և նվազագույնի հասցված լինի բյուջետային ծախսերի անարդյունավետությունը, այնուամենայնիվ, շատ հաճախ չի լուծվում ստորադաս բյուջեների ֆինանսական ինքնուրույնության խնդիրը, քանի որ նախ ստորադաս բյուջեների եկամտային աղբյուր հանդիսացող գույքային հարկերի հարկման բազաները և հարկման օբյեկտները իշխանության ստորադաս մարմինների վարչական

տարածքներում տեղաբաշխված են անհավասարաչափ և երկրորդ, ստորադաս բյուջեների ծախսերը, շատ դեպքերում, գերազանցում են նրանց ամրակցված եկամուտներին: Ուստի անհրաժեշտ է ստորադաս բյուջեների ֆինանսական ինքնուրույնության խնդրի լուծման միջոցառումներին գրանտների հատկացման մեխանիզմներում նվազագույնի հասցնել բացասական ֆինանսական խթանների դրսևորումները իշխանության կառավարման ստորադաս մարմինների մոտ և հանգեցնեն հասարակական բարիքների առաջարկի մեծացմանը (որը հանդիսանում է ֆինանսական օգնություն ցուցաբերելու նպատակը), այլ ոչ թե գրանտ ստացողների բյուջեների հարկային եկամուտների կրճատմանը, քանի որ գրանտ ստացողների համար այն հանդիսանում է ավելի շատ «անաշխատ եկամուտներ», քան վաստակած: Ելնելով դրանից, առաջարկվում է իշխանության կառավարման ստորադաս մարմիններին հատկացվող ֆինանսական օգնությունների բաշխման մեխանիզմների հիմքում դնել նրանց վարչական տարածքներում ստեղծված ներքին արդյունքի ծավալի աճի ցուցանիշը, որը նաև բարենպաստ պայմաններ կարող է ստեղծել գործարար ակտիվության խթանման, աշխատատեղերի ստեղծման և, վերջին հաշվով, տնտեսության զարգացման համար:

3. ՀՀ բյուջետային քաղաքականությունը բնորոշվում է արտաքին պարտքերի աճով, մշտական դեֆիցիտային բյուջեի առկայությամբ, ինչպես նաև օրենսդրական լիարժեք դաշտի բացակայությամբ, որի չեզոքացման առաջին քայլն է հանդիսացել հանրապետության վարչատարածքային նոր բաժանումը, որի արդյունքում մարզերում սահմանվել է պետական կառավարում, իսկ տեղական ինքնակառավարումը տարածվել է միայն գյուղերի ու քաղաքների, ինչպես նաև Երևան քաղաքում ձևավորված թաղերի վրա: Բյուջետային քաղաքականության իրականացման օրենսդրական դաշտի չեզոքացմանն ուղղված վարչատարածքային նոր բաժանմանն ու դրա արդյունք հանդիսացող երկաստիճան մանրացված բյուջետային համակարգի ձևավորմանը հաջորդեցին բյուջետային հարաբերությունները կարգավորող «Տեղական ինքնակառավարման մասին» հին (30.06.1996 թ.) և նոր (7.05.2002 թ.), «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» (24.06.1997 թ.), «Գանձապետական համակարգի մասին» (27.07.2001 թ.) և այլ օրենքների ու ենթօրենսդրական ակտերի ընդունումը, սակայն դրանք որակական փոփոխություններ չեն հաղորդել բյուջետային հարաբերությունների դաշտի կարգավորմանը: ՀՀ-ում գործող բյուջետային քաղաքականությունն իր վրա դեռևս կրում է նախկին խորհրդային բյուջետային համակարգի կենտրոնացման դրոշմը, որի դրսևորումները իրենց արտացո-

լումն են ստացել բյուջետային հարաբերությունները կարգավորող նշված օրենքներում ու ենթաօրենսդրական ակտերում:

4. Ձարգացած երկրների տեղական բյուջեների ձևավորման հիմք համարվող հարկերն ու տուրքերը էական դեր են խաղում իշխանության ստորադաս մարմինների բյուջետային քաղաքականության բնագավառում, քանի որ դրանց բնորոշ գիծը օրենսդրորեն ամրագրված կայուն մուտքերի առկայությունն է: Սինչդեռ Հայաստանի Հանրապետությունում թեպետ այդ եկամուտները օրենսդրորեն ամրագրված են համայնքային բյուջեներին, բայց մուտքերի կայուն և էական ծավալներ չեն ապահովում և համայնքների նվազագույն ծախսերի ֆինանսավորման համար անհրաժեշտ գումարների պակասը լրացվում է հանրապետական բյուջեից հատկացվող դոտացիաների ձևով: Փաստացի տվյալների վերլուծությունները վկայում են, որ համայնքներին հատկացվող դոտացիաները 1999–2003 թթ. համայնքների բյուջեների ծավալում 2003 թ. կազմել են 41.6%՝ 1999 թ. 23.4%–ի դիմաց: Նույնատիպ է պատկերը նաև երևանի թաղային համայնքներում և, նույնիսկ, համեմատաբար հարուստ համարվող «Կենտրոն» համայնքում, որի հաստատված բյուջեի ծավալում հանրապետական բյուջեից հատկացվող դոտացիայի տեսակարար կշիռը կազմել է. 2000 թ.՝ 32.2%, 2001 թ.՝ 19.1%, 2002 թ.՝ 13.9%, իսկ 2003 թ.՝ 11.8%, որոնք վկայում են համայնքային բյուջեների ֆինանսական ինքնուրույնության անբավարարության մասին:

5. Համայնքների բյուջեների ֆինանսական պակաս ինքնուրույնությունը տեղական ինքնակառավարման մարմիններին նշանակալի կախվածության մեջ է դնում իշխանության հանրապետական մարմիններից, որի արդյունքում համայնքների ավագանիները հնարավորություն չեն ունենում իրենց քաղաքական պլաններն ու որոշումները վերածելու հստակ ծրագրերի: Իրականում համայնքների ավագանիների կողմից սահմանված կարգով քննարկվում և հաստատվում են համայնքի տարեկան ինչպես բյուջեն, այնպես էլ սոցիալ տնտեսական զարգացման ծրագրերը, սակայն դրանք քննարկում և հաստատվում են իշխանության հանրապետական մարմիններից աջակցություն ստանալու ակնկալիքով, որը տեղական ինքնակառավարման ինստիտուտի կայացմանը ու զարգացմանը նշանակալի վնաս է հասցնում: Համայնքների բյուջեների ֆինանսական ինքնուրույնությունն ընդլայնելու և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կայացմանն ու զարգացման նպաստելու անհրաժեշտությունից ելնելով առաջարկվում է.

5.1. նախ, ինքնակառավարման մարմիններին օժտել հարկման իրական ու գործուն իրավասություններով և լծակներով: Ճիշտ է 2003 թ. հունվարի 1–ից հարկման և վերահսկողության իրավասությունը իրավաբանական անձանց գույքային հարկերի մասով իշխանության հանրապետական մարմիններից «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով փոխանցվել են տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, սակայն դրանց զանձման նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու օրենսդրական լծակները դեռևս թողնված են իշխանության հանրապետական մարմիններին, քանի որ տեղական ինքնակառավարման մարմինները զրկված են համայնքային բյուջեներին հարկային պարտավորություններ ունեցող հարկատուների նկատմամբ դատական մարմիններին հայցեր ներկայացնելու և փաստաթղթային ստուգումներ անցկացնելու վերահսկողական գործուն լծակներից, որոնց վերացման անհրաժեշտությունից ելնելով առաջարկվում է համապատասխան փոփոխություններ կատարել «Հարկերի մասին» և «Ստուգումների կազմակերպման ու անցկացման մասին» ՀՀ օրենքներում և դրանցից բխող ենթաօրենսդրական ակտերում:

5.2. Բարձրացնել գույքային հարկերի դրույթաչափերը ու հարկման բազաները, ինչպես նաև ընդլայնել գույքահարկով հարկվող օբյեկտների ցանկը, քանի որ հարկի փոքր չափերի ու ոչ մեծ ծավալների պարագայում դրանք հարկատուների համար կորցրել են իրենց տնտեսական նշանակությունը, իսկ տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար դարձել են զանձման առումով բավականին աշխատատար և բյուջետային մուտքերի առումով պակաս արդյունավետ եկամտատեսակներ: Դրանից ելնելով առաջարկվում է. ա) գույքահարկի մասով ընդլայնել գույքահարկով հարկվող օբյեկտների ցանկը՝ դրանցում ներառելով նաև մեքենաները ու մեխանիզմները, ինչպես նաև հաշվապահական հաշվառման միջազգային ստանդարտներով գույք համարվող միջոցները, բացառությամբ դրամական շրջանառու միջոցների և պատրաստի արտադրանքի, բ) գույքահարկի հարկման բազա համարվող հարկվող օբյեկտի արժեքային մեծությունը համապատասխանեցնել շուկայականին, որի լուծման գործում կարևոր քայլ կարող է հանդիսանալ դրանց շուկայական արժեքային մեծությունների և բարձրացված հարկման դրույթաչափերի նվազագույն և առավելագույն սահմանների միջակայքի սահմանումը օրենսդիր մարմնի կողմից (ինչպես իրականացվել է տեղական տուրքերի պարագայում) և դրանց կոնկրետ չափերի սահմանման իրավասության փոխանցումը համայնքների ավագանիներին, որոնց համար առավել «տեսանելի են» իրենց համայնքների վարչական տարածքում տեղակայված անշարժ գույքի իրական արժեքի մեծություն-

նը, գույքատերերի վճարունակության աստիճանը և այլն: Իսկ անշարժ գույքի գրանցման պետական կադաստրի հանրապետական մարմինների վրա դնել տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից գույքի իրավական արժեքի որոշմանն աջակցելու պարտադիր լիազորությունը: Այդպիսի մոտեցումներով որոշվող գույքահարկի հարկման բազան առաջարկվում է դիտարկել նաև գույքի առքուվաճառքի գործարքների նվազագույն գինը, որն ԱԱԳ–ի ձևով լրացուցիչ եկամուտներ կարող է բերել նաև հանրապետական բյուջեին: Այլապես ստացվում է այնպես, որ գույքի առքուվաճառքի դրական արդյունքից օգտվում է միայն վաճառողը, հանրապետական բյուջեն չի օգտվում, իսկ տեղական բյուջեները, դրամական հսկայական հոսքերի պարագայում, ստանում են «դիտորդի» կարգավիճակ: Միաժամանակ առաջարկվում է օրենսդիր մարմնի կողմից գույքահարկի գրոյական դրույքաչափով հարկվող մեծություն սահմանել 10.0 մլն դրամը, քանի որ հանրապետության ազգաբնակչության զգալի մասը (որոնք նաև գտնվում են սոցիալական վատ վիճակում) հիմնականում ապրում են մինչև 10.0 մլն դրամի շուկայական արժեք ունեցող բնակարաններում, գ) գյուղատնտեսական նշանակության հողերի մասով առաջարկվում է կիրառության մեջ դնել տարբերակված դրույքաչափեր՝ գյուղատնտեսական նշանակության օգտագործվող և չօգտագործվող հողերի համար առանձին–առանձին՝ բարձրացված դրույքաչափեր կիրառելով չօգտագործվող հողերի գծով, որը դրական դեր կարող է խաղալ հողերի օգտագործման արդյունավետությունը բարձրացնելու և չօգտագործվող հողերի չափերը նվազեցնելու գործում: Ինչ վերաբերում է ոչ գյուղատնտեսական նշանակության հողերին (որոնք հիմնականում վերածվում են բիզնեսի գործունեության, դոյակաշինության, օբյեկտաշինության և շահ ստանալու գործունեություն հետապնդող այլ վայրերի), ապա հողի հարկի հարկման օբյեկտը հանդիսացող դրանց կադաստրային գնահատման արժեքները բարձրացնելու և շուկայական իրական արժեքին համապատասխանելու անհրաժեշտություն կա, քանի որ շուկայական արժեքից դրանց ցածր լինելու փաստից օգտվում են պետական չինովնիկները կաշառքի ձևով, իսկ բյուջեները “տուժում են”: պետական բյուջեն՝ առքուվաճառքի գործարքներից պակաս ստացվող ԱԱԳ–ի, իսկ համայնքային բյուջեները՝ «պակաս գանձվող» հողի հարկի ձևով:

5.3. Տեղական տուրքերի և վճարների տեսակները ընդլայնելու առումով փոփոխություններ կատարել «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» ՀՀ օրենքում, քանի որ դրանում ներառված տուրքատեսակներն ու վճարատեսակները առավել տիպական ու բնորոշ են Երևան քաղաքի թաղային և հանրապետության քաղաքային ու առանձին դեպ-

քերում, գյուղական համայնքներին: Եվ քիչ չեն այն գյուղական համայնքները, որոնց բյուջեները զրկված են նշված եկամտատեսակների մուտքերից՝ դրանց բացակայության պատճառով: Ուստի առաջարկվում է նշված օրենքի փոփոխության ճանապարհով նրա գործողության դաշտում ներառել նաև գյուղական համայնքները՝ տեղական տուրքեր սահմանելով, օրինակ, արտավայրերում ամասուններ արածեցնելու, համայնքների վարչական տարածքում գտնվող հանքերը շահագործելու թույլտվությունների համար և այլն:

5.4. Աշխատանքներ տանել համայնքային բյուջեների ոչ հարկային եկամուտների այլընտրանքային տեսակների ձևավորման ուղղությամբ, քանի որ բոլոր համայնքների բյուջեների ոչ հարկային եկամուտների բազան նվազման միտում ունի՝ կապված համայնքներին պատկանող և օտարման ենթակա գույքի սահմանափակման և սեփականաշնորհման գործընթացը ավարտական փուլ մտնելու հետ: Այդ նպատակին կարող է ծառայել «Տեղական ոչ հարկային եկամուտների մասին» օրենքի ընդունումը՝ դրանում սահմանելով ինչպես այլընտրանքային, այնպես էլ գործող ոչ հարկային եկամտատեսակները, դրանց հաշվարկման ու վճարման կարգը և այլն, որոնք դեռևս օրենսդրական մակարդակով իրենց լուծումները չեն ստացել և որի արդյունքում տարբեր համայնքներ տարբերակված մոտեցումներ են ցուցաբերում, օրինակ, գույքի օտարման գնի ու օտարման կարգի, ինչպես նաև գույքի վարձավճարի որոշման ու դրանց վարձակալության պայմանների հարցերում: Առաջարկվում է որպես այլընտրանքային ոչ հարկային եկամտատեսակներ դիտարկել, օրինակ, համայնքի սեփականությունը հանդիսացող հողերի, ճանապարհների և այլնի օգտագործման դիմաց գումարների գանձումը՝ կապված, օրինակ, համայնքում չհաշվառված բեռնատար տրանսպորտային միջոցները համայնքի սեփականությունը հանդիսացող ճանապարհներով երթևեկելու հետ և այլն:

6. Ուսումնասիրություններն ու հաշվարկները ցույց են տալիս, որ ՀՀ–ում միջին հաշվով յուրաքանչյուր 3000 բնակչին բաժին է ընկնում մեկ համայնքային բյուջե: Ավելին կան շատ գյուղական համայնքներ, որոնց բնակչության թվաքանակը տատանվում է 200–ից մինչև 600 սահմաններում, իսկ բյուջեներին ամրակցված եկամուտների գանձելիության աստիճանը (նաև գանձման բազան) այնքան ցածր է, որը հնարավորություն չի տալիս նույնիսկ ժամանակին վճարելու համայնքի աշխատակազմի աշխատավարձերը: Հետևաբար, այդպիսի համայնքներում հնարավոր չի դառնում տեղական ինքնակառավարման ոչ միայն զարգացումը, այլև նույնիսկ դրա կայացումը: Ուստի, ելնելով տեղական ինքնակառավարումը կայացնելու ու զարգացնելու, ինչպես նաև բյուջե-

տային միջոցների տնտեսման ու արդյունավետ օգտագործման անհրաժեշտությունից առաջարկվում է խոշորացնել տեղական ինքնակառավարման գործող վարչական կառուցվածքը:

7. Համաշխարհային փորձի ուսումնասիրությունները և տնտեսական համագործակցության զարգացման կազմակերպության ստանդարտ բյուջետային մեթոդաբանությունը վկայում է, որ համաշխարհային պրակտիկայում լայն տարածում է ստացել բյուջետային եռաստիճան համակարգը, որը համապատասխանում է իշխանության երեք մակարդակներին (կենտրոնական, ռեգիոնալ և տեղական): Իշխանության կառավարման երեք մակարդակներին համապատասխանող բյուջետային եռաստիճան համակարգ ունեն, օրինակ, Պերմանիան, Ճապոնիան, Բելգիան, Իտալիան, Միացյալ Նահանգները, Ռուսաստանի Դաշնությունը: Մինչդեռ իրավիճակը այլ է Հայաստանի Հանրապետությունում, որտեղ իշխանության երեք մակարդակների (հանրապետական, մարզային, համայնքային) առկայության պայմաններում գործում է բյուջետային երկաստիճան համակարգ (պետական և տեղական բյուջե), որը պայմանավորված է հանրապետությունում մարզային բյուջե չունենալու սահմանադրական նորմով: Ուստի ելնելով ՀՀ բյուջետային համակարգը զարգացած երկրների բյուջետային եռաստիճան համակարգին ու տնտեսական համագործակցության զարգացման կազմակերպության ստանդարտ բյուջետային մեթոդաբանությանը համապատասխանեցնելու անհրաժեշտությունից առաջարկվում է սահմանադրորեն սահմանված կարգով, այսինքն՝ հանրաքվեի միջոցով փոփոխել նաև մարզային բյուջե ունենելուն խանգարող սահմանադրական նորմը՝ միաժամանակ երևան քաղաքին տալով համայնքի կարգավիճակ: Բյուջետային քաղաքականության կատարելագործման առումով, բնականաբար, բավարար չեն հիշատակված սահմանադրական փոփոխություններով սահմանափակվելը: Ուստի անհրաժեշտ ենք համարում կառավարման բոլոր մարմինների իրավասությունների ամրագրումը օրենսդրական դաշտից (որն առկա է տեղական ինքնակառավարման պարագայում) տեղափոխել սահմանադրական դաշտ՝ սահմանադրության մեջ համապատասխան փոփոխություններ կատարելով իշխանության մարմինների իրավասությունների մասում, քանի որ դրանց սահմանումը ավելի շատ սահմանադրական, քան օրենսդրական խնդիր է:

8. Տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների մասով «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի և համայնքային բյուջեների ֆինանսական հնարավորությունների ուսումնասիրու-

թյուններից պարզվում է, որ համայնքների բազմաթիվ ու բազմաբնույթ և հսկայական ֆինանսական միջոցներ պահանջող պարտադիր, կամավոր ու պատվիրակված լիազորությունների նշանակալի մասը իրականում ֆինանսական ապահովվածություն չունեն, այսինքն՝ նշված լիազորությունների մի մասը չֆինանսավորվող են: Բայց տեղական ինքնակառավարման մարմինները իրավասություններ չունեն չֆինանսավորվող լիազորությունները փոփոխելու կամ կասեցնելու առումով, որի պատճառով օրենքի կիրառման դեպքերում համայնքի ղեկավարները կարող են դառնալ «անմեղ մեղավորներ»: Դրանից ելնելով առաջարկվում է նշված հիմնահարցին լուծում տալ բյուջետային ֆեդերալիզմի և միջբյուջետային հարաբերությունների կարգավորման շրջանակներում՝ յուրաքանչյուր բյուջետային տարվա համար «Բյուջետային ֆեդերալիզմի և միջբյուջետային հարաբերությունների մասին» ՀՀ օրենքում սահմանելով տվյալ տարում իշխանության տարբեր մակարդակների ծախսային իրավասությունները և ֆինանսավորման աղբյուրները, պետական բյուջեից համայնքային բյուջեներին դոտացիաներ հատկացնելու ու դրանք հաշվարկելու սկզբունքները, ինչպես նաև իշխանության հանրապետական և համայնքային մակարդակների ծախսային այն լիազորությունները, որոնք տվյալ բյուջետային տարում նվազեցվում կամ դադարեցվում են ֆինանսական միջոցների բացակայության պատճառով:

9. Հանրապետությունում բյուջետային միջոցների ծախսերի զգալի մասի համար դեռևս սահմանված չեն գնվող միավոր աշխատանքի ու ծառայության ծախսերի նորմատիվները, իսկ մրցութային (տեղեկարային) ձևով իրականացվող գնումների համակարգը չի բխում բյուջետային միջոցների արդյունավետ օգտագործելու պահանջներից: Ուստի ելնելով բյուջետային միջոցների ծախսման արդյունավետության բարձրացման անհրաժեշտությունից առաջարկվում է օրենսդրական մակարդակով՝ «Բյուջետային ֆեդերալիզմի և միջբյուջետային հարաբերությունների մասին» յուրաքանչյուր տարվա համար ընդունման արժանի օրենքով սահմանել պետական ու համայնքային բյուջեներից ֆինանսավորվող միավոր աշխատանքի ու ծառայության (օրինակ 1 քառ. մ տարածքի ասֆալտապատման, սանմաքրման, աղբահանության) գները կամ նորմատիվները՝ դրանք տարբերակելով ըստ ֆինանսավորման աղբյուրի (պետական ու համայնքային բյուջեներից ֆինանսավորվողների գծով առանձին-առանձին), ըստ կատարվող աշխատանքների բնույթի, ըստ դրանց իրականացման վայրի (գյուղ թե՞ քաղաք) և այլն:

10. Տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ունենալով պարտավորությունների «մեծ բեռ» և ապահովված չլինելով դրանց իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական բավարար միջոցներով, նույնիսկ չունեն դրանց կառավարման և ծախսերի ֆինանսավորման գործի կազմակերպման իրավասություններ, քանի որ այն «Գանձապետական համակարգի մասին» ՀՀ օրենքով դրված է հանրապետական ենթակայություն ունեցող գանձապետարանի վրա: Վերջինիս անվամբ ՀՀ կենտրոնական բանկում բացված միասնական գանձապետական հաշվի ենթահաշվում հավաքագրվող միջոցները համայնքային ծախսերի ֆինանսավորմանն են ուղղվում սահմանված կարգով ներկայացվող ֆինանսավորման հայտերի հիման վրա, որը հանդիսանում է համայնքների իշխանության հանրապետական մարմիններից կախվածության մեջ ղնելու անտեսանելի ձև: Այդ կախվածությունները պայմանավորված են գանձապետական միասնական հաշվից իրականացվող ծախսերի ֆինանսավորման տարբերակմամբ, որը հանրապետական բյուջեից իրականացվելու դեպքում կատարվում է ֆինանսավորվողների համար վարկեր բացելու, իսկ համայնքային բյուջեներից իրականացվելու դեպքերում՝ համայնքների ֆինանսավորման հայտերի հիման վրա ֆինանսավորվողների հաշիվներին գումարներ փոխանցելու միջոցով: Համայնքային բյուջեներից իրականացվող ծախսերի ֆինանսավորման նշված տարբերակման ու միասնական գանձապետական հաշվում համայնքային բյուջեների միջոցները հավաքագրելու արդյունքում համայնքները հնարավորություն չեն ունենում օպերատիվ կազմակերպելու սահմանափակ ֆինանսական միջոցների առաջնահերթ ծախսերի ֆինանսավորումը (ծախսերի ֆինանսավորման առաջնահերթության անընդհատ փոփոխվող պահանջի պայմաններում ծախսերի ֆինանսավորման հայտերը, սահմանված կարգի, համաձայն գանձապետարան ներկայացվում են ամիսը մեկ անգամ): Դրանից ելնելով առաջարկվում է համապատասխան փոփոխություններ կատարել «Գանձապետական համակարգի մասին» ՀՀ օրենքում և մյուս ենթօրենսդրական ակտերում առանձնացնել պետական և համայնքային բյուջեների միջոցների հավաքագրման գանձապետական հաշիվները և վարկեր բացելու սկզբունքով իրականացնել նաև համայնքային բյուջեների ծախսերի ֆինանսավորումները:

11. Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ պետական բյուջեի ղեկավարի տեսակարար կշիռը բարձր է ոչ միայն բյուջետային ծախսերում, այլև համախառն ներքին արդյունքում: Բավական է նշել, որ համախառն ներքին արդյունքում բյուջետային ղեկավարի տեսակարար կշիռը 1997 թվականից սկսած գերազանցել է 4.0 տոկոսը և ունեցել է

աճման միտում, իսկ ՌԴ-ում այն չի գերազանցում 2.0 տոկոսը: Իրավիճակը առավել անհանգստացնող է դառնում այն դեպքերում, երբ բյուջեի ղեկավարի ֆինանսավորման աղբյուրներում գերակշռող են դառնում արտաքին աղբյուրները, որն առկա է հանրապետությունում՝ սկսած բյուջեի ձևավորման հենց սկզբից, բացառությամբ 1997 թվականի: Վերջին վեց տարիներին պետական բյուջեի ղեկավարի ֆինանսավորման աղբյուրներում արտաքին աղբյուրների տեսակարար կշիռը կազմել է. 1998 թ.՝ 83.9, 1999 թ.՝ 95.0, 2000 թ.՝ 96.3, 2001 թ.՝ 92.8, 2002 թ.՝ 89.4, իսկ 2003 թ.՝ 97.2 տոկոս: Ուսումնասիրություններն ու վերլուծությունները միաժամանակ վկայում են, որ բյուջեի ղեկավարի մեծության գլխավոր կողմնորոշիչը ոչ թե պաշտպանական միջոցառումները և սոցիալական ծախսերի ու կապիտալ ներդրումների մեծացումն է եղել (ինչպես ընդունված է զարգացած երկրների բյուջետային քաղաքականության պրակտիկայում), այլ պետական պարտքի սպասարկման ծավալները, որոնց տեսակարար կշիռները բյուջետային ծախսերում կազմել են. 1997 թ.՝ 14.4, 1998 թ.՝ 12.4, 1999 թ.՝ 12.4, 2000 թ.՝ 13.8, 2001 թ.՝ 12.1, 2002 թ.՝ 10.9, իսկ 2003 թ.՝ 3.1 տոկոս: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ այսուհետև տարեց տարի ավելի են մոտենում արտաքին պարտքերի մարման ժամկետները և «արտոնյալ» կարգավիճակով վերցված վարկերը առաջիկա երկու տասնամյակում վերածվելու են ոչ արտոնյալի և «պարտադրված» մեծանալու են արտաքին (նաև ներքին) պարտքի սպասարկման գումարները, որոնք նոր ու ավելի մեծ չափերով բյուջետային ղեկավարի ձևավորման աղբյուր են հանդիսանալու:

12. Հանրապետության բյուջետային քաղաքականության պրակտիկայում իրականացվել է բյուջեի ղեկավարի կրճատման երկու միջոցառում՝ 2000 և 2002 թվականներին և նախորդ տարվա նկատմամբ բյուջեի ղեկավարի գումարը պակաս է սահմանել համապատասխանաբար 10.5 և 13.8 տոկոսային կետով: Դա պայմանավորված է եղել բյուջեի ծախսերի աճի նկատմամբ եկամուտների ինչպես տոկոսային, այնպես էլ գումարային առաջանցիկ աճով, որոնք համապատասխանաբար կազմել են 3.6 և 6.2 տոկոսային կետ և 5935.1 ու 8639.1 մլն դրամ: Այլ կերպ ասած, նշված տարիներին ապահովվել է բյուջեի ղեկավարի կրճատման, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ պայմանը, բայց «մոռացության է մատնվել» բյուջեի ղեկավարի կրճատման շարունակականության պայմանը, որը բնորոշ է շուկայական տնտեսության ստեղծման ճանապարհին գտնվող երկրներին: Դա, մեր կարծիքով, բյուջեի ղեկավարի կրճատման նշված անհրաժեշտ պայմանի ապահովմամբ հանդերձ պետական ծախսերի նշանակալի հավելաճի ապահովումն է նախորդ

տարվա նկատմամբ, որը մուլտիպլիկատորի էֆեկտով մեծացնում է բյուջետային մուտքերը: Սակայն բյուջեի դեֆիցիտի կրճատումը և ծախսերի աճի նկատմամբ եկամուտների տոկոսային ու գումարային առաջանցիկ աճը այդ տարիներին ուղեկցվել է պետական ծախսերի ոչ նշանակալի աճով, որն ընդամենը սահմանվել էր. 2000 թ.՝ 4470.3 մլն դրամ, իսկ 2002 թ.՝ 17120.2 մլն դրամ: Բյուջեի դեֆիցիտի կրճատման նման մոտեցումների արդյունքում 2000 թվականին հարկային ապառքներն ու կազմակերպությունների հաշվեկշռային վնասները աճել են համապատասխանաբար 15.2 և 50.9 տոկոսով, իսկ բյուջետային մուտքերը թերակատարվել են 14.8%-ով, որն էլ 2001 թվականի բյուջեն առավել մեծ դեֆիցիտով սահմանելու պատճառներից մեկը հանդիսացավ (2001 թ. բյուջեի դեֆիցիտը սահմանվել է 53832.2 մլն դրամ, 2000 թվականի 50682.9 մլն դրամի դիմաց): Իրավիճակը կրկնվել է նաև բյուջեի դեֆիցիտի կրճատման երկրորդ փորձին հաջորդող տարում՝ 2003 թվականին, երբ բյուջեի դեֆիցիտը սահմանվել է ավելի մեծ՝ 47258.8 մլն դրամ, քան 2002 թվականին էր, այսինքն՝ բյուջեի դեֆիցիտի կրճատման տարում՝ 40988.9 մլն դրամ:

Մեր կարծիքով, բյուջեի դեֆիցիտի կրճատման շարունակությունն ապահովելու անհրաժեշտ ու բավարար պայմանը նախորդ տարվա նկատմամբ բյուջեի ծախսերի աճի նկատմամբ եկամուտների տոկոսային և գումարային առաջանցիկ աճի ու ծախսերի նշանակալի հավելաճի ապահովումն է՝ այդ հավելաճի գերակշիռ մասը պաշտպանական միջոցառումներին, սոցիալական ծախսերի ու կապիտալ ներդրումների մեծացմանն ուղղելով հանդերձ: Սակայն իրավիճակն այլ է Հայաստանի Հանրապետությունում, որտեղ պետական պարտքի սպասարկման ծավալներն են գլխավորապես կողմնորոշում բյուջեի դեֆիցիտի ծավալները, այն էլ արտաքին պարտքի սպասարկման նշանակալի ծավալների առկայությամբ, որի տեսակարար կշիռը պետական պարտքի սպասարկման ծավալներում կազմել է. 1998 թ.՝ 56.8%, 1999 թ.՝ 54.5%, 2000 թ.՝ 50.6%, 2001 թ.՝ 53.4%, 2002 թ.՝ 60.1%, իսկ 2003 թ.՝ 13351.4 մլն դրամի արտաքին պարտքը սպասարկվել է նույնիսկ ներքին պետական պարտքի մեծացման հաշվին: Արտաքին պարտքի սպասարկման գումարների մեծությունները ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում կազմել են 28.0-ից մինչև 35.0 մլրդ դրամ (բացառությամբ 2003 թվականի), որոնք պետության տնտեսական շրջանառությունից հանվելով ու «արտահանվելով» հանրապետությունից դուրս բացասական ներգործություն են ունեցել տնտեսական ակտիվության վրա՝ հանդիսանալով բյուջեի նոր դեֆիցիտի ձևավորման «անտեսանելի գործիք»: Վերջինիս բացասական ներգործության ազդեցությունը նվազեցնելու նպատակով առաջարկվում է

յուրաքանչյուր տարի բյուջետային ծախսերի կանխատեսվող ցուցանիշը ուղղակիորեն մեծացնել արտաքին պարտքի սպասարկման կանխատեսվող մեծությամբ, ինչպես նաև խիստ սահմանափակել արտաքին վարկերի (նույնիսկ արտոնյալ) ծավալները, իսկ հնարավորության դեպքում կատարել վերցված արտաքին վարկերի (նույնիսկ արտոնյալ) վաղաժամկետ մարում, քանի որ համախառն ներքին արդյունքի, բյուջետային եկամուտների ու արտաքին պարտքերի աճի առկա տեմպերի պարագայում չի բացառվում սեփականության իրավունքով պետությանը պատկանող գույքի վերածումը օտարերկրյա սեփականության:

13. Ուսումնասիրություններն ու վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ ՀՀ-ում պետական պարտքի կառավարումն իրականացվում է պետական պարտքի մասին օրենքի բացակայության պայմաններում՝ առաջնորդվելով, մասնավորապես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, «Բյուջետային համակարգի մասին», «ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին» «ՀՀ միջազգային պայմանագրերի մասին», «ՀՀ պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքներով և ենթաօրենսդրական ակտերով, այսինքն՝ օրենսդրական ոչ լիարժեք դաշտի և ստորադաս կարգավիճակ ունեցող կառուցվածքային ստորաբաժանման՝ ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության կառուցվածքում գործող պետական պարտքի կառավարման վարչության միջոցով: Նկատի ունենալով պետական պարտքի նշանակալի ծավալներն ու նրա կառավարման արդյունավետության բարձրացման խիստ անհրաժեշտությունը առաջարկվում է մի կողմից պետական պարտքի կառավարումն իրականացնել ՀՀ կառավարության առընթեր ծառայության միջոցով, որը, բնականաբար, կբարձրացնի պետական պարտքի կառավարման արդյունավետությունը և մյուս կողմից, պարտադիր կարգով, ընդունել պետական պարտքի մասին օրենքը, որտեղ կսահմանվեն պետական պարտքի տեսակները, պետական պարտքի կառավարման սկզբունքները, պետական պարտքի կառավարման արդյունավետ ուղիները ու հիմնական չափորոշիչները և այլն:

14. Նկատի ունենալով այն փաստը, որ ոչ ռեզիդենտների կողմից պետական արժեթղթերի մասով ձևավորված պարտքը, համաձայն գործող կարգի, դիտարկվում, հաշվառվում և կառավարվում է որպես ներքին պարտք, որն «անտեսանելի ձևով» կարող է վերածվել արտաքին պարտքի և հանգեցնել հանրապետության համար անցանկալի հետևանքների առաջարկվում է պետական պարտքի մասին ընդունման արժանի օրենքով այդպիսի պարտքը դիտարկել որպես արտաքին պարտք և սահմանել ոչ ռեզիդենտների կողմից պետական պարտա-

տոմսերի ձեռք բերման նորմա՝ ոչ ռեզիդենտ իրավաբանական անձանց և ՀՀ քաղաքացիություն չունեցող ֆիզիկական անձանց գծով առանձին-առանձին ինչպես յուրաքանչյուրի, այնպես էլ դրանց ամբողջական մասերի գծով, որպեսզի նվազեցվի պետության ռիսկը մեկ (մի քանի) խոշոր ներդրողից կախվածության իմաստով:

Ուսումնասիրություններն ու վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ պետական պարտատոմսերի թողարկման ու տեղաբաշխման հայաստանյան իրականությունում լուծելով բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորման խնդիրը, իրականում, բյուջեի դեֆիցիտը չի ծառայեցվում միջազգային պրակտիկայում ընդունված ծախսերի (պաշտպանական միջոցառումներ, սոցիալական և կապիտալ ներդրումների ոլորտ) լրացուցիչ ֆինանսավորմանը, որը հանգեցնում է բյուջեի դեֆիցիտի հետագա կրճատմանը, քանի որ այդպիսի ծախսերը մուլտիպլիկատորի էֆեկտ են ապահովում և նպաստում համախառն ներքին արդյունքի մեծացմանը: Ուստի առաջարկվում է պետական պարտատոմսերը թողարկել (այն էլ միայն միջնաժամկետ ու չորս տարի մարման ժամկետով, քանի որ այդ ժամկետը մի կողմից հանընկնում է այն ժամանակահատվածի հետ, երբ Ազգային ժողովի ընտրություններում հաղթած քաղաքական ուժը ժամանակի այդ տևողությամբ իր վրա է վերցնում երկրի ղեկավարման պատասխանատվությունը և մյուս կողմից այդ ժամկետում հարթ ու “անցավ” են ընթանում պետական պարտատոմսերի մարումների սցենարը) միայն ներդրումային ծրագրերի ֆինանսավորման համար՝ այն ամրագրելով պետական պարտքի մասին օրենքում: Ընդ որում, պետական պարտատոմսերի միջոցով ներդրումային ծրագրերի ֆինանսավորման մեխանիզմները առաջարկվում է անուղղակիորեն տարածել նաև բանկային ավանդների վրա և որպես դրա իրականացման մեխանիզմ առաջարկվում է բանկային ավանդների ապահովագրման նորմատիվի երաշխիք դիտարկել ոչ թե ՀՀ Կենտրոնական բանկում նորմատիվային գումարի պահուստավորումը, այլ նորմատիվի սահմաններում պետական պարտատոմսերի ձեռք բերումը՝ նպաստելով նաև պետական արժեթղթերի տեղաբաշխման ակտիվացմանը:

15. Ուսումնասիրություններն ու հաշվարկները վկայում են, որ համախառն ներքին արդյունքում 1997–2000 թթ. ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին պարտքի սպասարկման տեսակարար կշիռը ունեցել է աճի միտում, որն արդարացված համարել չի կարելի: Դրանցից ելնելով առաջարկվում է պետական պարտքի ձևավորման քաղաքականությունը կառուցել համախառն ներքին արդյունքում պարտքի սպասարկման տեսակարար կշռի նվազման սկզբունքի վրա, որն անհրաժեշտ ենք հա-

մարում ամրագրել պետական պարտքի մասին օրենքում: Միաժամանակ առաջարկվում է միջոցներ ձեռնարկել պետական պարտքի ու նրա սպասարկման անցանկալի կառուցվածքը փոփոխել ու հօգուտ ներքին պարտքի (քանի որ արտաքին պարտքի և նրա սպասարկման նշանակալի չափերը կարող են անկանխատեսելի հետևանքներ ունենալ ու վտանգել հանրապետության ինքնիշխանությունը) և այն մի կողմից դիտարկել որպես մակրոտնտեսական մեկ կարևորագույն ցուցանիշ, իսկ մյուս կողմից՝ որպես պետական պարտքի կառավարման հիմնական նպատակ՝ այն ամրագրելով նաև պետական պարտքի մասին օրենքում:

16. Ուսումնասիրությունները ու վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ ՀՀ արտաքին պարտքի 80%–ից ավելին բաժին է ընկնում Զարգացման միջազգային ընկերակցությանը՝ 56.8%, ՌԴ կառավարությանը՝ 12.6%, Վերակառուցման և Զարգացման Եվրոպական բանկին՝ 7.9% և ճապոնիայի կառավարությանը՝ 4.7%: Ընդ որում, Զարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից տրված վարկերը ունեն ինչպես ամենացածր տոկոսավճարները (սպասարկման վճար՝ 0.75%, կատարման վճար՝ 0.5%, տոկոսադրույք՝ 0%), որոնք, որպես կանոն, չեն գանձվում, այնպես էլ հիմնական գումարի մարման երկարաձգված (24–ից մինչև 30 տարի) և արտոնյալ (մինչև 10 տարի) ժամկետներ: Արտաքին պետական պարտքի 79.6%–ը (առանց երաշխիքների) բաժին է ընկնում բազմակողմանի վարկատուներից ստացված վարկային միջոցներին, իսկ 20.4% –ը ՀՀ կառավարության կողմից երկկողմանի վարկատուներից ստացված վարկերն են: Զարգացման միջազգային ընկերակցության կողմից տրված վարկերի հիմնական գումարի 90%–ից ավելի՝ 516.8 մլն ամերիկյան դոլարի մարման ժամկետը 2005–2030 թվականներն են: Այդ ժամանակահատվածում է նախատեսված մարելու նաև Վերակառուցման ու զարգացման միջազգային բանկի՝ 1.6, Վերակառուցման ու զարգացման Եվրոպական բանկի՝ 16.5, Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամի՝ 15.5, ԱՄՆ կառավարության՝ 41.8, Ֆրանսիայի կառավարության՝ 3.2, ՌԴ կառավարության՝ 48.6, Եվրահամայնքի՝ 24.7, ճապոնիայի կառավարության՝ 46.3, «Ձոն և Կարեն Յանթսման» հիմնադրամի՝ 10.0 մլն ամերիկյան դոլարի հատկացված վարկերը, այսինքն՝ ընդամենը 208.2 մլն ամերիկյան դոլար: Այլ կերպ ասած, 2005–2030 թվականներին հանրապետությունը ստիպված կլինի տարեկան միջին հաշվով մարելու առնվազն 29.0 մլն ամերիկյան դոլարի պարտք՝ առանց տոկոսավճարների և նոր վարկերի: Բնականաբար, անցանկալի իրավիճակներից խուսափելու առումով կարևորվում է նոր վարկային արտոնությունների ձևավորումը և առկա պարտքերի ժամա-

նակին և, նույնիսկ, վաղաժամկետ մարումը: Բայց դրանցից, առավել անհրաժեշտ է կարևորել պարտքի սպասարկման հնարավորությունը, նամանավանդ, որ արտաքին պարտքի սպասարկման ունակությունը բնութագրող ցուցանիշներից (որոնք յոթն են) երկուսի (պարտքի սպասարկում / արտահանում, արտաքին պարտք / արտահանում) համար վերջին երեք տարիներին հանրապետությունն ունի միջին պարտքի, իսկ մնացած հինգի մասով՝ նվազ պարտքի բեռ: Մեր կարծիքով, հանրապետության արտաքին պարտքի ժամանակին սպասարկման հնարավորությունները պահպանելու համար անհրաժեշտ է, որ մակրոտնտեսական ցուցանիշների առկա դրական միտումների պահպանմամբ հանդերձ ապահովել նաև արտաքին պարտքի և պարտքի սպասարկման աճի նկատմամբ արտահանման այնպիսի աճ, որպեսզի պետական պարտքի սպասարկման ունակությունը բնութագրող բոլոր ցուցանիշների գծով հանրապետությունը ունենա նվազ պարտքի բեռ՝ կատարելագործելով հարկաբյուջետային օրենսդրությունը և հարկային վարչարարությունը:

17. Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հանրապետության կողմից վերցված վարկերի ծախսերի նպատակային ուղղություններում համեմատաբար բարձր է էներգոհամակարգի պահպանման՝ 16.1%, ոռոգման համակարգերի վերականգնման՝ 4.5%, կառավարման համակարգի և կառուցվածքային բարեփոխումների ու տեխնիկական օժանդակություն՝ 7.5%, տրանսպորտային ծրագրի ու մայրուղիների վերականգնման՝ 6.6% բաժինը և այլն: Սակայն ցավալից այն է, որ երբեմն վերոհիշյալ փոխառու միջոցների հաշվին բարեփոխված և տեխնիկական օժանդակություն ստացած ոլորտների առանձին օբյեկտներ ոչ բարձր գներով սեփականաշնորհվում և ապապետականացվում են (հիվանդանոցներ, «Յայաստանի էլեկտրական ցանցեր» ՓԲԸ և այլն) կամ հանձնվում են երկարաժամկետ վարձակալության («Զվարթնոց» օդակայան) ու հավատարմագրային կառավարման (Մեծամորի ԱԷԿ)՝ առանց նոր տերերին ու տնօրինողներին փոխանցելու դրանց գծով առկա վարկային պարտավորությունների մարման պատասխանատվությունը, որն անցնում է ապագա սերունդներին նրանց «ուսերին թողնելով» այդ օբյեկտների գծով հատկացված փոխառու միջոցների վերադարձման ծանր բեռը, որի արդյունքում տեղի է ունենում «ապագա սերունդների հաշվին ներկա սերունդների հարստացում»: Ելնելով դրանից առաջարկվում է այդպիսի օբյեկտների սեփականաշնորհման, ապապետականացման և դրանց երկարատև վարձակալության ու հավատարմագրային կառավարման հանձնելու դեպքերում վարկային պարտավորու-

թյունների մարման պատասխանատվության փոխանցումը դիտարկել որպես գործարքի կայացման պարտադիր պայման:

18. Ուսումնասիրություններն ու վերլուծությունները միաժամանակ ցույց են տալիս, որ հատկացված վարկերի մինչև 1/5-ը ուղղվել կամ ուղղվում է պետության վերնաշենքային կառույցների կայացմանը, կառավարման համակարգին և կառուցվածքային բարեփոխումներին ու տեխնիկական օժանդակությանը՝ 76.1, սոցիալական ներդրումներին՝ 29.9, գյուղատնտեսական բարեփոխումների աջակցմանը և ծառայությունների ստեղծմանը՝ 26.3, համայնքային զարգացման ծրագրերին՝ 29.0, դատախրավական բարեփոխումներին՝ 11.0, անշարժ գույքի գրանցման ծրագրերին՝ 7.8 մլն ամերիկյան դոլար և այլն:

19. Բյուջեի եկամուտներն ու ծախսերը դասակարգված են ոչ միայն առանց պետական ու համայնքային բյուջեների առանձնացման, այլև ոչ մանրամասնորեն, որոնք մի կողմից թաքցնում են պետության բյուջետային քաղաքականության վրա հարկադրական (Արժույթի միջազգային հիմնադրամի կողմից) մոնետարիզմի ազդեցությունը և մյուս կողմից քողարկում են կառավարության սոցիալ-տնտեսական ոլորտի քաղաքականության բացթողումներն ու թերությունները, քանի որ եկամուտների ու ծախսերի խմբավորման հիմքում դրված են ոչ լիարժեք չափանիշներ: Եկամուտների մասով ոչ լիարժեք չափանիշները իրատեսական չեն դարձնում բյուջեների մուտքերի կանխատեսման տեղեկատվական բազան, որի արդյունքում բյուջեների մուտքերի նկատմամբ հսկողությունը տարվում է ոչ թե ըստ եկամտատեսակների, գործունեության ոլորտների ու վայրի (որն առավել ճիշտ է հարկման արդյունավետության տեսակետից), այլ ընդհանուր մուտքի նկատմամբ: Բացի դրանից եկամուտների գործող դասակարգման պարագայում հնարավոր չի լինում ռեալ ու ժամանակին գնահատել հարկային հարաբերությունները կարգավորող օրենքների գործողության էֆեկտը, դրանցում տեղ գտած թերություններն ու բացթողումները: Եկամուտների գործող բյուջետային դասակարգման վերոհիշյալ թերությունների վերացման անհրաժեշտությունից ելնելով առաջարկվում է բյուջեների հարկային եկամուտները դասակարգել ըստ հարկ վճարողների և հարկվող (հարկման) օբյեկտների (եկամտահարկի, շահութահարկի, ավելացված արժեքի հարկի, պարզեցված հարկի, հաստատագրված վճարների և հողի հարկի գծով), ինչպես նաև ըստ հարկ վճարողների և հարկման օբյեկտների ու բազաների (ակցիզային հարկի և գույքահարկի գծով), իսկ պետական տուրքերը դասակարգել ըստ պետական տուրք գանձող մարմինների և նրանց կողմից մատուցվող ծա-

ռայությունների կամ գործողությունների խոշորացված տեսակների, օտարերկրյա պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների տրամադրած տրանսֆերտները՝ ըստ այն հատկացողների:

20. Բյուջեների ծախսերի գործող դասակարգման ուսումնասիրություններն ու վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ ծախսերի գործող դասակարգմամբ նախ, խախտվել է ըստ պետության հիմնական ֆունկցիաներից բխող գործառույթների ֆինանսավորման բյուջետային ծախսերը խմբավորելու դասակարգման սկզբունքը (քանի որ այդ խմբերին է դասվել նաև հիմնական խմբին չդասվող ծախսերը, որը նախ, որպես կանոն, մեծ տեսակարար կշիռ ունի բյուջեի ծախսերում և երկրորդ, դրանում «թաքցված է» պետական պարտքի սպասարկման ծախսերը, որի գերակշիռ մասը բաժին է ընկնում արտաքին պարտքի սպասարկմանը) և երկրորդ՝ ծախսերի բյուջետային դասակարգմամբ գերակա դեր է հատկացվել ոչ թե պետության հիմնական գործառույթների ֆինանսավորմանն ուղղվող ծախսերին, այլ դրանց տնտեսագիտական բովանդակությանը, որոնք ձևավոխելու և խեղաթյուրել են ծախսերի բյուջետային դասակարգման տրամաբանական ու տնտեսագիտորեն հիմնավորված կազմն ու կառուցվածքը: Ծախսերի գործող բյուջետային դասակարգման արդյունքում ծախսերի մասով բյուջեները վերածվում են «թվակույտերի» և բավականին դժվարացնում, իսկ երբեմն էլ անհնարին են դարձնում «ախտորոշելու» կառավարության կողմից իրականացվող սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունը, վեր հանելու նրա գործունեության բացթողմներն ու թերությունները, որոնք կարող են արդյունավետ ռազմավարության և պետության զարգացման հիմք հանդիսանալ:

Ուստի առաջարկվում է ծախսերի բյուջետային դասակարգումն իրականացնել ըստ պետության հիմնական գործառույթների ֆինանսավորման (պետական կառավարում և տեղական ինքնակառավարում, դատական մարմիններ, օրենսդիր մարմին, կապիտալ ներդրումներ, ներքին ու արտաքին անվտանգություն, սոցիալական ծրագրեր, մշակույթ, տեղեկատվություն, սպորտ և կրոն՝ առանց կապիտալ ներդրումների, առողջապահություն և կրթություն՝ առանց կապիտալ ներդրումների, կոմունալ տնտեսություն, վառելիքային և էներգետիկ տնտեսություն՝ առանց կապիտալ ներդրումների և այլն) դրանք մանրամասնելով ըստ պատվիրատուների, ծրագրերի, ֆինանսավորման աղբյուրների, իրականացման վայրի (մարզ, համայնք) և այլն՝ պետական պարտքի սպասարկումը դուրս բերելով «ծախսերի հիմնական խմբին չդասվող ծախսերից» և այն դիտարկել որպես պետության առանձնացված ծախսային ոլորտ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

ՀՀ իրավական ակտեր

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը, Եր., Նաիրի, 1995
2. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք, «Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ, 1998
3. «Ղոզի հարկի մասին» ՀՀ օրենքը (27.04.1994 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: «Հարկային տեղեկատու» պարբերական, ՀՀ ՀՊՏ, N 5, 1994 թ., ՀՀ ՊԵՆ «Հարկային և մաքսային տեղեկատու» պարբերական, N 1 (34), 2000 թ.
4. «Գույքահարկի մասին» ՀՀ օրենքը (03.02.1995 թ.): «Հարկային տեղեկատու» պարբերական, ՀՀ ՀՊՏ, N 6, 1995 թ.
5. «Գույքահարկի մասին» ՀՀ օրենքը (27.12.1997 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: «Հարկային տեղեկատու» ՀՀ ՀՊՏ պարբերական, ՀՀ ՀՏ «Ուսումնա-մեթոդական կենտրոն», N25, 1998 թ., N28, 1999 թ., «Հարկային և մաքսային տեղեկատու» պարբերական, ՀՀ ՊԵՆ N 6 (39), 2001 թ.
6. «Գույքահարկի մասին» ՀՀ օրենքը (26.12.2002 թ.): ՀՀ հարկային օրենքները, «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, «Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ հրատարակչություն, Երևան, 2003 թ.
7. ՀՀ Գերագույն խորհրդի 17.01. 1995 թ. «Գույքահարկի մասին ՀՀ օրենքի կիրառման մասին» որոշումը: «Հարկային տեղեկատու» պարբերական, ՀՀ ՀՊՏ, N 6, 1995 թ.
8. ՀՀ կառավարության 01.06. 1995 թ. «Ձեռնարկությունների, հիմնարկների և կազմակերպությունների հարկման օբյեկտ չհանդիսացող գույքի կազմը հաստատելու մասին» N 303, 04.06.1995 թ. «Ձեռնարկությունների, հիմնարկների և կազմակերպությունների (անկախ սեփականության ձևից) հարկման օբյեկտ հանդիսացող գույքի գույքահարկի դրույքաչափերի մասին» N314 և 06.07.1995 թ. «Գույքահարկով չհարկվող անասնազլխաքանակի նորման հաստատելու մասին» N508 որոշումները: «Հարկային տեղեկատու» պարբերական, ՀՀ ՀՊՏ, N7, 1996 թ.
9. ՀՀ կառավարության 15.02.1995 թ. «ՀՀ պետական և պետական մասնակցությանը ձեռնարկությունների հիմնական միջոցների վերազնահատման մասին» N73 որոշումը: «Հարկային տեղեկատու» պարբերական, ՀՀ ՀՊՏ, N 6, 1995 թ.
10. «Եկամտահարկի մասին» ՀՀ օրենքը (08.02. 1995 թ.): «Հարկային տեղեկատու» պարբերական, ՀՀ ՀՊՏ, N 6, 1995 թ.
11. «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքը (14.04. 1997 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: «Հարկային տեղեկատու» ՀՀ ՀՏ պարբերական, ՀՀ ՀՏ «Ուսումնա-մեթոդական կենտրոն», N14, 1997 թ., N20, 1997 թ., N28, 1999 թ., Հայաստանի Հանրապետության օրենքները: «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, «Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ հրատարակչություն, Երևան, 2003 թ.
12. «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքը (14.05.1997 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: «Հարկային տեղեկատու» ՀՀ ՀՏ պարբերական, ՀՀ ՀՏ «Ուսումնա-մեթոդական կենտրոն», N15, 1997 թ., N19, 1997 թ., N21, 1998 թ., N26, 1998 թ., N28, 1999 թ.

13. «Ակցիզային հարկի մասին» ՀՀ օրենքը (23.06.1997 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: «Հարկային տեղեկատու» ՀՀ ՀՏ պարբերական, ՀՀ ՀՏ «Ուսումնա-մեթոդական կենտրոն», N16, 1997 թ., N18, 1997 թ., N26, 1998 թ., N28, 1999 թ.
14. «Ակցիզային հարկի մասին» ՀՀ օրենքը (07.07.2000 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: Հարկային և մաքսային տեղեկատու, N3 (36), 2000 թ.
15. «Արժեթղթերի շուկայի կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքը, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N17, 2000
16. «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենքը (30.09. 1997 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: «Հարկային տեղեկատու» ՀՀ ՀՏ պարբերական, ՀՀ ՀՏ «Ուսումնա-մեթոդական կենտրոն», N20, 1997 թ., N24, 1998 թ., N26, 1998 թ., N28, 1999 թ.
17. «Եկամտահարկի մասին» ՀՀ օրենքը (27.12. 1997 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: «Հարկային տեղեկատու» ՀՀ ՀՏ պարբերական, ՀՀ ՀՏ «Ուսումնա-մեթոդական կենտրոն», N21, 1998 թ., N24, 1998 թ., N26, 1998 թ., N28, 1999 թ.
18. ՀՀ կառավարության 26.06.1997 թ. «Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծվող և Հայաստանի Հանրապետությունում արտադրվող ծխախոտի արտադրանքի համար հաստատագրված վճարներ սահմանելու մասին» որոշումը: «Հարկային տեղեկատու» ՀՀ ՀՏ պարբերական, ՀՀ ՀՏ «Ուսումնա-մեթոդական կենտրոն», N 16, 1997 թ.
19. «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքը (24.06.1997 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: «Հարկային տեղեկատու» ՀՀ ՀՏ պարբերական, ՀՀ ՀՏ «Ուսումնա-մեթոդական կենտրոն», N18, 1997 թ., N21, 1998 թ.
20. «Հաստատագրված վճարների մասին» ՀՀ օրենքը (07.07.1998 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: «Հարկային տեղեկատու» ՀՀ ՀՏ պարբերական, ՀՀ ՀՏ «Ուսումնա-մեթոդական կենտրոն», N25, 1998 թ.
21. «Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծվող դիզելային վառելիքի և բենզինի համար հաստատագրված վճարների մասին» ՀՀ օրենքը (27.12.1997 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: «Հարկային տեղեկատու» ՀՀ ՀՏ պարբերական, ՀՀ ՀՏ «Ուսումնա-մեթոդական կենտրոն», N 22, 1998 թ.
22. «Պարզեցված հարկի մասին» ՀՀ օրենքը (05.05.2000 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները:
23. «Ծխախոտի արտադրանքի համար հաստատագրված վճարների մասին» ՀՀ օրենքը (24.03.2000 թ.) և դրանում կատարված փոփոխությունները:
24. «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» ՀՀ օրենքը (26.12.1997 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները: «Հարկեր, տուրքեր և վճարներ», ՀՀ ՊԵՆ «Հարկային և մաքսային տեղեկատու» ՓԲԸ, Երևան, 2002 թ.
25. «Պետական տուրքի մասին» ՀՀ օրենքը (27.12.1997 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: «Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները», «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, Երևան, 2003 թ.
26. «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքը (17.05.2000 թ.), դրանում կատարված փոփոխությունները և լրացումները: «Հարկեր, տուրքեր և վճարներ», ՀՀ ՊԵՆ «Հարկային և մաքսային տեղեկատու» ՓԲԸ, Երևան, 2002 թ.
27. «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը (07.05.2002 թ.): ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 21(196), 2002 թ.

28. «Գանձապետական համակարգի մասին» ՀՀ օրենքը (27.07.2001 թ.): ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 29(161), 01.09. 2001 թ.
29. ՀՀ կառավարության 18.01.2002 թ. «Հայաստանի Հանրապետության պետական և համայնքների բյուջեների կատարման կարգը հաստատելու մասին» N48 որոշումը: ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 6(181), 05.02. 2002 թ.
30. «ՀՀ 1997 թ. պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքը: ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 5, 21.03. 1997 թ.
31. «ՀՀ 1998 թ. պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքը: ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 32, 31.12. 1997 թ.
32. «ՀՀ 1999 թ. պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքը: ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 32(65), 30.12. 1998 թ.
33. «ՀՀ 2000 թ. պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքը: ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 5(103), 24.03.2000 թ.
34. «ՀՀ 2001 թ. պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքը: ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 34(132), 31.12. 2000 թ.
35. «ՀՀ 2002 թ. պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքը: ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 3(178), 11.01. 2002 թ.
36. «ՀՀ 2003 թ. պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքը: ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 3(238), 14.01. 2003 թ.
37. «Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենքները»: «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՓԲԸ, Երևան, 2003 թ.
38. «Հարկեր, տուրքեր և վճարներ», «Հարկային և մաքսային տեղեկատու» ՓԲԸ, Երևան, 2002 թ.

Մասնագիտական գրքեր և այլ գրականություն

39. Ավագյան Ա.: «Հայաստանի տնտեսության պետական կարգավորման հարկաբյուջետային լծակները», տ. գ. թ. գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 1996 թ.
40. Բաղանյան Լ. և ուրիշներ «Ֆինանսներ և վարկ» (ուսումնական ձեռնարկ), Երևան, «Չանգակ – 97», 2003
41. Բարխուդարյան Լ.: «Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր. Պետական ֆինանսները և աղքատության կրճատումը»: Եր.: ՄԱԿ-ի Հայաստանյան գրասենյակ, 2002 թ.
42. Բոստանջյան Վ., Դավթյան Ա. «Տնտեսական քաղաքականության ռազմավարության ուղղությունները անցումային փուլում», «Ֆինանսներ և բանկեր», N9, Երևան, 1997 թ.
43. Բոստանջյան Վ. «Տնտեսական բարեփոխումները ՀՀ-ում և դրանց օրենսդրաիրավական ապահովվածության հիմնախնդիրները», «Եկոնոմիկա», Երևան, N4, 1999 թ.
44. Դավթյան Ա., Մարկոսյան Ա., Սարգսյան Հ.: «Վերափոխումները անցումային երկրների տնտեսություններում», Եր., «Տիգրան Մեծ», 2003 թ.
45. Դարբինյան Ա. Վ. «Հայաստանը միջազգային տնտեսական ինտեգրացման գործընթացում», Եր., «Պետական ծառայություն», 2000
46. Երևանի թաղային համայնքների ավագանիների 2000–2003 թթ. որոշումները
47. Իսրայելյան Ա.: «Պետական պարտքի բեռը և հարկաբյուջետային կայունության վրա նրա ազդեցության գնահատման հիմնախնդիրը»: «Ատենախոսություն տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար»: ՀՀ ֆինանսների և եկոնոմիկայի նախարարության տնտեսագիտական հետազոտությունների ինստիտուտ, Երևան, 2003

48. Կիրակոսյան Գ. «Հարկաբյուջետային քաղաքականության զարգացման հեռանկարները ԳԳ–ում», Երևան, 2000 թ.
49. «Հայաստանի Հանրապետության արտաքին պետական պարտքը: Հատուկ թողարկում»: «Էկոնոմիկա հանդես» ՓԲԸ, Երևան, 2001 թ
50. «Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտքը: 2000 թ. տարեկան հաշվետվություն»: Երևան, 2001 թ.
51. «Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտքը: 2001 թ. տարեկան հաշվետվություն»: Երևան, 2002 թ.
52. «Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտքը: 2002 թ. տարեկան հաշվետվություն»: Երևան, 2003 թ.
53. «Հայաստան. տնտեսական միտումներ: 1999 թ., հոկտեմբեր–դեկտեմբեր»: Երևան, 1999 թ.
54. «Հայաստան. տնտեսական միտումներ: 2000 թ., հուլիս–սեպտեմբեր»: Երևան, 2000 թ.
55. «Հայաստան. տնտեսական միտումներ: 1999 թ., հոկտեմբեր»: Երևան, 2000 թ.
56. «Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք» (1999, 2000), Երևան, 2001 թ.
57. «Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք», Երևան, 2002 թ.
58. Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական քաղաքականության արդի հիմնախնդիրները (գիտական հոդվածների ժողովածու), «Ասողիկ» հրատ., Երևան, 2003 թ.
59. Հայաստանում Ամերիկյան և Եվրոպական Միության առևտրային պալատների գեկույցը «Հայաստանի հարկային համակարգի բարեփոխումներ. Օտարերկրյա ներդրումների հեռանկարները», Երևան, 2003 թ.
60. Հայաստանի արդյունաբերողների և գործարարների (գործատուների) միություն: «Տնտեսական օրենսդրության մոնիտորինգ և լիբերալացման խթանում», Թողարկում 1, Երևան, 2002 թ.
61. Հայաստանի արդյունաբերողների և գործարարների (գործատուների) միություն: «Տնտեսական օրենսդրության մոնիտորինգ և լիբերալացման խթանում», Թողարկում 2, Երևան, 2003 թ.
62. Հովհաննիսյան Հ. «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բյուջետային համակարգի ձևավորման և զարգացման արդի հիմնախնդիրները»: Սեղմագիր տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար, ԵՊՏԻ, Երևան, 2003
63. Դուչյան Հ. և ուրիշներ «Սակրոտնտեսական կարգավորում» (ՈՒՄՈՒՄՆԱԿԱՆ ձեռնարկ), Եր., «Տնտեսագետ», 2002 թ.
64. Դուչյան Հ. Բ. «Շուկայական տնտեսության ժամանակակից հարցերը», Եր., «Տնտեսագետ», 1995
65. Մարկոսյան Ա., «Պետությունը և շուկան», Եր., «Տիգրան Մեծ», 2000 թ.
66. Մարկոսյան Ա., Սաֆարյան Ռ.: «Շուկայական տնտեսության հիմունքները», Երևան, 2002 թ.
67. Սամյուելսոն Ա. Փոլ, Ուիլյամ Դ. Նորդհաուս, Տնտեսագիտություն, I, Սակրոտնտեսագիտություն, Երևան, «Ապոլոն», 1995 թ.
68. Սամյուելսոն Ա. Փոլ, Ուիլյամ Դ. Նորդհաուս, Տնտեսագիտություն, II, Սակրոտնտեսագիտություն, Երևան, «Ապոլոն», 1996 թ.
69. Սարգսյան Հ. «Տնտեսական քաղաքականությունը Հայաստանում. Պետության դերը», Եր., «Ռազմավարական և ազգային հետազոտությունների ազգային կենտրոն» 2001
70. Օրդյան Է. Հ. «Պետական կառավարման համակարգը Հայաստանում. ձևավորումը, բարեփոխումները և հիմնահարցերը», Եր., ՀՀԿԴ, «Պետական ծառայություն», 1998
71. Артемьева С.: «Совершенствование системы межбюджетных отношений в современных условиях», «Вопросы экономики», N5, 2002г.
72. Афанасьев Мат: «Предпосылки концепции бюджетного устройства и бюджетного процесса». «Вопросы экономики», N11, 2000г.
73. Багратян Г. А. «Общество и государство», М., Изограф, 2000г.
74. Берг О.: «О программе развития бюджетного федерализма в Российской Федерации на период до 2005 года», «Вопросы экономики», N5, 2002г.
75. Березина М. П.: «О взаимосвязи платежной системы и инфляции в России». «Финансы», N6, 1999г.
76. Блауг М.: «Экономическая мысль в ретроспективе». Пер. с англ., 4–е изд.—М.: «Дело Лтд», 1994г.
77. Богачева О.: «Становление российской модели бюджетного федерализма». «Вопросы экономики», N8, 1995г.
78. Бушмин Е.: «Роль и место бюджетных процедур в системе государственных финансов». «Вопросы экономики», N5, 2003
79. Вито Танзи, «Налогово–бюджетная политика в странах с экономикой переходного периода», Вашингтон, «Международный Валютный фонд», 1993г.
80. Гайгер Л. Т.: «Макроэкономическая теория и переходная экономика», Перевод с англ., М.: «ИНФРА» 1996г.
81. Жуков П. Е., Пугинский С. Б.: «Выход из ловушки ликвидности». Финансы, N3, 1999г.
82. Задорнов М. М. «Финансовая политика государства и возможности ее реализации», ж., финансы, N1, 1999
83. Илларионов А., Пововарова Н. «Размеры государства и экономический рост». «Вопросы экономики», N9, 2002
84. Кадочников П., Синельников–Мурылев С., Трунин И.: «Проблемы моделирования воздействия межбюджетных трансфертов на фискальное поведение субнациональных властей». «Вопросы экономики», N5, 2002г.
85. Кадочников П., Синельников–Мурылев С., Трунин И.: «Система федеральной финансовой помощи субъектам РФ и фискальные поведение региональных властей в 1994–2000годах». «Вопросы экономики», N 8, 2002г.
86. Кадогников П., Синельников – Мурылев С., Турнин И., Четвериков С.: «Перераспределение региональных доходов в рамках системы межбюджетных отношений в России». «Вопросы экономики» N10, 2003
87. Козлов Д.: «Налоговая политика: какой путь выбрать?», «Вопросы экономики», N7, 2002г.
88. Козлов Д.: «Налоговая политика: какой путь выбрать?», «Вопросы экономики», N7, 2002г.
89. Корнаи Я. «Путь к свободной экономике»:десять лет спустя, Вопросы экономики», N12, 2000г.
90. Кушнер Э. В., Белова Е. П.: «О бюджетной классификации РФ (комментарий к приказу Министерства финансов от 25 мая 1999г. N35н), Финансы, N10, 1999г.
91. Львов Д.: «Экономика России, свободная от стереотипов монетаризма». «Вопросы экономики», N2, 2000г.
92. Любимцев Ю.: «Необходимо наращивание бюджетного потенциала», «Экономист», N12, 1999г.
93. Макконелл К. П., Брю С. Л. «Экономикс: Принципы, проблемы и политика». Т. 1, М.: «Республика», 1992г.
94. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2–е изд., т.7
95. Мэнкью Г.: «Макроэкономика». М., 1994г.
96. Моисеев С.: «Взлет и падение монетаризма». «Вопросы экономики», N9, 2002г.

97. "Обзор основных тенденций Российской экономики". (обзор ОЭСР), "Вопросы экономики", 2002г., N5

98. Пигу А. "Экономическая теория благосостояния., Пер. с англ., М., Прогресс, 1985

99. Петров Ю.: "Бюджет —98: Резервы увеличения доходов", "Российский экономический журнал", N9, 1997г.

100. Сенчагов В. "Стратегия государственной денежно — кредитной и бюджетно — налоговой политики России", "Вопросы экономики", N6, 1997г.

101. "Федеративные межбюджетные отношения: Современные тенденции и перспективы (из экономического обзора ОЭСР)", "Вопросы экономики", N5, 2002г.

102. Хурсевич С.: "Бюджетная поддержка субъектов РФ", "Российский экономический журнал", N9, 1997г.

103. Чернявский А., Вартапстов К.: "Финансовая децентрализация и местное самоуправление в период реформ". "Вопросы экономики", N10, 2003

104. Шмелев Н.: "Монетарная политика и структурные реформы в экономике постсоветской России", "Вопросы экономики", N5, 2002г.

105. Ясии Е. "Функции государства в рыночной экономике", "Вопросы экономики", N6, 1997г.

106. Яковлев А.: "О причинах бартера, неплатежей и уклонения от уплаты налогов в российской экономике", "Вопросы экономики", N4, 1999г.

107. Humberto P. Budget and Control (Reforming the Public Sector in Latin America) Washington, D.C. 1998

108. Huges G., Smoth S. Economic Aspects of Decentralized Government: Structure, Functions and Finance. London, 1991

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	5
Գլուխ 1. ՀՀ բյուջետային քաղաքականությունը և նրա կատարելագործման հիմնահարցերը տեղական ինքնակառավարման մակարդակում	9
1.1. Համայնքի բյուջեի եկամուտների ձևավորման աղբյուրները և ծախսման ուղղությունները	9
1.2. Համայնքի բյուջեի ձևավորման հրապարակայնության սկզբունքի ապահովման ուղիները	19
1.3. Երևան քաղաքի թաղային համայնքների բյուջեների ձևավորման հիմնահարցերը	22
1.4. Համայնքի բյուջեի ֆինանսական ինքնուրույնության ապահովման ուղիները	31
Գլուխ 2. ՀՀ բյուջետային քաղաքականությունը և նրա կատարելագործման հիմնահարցերը պետական կառավարման մակարդակում	40
2.1. ՀՀ պետական բյուջեի դեֆիցիտը և դրա կրճատման արդյունավետ միջոցները	40
2.2. ՀՀ պետական պարտքի ձևավորման աղբյուրները, կառուցվածքի դինամիկան և արդյունավետ կառավարման ուղիները	52
2.2.1. ՀՀ ներքին պետական պարտքի ձևավորման աղբյուրները, սպասարկման դինամիկան և արդյունավետ կառավարման ուղիները	54
2.2.2. ՀՀ արտաքին պետական պարտքի ձևավորման աղբյուրները, կառուցվածքի դինամիկան և արդյունավետ կառավարման ուղիները	65
Գլուխ 3. ՀՀ բյուջետային դասակարգման կատարելագործման ուղիները	85
3.1. ՀՀ բյուջետային դասակարգման կատարելագործման ուղիները բյուջեի եկամուտների և պաշտոնական տրանսֆերտների մասով	86
3.2. ՀՀ բյուջետային դասակարգման կատարելագործման ուղիները բյուջեի ծախսերը և վարկավորումը՝ հանած մարում մասով	90
Ամփոփում	96
Օգտագործված գրականության ցանկ	113

Վլադիմիր Լիպարիտի Հարությունյան
ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ՆՐԱ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Владимир Липаритович Арутюнян
БЮДЖЕТНАЯ ПОЛИТИКА
И ПРОБЛЕМЫ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ
(монография, на армянском языке)
Изд. «Зангак—97», Ереван, 2003 г.

Հրատարակչութ. տնօրեն՝	Մ. Վ. Մնացականյան
Գեղ. խմբագիր՝	Ա. Ա. Բաղդասարյան
Համակարգչ. ծնավորումը՝	Գ. Ա. Հարությունյանի
Շապիկի համակարգչ. մշակումը՝	Ա. Տ. Հակոբյանի

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 60x84 1/16: Թուղթը՝ օֆսեթ:
Ծավալը՝ 7.5 տպ. մամուլ, 6.18 հրատ. մամուլ, 6.98 պայմ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 300 օրինակ: Գինը՝ պայմանագրային:

«ԶԱՆԳԱԿ-97» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
375012, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+3741) 23-26-48, 23-25-28,
ֆաքս՝ (+3741) 54-06-07, էլ. փոստ՝ zangak@arminco.com, URL: www.zangak.am